

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”**

На правах рукопису

Нагірняк Андрій Ярославович

УДК 94 (477.83/86: 329.17

**КИРИЛО ТРИЛІОВСЬКИЙ – ОРГАНІЗАТОР
УКРАЇНСЬКИХ ПАРАМІЛІТАРНИХ СИЛ У ГАЛИЧИНІ
(кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

**Дисертація на здобуття
наукового ступеня кандидата
історичних наук**

Науковий керівник
Дещинський Леонтій Євгенович,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України

Львів – 2006

З М І С Т

Вступ	3
Розділ 1. Історіографічна та джерельна база дослідження.....	10
Розділ 2. Участь Кирила Трильовського в громадсько-політичному житті Галичини в кінці XIX – початку XX ст. та розгортання парамілітарного руху	22
2.1. Утворення та головні напрями діяльності січових організацій у Галичині (кінець XIX – початок XX ст.)	22
2.2. Формування світогляду К.Трильовського у юнацькі роки	36
2.3. Діяльність К.Трильовського по створенню “Січей” у Галичині та Буковині	49
Розділ 3. Військові формування УСС в період Першої світової війни та Української національної революції	77
3.1. Початок військових дій УСС на фронтах Першої світової війни. Участь К.Трильовського у Боевій Управі	77
3.2. Військові дії 1915–1917 рр. у Галичині та участь в них січових стрільців	98
3.3. Українські військові формування та діяльність К.Трильовського в період ЗУНРу.....	121
3.4. Втілення ідей Січового Стрілецтва на Наддніпрянщині	138
Розділ 4. Діяльність К.Трильовського у міжвоєнний період ...	165
Висновки	182
Список використаних джерел і літератури	186
Додатки	204

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний етап розвитку історичної науки в Україні дав можливість звернутися до вивчення життя та діяльності осіб, які були організаторами українського національного руху та учасниками боротьби за Українську державу. Однак одним із важливих завдань сучасної історичної науки є дослідження не лише життєвого шляху персоналій, а й змісту їх професійної діяльності та її впливу на суспільно-політичні процеси. В такому контексті ми розглядаємо і постать Кирила Трильовського, який увійшов в історію насамперед як громадський діяч і організатор січового-стрілецького руху, з діяльністю якого були пов'язані найвідоміші події українського життя початку ХХ ст. Формуючись як діяч ліворадикального напрямку, він головним своїм завданням ставив за мету зорганізувати галицьке селянство. Багатогранна подвижницька праця К. Трильовського привела до того, що він зумів у легальних рамках Австро-Угорської держави створити січові організації, як праобраз мілітарних сил українців у галицькому краї. Напередодні та в період Першої світової війни К.Трильовський бере активну участь у творенні Українських Січових Стрільців як національної військової одиниці в структурі армії Австро-Угорщини, працює у Боевій Управі у Відні. В період ЗУНРу він спрямовує свою діяльність на трансформацію УСС у бойові підрозділи Галицької Армії, а згодом за зразком галицького стрілецтва формуються з'єднання Січових Стрільців на Наддніпрянщині, ставши основою збройних сил УНР. Після поразки Української національної революції К.Трильовський не відійшов від політичної боротьби. В умовах польської держави він реформує роботу Селянсько-радикальної партії та знову намагається відновити діяльність національних парамілітарних структур. Однак, в умовах польського анти-українського режиму, реалізувати ці плани йому не вдалося. Назагал К. Трильовський на тлі суспільно-політичних процесів Галицької України кінця

XIX – першої половини XX століття став активним учасником і вагомим чинником українського національного життя.

К.Трильовський вже в молодому віці увійшов у політичне життя галицьких українців. Гімназійну освіту він здобував спочатку в Золочеві, а згодом у Коломиї. Саме в гімназії К.Трильовський zorganizував таємний гурток і бібліотеку [112, с.139]. Потім навчався на юридичному факультеті Чернівецького та Львівського університетів. Згодом у Львові здобув науковий ступінь доктора права. Навчання К.Трильовський поєднував з активною участю в організованому житті української молоді. Ще студентом він вступив до Русько-Української радикальної партії. Саме в цій партії сформувалися його ідейно-політичні погляди та визначився напрямок подальшої громадсько-політичної роботи. Незабаром молодий правник став одним із найдіяльніших і найпопулярніших лідерів партії. Свідченням цього є те, що на VII з'їзді РУРП наприкінці жовтня 1898 року його разом з Іваном Франком і Михайлом Павликом обрали до Головної Управи РУРП [220, с.87–88].

У міжвоєнний період галицький громадський діяч Матвій Стахів зазначав, що соціалісти-радикали "проорали всю галицьку землю, і вона поволі стала родючою до українського національного руху" [220, с.72].

К.Трильовський вирізнявся серед галицьких політиків особливою активністю, як у політичній роботі, так і в адвокатській практиці. Відкривши адвокатську канцелярію в Коломиї, а згодом – в Яблоневі, К.Трильовський мав можливість присвятити себе організаційній, культурно-просвітній та агітаційній роботі серед місцевого населення. Побувавши майже в кожному, навіть найвіддаленішому селі Гуцульщини й Покуття, заклав осередки "Народних Спілок", бібліотеки, читальні "Просвіти".

Та головним політичним завданням К.Трильовського стало створення січових організацій. Наприкінці 1899 року в селі Усті К.Трильовський разом із селянином Дмитром Соляничем здійснив першу спробу створити

спортивно-пожежну організацію [35, с.15]. Та галицьке намісництво відмовилося тоді реєструвати товариство через один із параграфів статуту, яким передбачалося право членів товариства носити відзнаки – вимагаючи на це окремого дозволу. К.Трильовський зняв це положення зі статуту, і 5 травня 1900 року вже за новим статутом було створено у Заваллі Снятинського повіту першу в Галичині українську пожежно-гімнастичну організацію "Січ". Заснувавши згодом декілька подібних осередків у Снятинському та Коломийському повітах, К.Трильовський і його однодумці поклали початок українському січовому руху на Покутті та Гуцульщині. Крім офіційно окресленого завдання – забезпечувати пожежну охорону та розвиток фізичного здоров'я молоді, – "Січі" спрямовували свою діяльність на поширення освіти, організацію товариського життя, влаштовували імпрези, показові виступи. Перші роки "Січі" перебували під патронатом радикальної партії, на головних уборах січовиків видніли літери Р і П – аббревіатура радикалів. Згодом, із масовим поширенням руху на цілу Галичину, цей партійний аспект поступово стирався [18, спр. 1, арк. 1–3].

Формальний характер пожежної організації відкривав "Січам" легальні можливості національно-культурної праці в рамках австрійського законодавства. Та місцева адміністрація добре усвідомлювала національно-консолідаційне й визвольне спрямування січового руху. Крім постійних перешкод у реєстрації місцевих організацій, почалися переслідування й арешти їхніх членів, репресії проти сільських громад. Погрожували й самому "січовому Батькові". Австрійська судова влада зінспірувала процес, у якому К.Трильовського обвинувачено в тому, що на зборах "Січі" в Борщеві нахвалявся стати Руським королем, а неписьменного Яцка Войчука зробити своїм заступником. Та вирок К.Трильовському за нібито вчинену державну зраду був скасований апеляційним судом у Відні.

Досвід, здобутий К.Трильовським у практичній роботі в радикальній партії, адвокатській практиці став основою для розгортання ним практичної

діяльності та створенню парамілітарних сил у краї, що стали основою для формування національних військових з'єднань.

Дослідження історії діяльності січових організацій займає важливе місце в українській та діаспорній історіографії. Історики зосереджували головним чином увагу на фактологічному матеріалі, що стосувався діяльності січових товариств і утворення Українських січових стрільців на початку ХХ ст.

Завдання даної дисертації полягає у тому, щоби показати феномен утворення національно-культурних товариств січового типу вже від 60-х рр. ХІХ ст, прослідкувати основні етапи генези січового руху і його місце в національно-визвольних змаганнях української нації кінця ХІХ – початку ХХ ст. у контексті діяльності організатора парамілітарного руху у Галичині Кирила Трильовського.

Зв'язок роботи з планами наукових досліджень. Дисертація виконана у відповідності з науково-дослідною темою кафедри історії, теорії та практики культури Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка” “Національно-визвольні змагання українського народу в роки Української національної революції 1917–1921 рр.”.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з наукового, теоретичного та практичного значення проблеми, враховуючи недостатній рівень вивчення даної теми, використавши неопубліковані джерела, публікації документів та матеріалів, автор поставив за мету провести всебічне та об'єктивне дослідження громадсько-політичної діяльності К.Трильовського під кутом зору формування національних парамілітарних угруповань у Галичині на початку ХХ ст., визначити його місце і роль у процесі українського національно-культурного розвитку та в процесах національного державотворення першої третини ХХ ст.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

– простежити процес формування суспільно-політичних поглядів К.Трильовського на тлі соціально-економічного та політичного розвитку західноукраїнських земель кінця XIX – першої половини XX ст.;

– з’ясувати зміст організаційної роботи К.Трильовського по формуванню січових товариств у Галичині на початку XX ст. і визначити головні напрями січового руху у краї;

– висвітлити діяльність К.Трильовського напередодні та в роки Першої світової війни щодо формування національних мілітарних угруповань; з’ясувати його роль у створенні та розгортанні військової діяльності легіону Українських Січових Стрільців;

– дослідити місце і роль К.Трильовського у суспільно-політичних та військових процесах періоду Західно-Української Народної Республіки та простежити процес перенесення ідеї національних військових січових з’єднань на Наддніпрянську Україну;

– проаналізувати парламентську діяльність К.Трильовського, спрямовану на захист національних прав галицьких українців та легальну діяльність в Австро-Угорщині “Січей”, “Сокола-Батька” та інших національних товариств;

– охарактеризувати зміст праці К.Трильовського у міжвоєнний період; показати, як в умовах польського окупаційного режиму українці вели пошук нових можливостей для діяльності національно-спортивних та національно-культурних товариств;

– показати цінність досвіду та творчого доробку К.Трильовського для сучасних процесів державотворення в Україні.

Об’єкт дисертаційного дослідження – військова та політична діяльність К.Трильовського.

Предмет дослідження – участь К.Трильовського в організації січових товариств та розгортанні січового руху, у проведенні зборів, віч, демонстрацій, у виборчих кампаніях до Державної Ради, Галицького сейму, у

практичній юридичній практиці по відстоюванню інтересів українського населення, у виробленні та реалізації національної мілітарної ідеї.

Хронологічні рамки охоплюють період кінця XIX – першої половини XX ст., на які припадають роки життя, військова та громадська діяльність К.Трильовського (1864–1941).

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму, наукового та об'єктивного підходу до висвітлення теми при поєднанні з науково-історичними методами дослідження. При розв'язанні конкретних дослідницьких завдань автор послуговувався такими методами: проблемно-хронологічним, порівняльним, методом систематизації та класифікації документальних фактів, аналізу документів, біографічного аналізу. У своїй сукупності дані методи стали важливим механізмом для розкриття поставленої мети, сприяли кращому розумінню суспільно-політичних поглядів та військової і політичної діяльності К.Трильовського на тлі його епохи та сьогодення.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній історіографії на основі нових концептуальних підходів та оригінальних джерельних матеріалів створено комплексне дослідження про утворення та діяльність українських парамілітарних сил у Галичині з кінця XIX ст. до 30-х рр. XX ст. та показано організаційну участь у цьому русі відомого галицького політика, громадського діяча, юриста К.Трильовського. Певним чином заповнена прогалина в українській історіографії щодо генези національно-культурних молодіжних товариств у Галичині в парамілітарні організації та показано їх трансформацію в окремі військові з'єднання армії Австро-Угорщини, а також створення національних збройних формувань ЗУНР та бойових одиниць УНР. З'ясовано, як відбувалося становлення та діяльність молодіжно-спортивних українських організацій у міжвоєнній Польщі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що нагромаджений фактичний та теоретичний матеріал, зроблені висновки дослідження можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць з військової історії України, історії суспільно-політичних партій, енциклопедичних видань. Практичне застосування матеріали дослідження можуть мати при розробці загальних і спеціальних курсів з військової історії, новітньої історії України, в історико-краєзнавчій роботі.

Особистий внесок здобувача полягає у тому, що він уперше в українській історіографії на основі залучення до наукового обігу значної кількості нововиявлених матеріалів, преси та спеціальної літератури, подав комплексне дослідження парамілітарних рухів у Галичині і прослідкував суспільно-політичну діяльність К.Трильовського, щодо створення цих товариств та його участь у формуванні УСС, військових сил ЗУНРу та УНР.

Апробація дослідження здійснювалася шляхом його обговорення на засіданнях кафедри історії, теорії та практики культури Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка”, та на наукових конференціях: “Шляхом історії” Інституту наукових і освітніх технологій (м.Тернопіль, 2006); Другій Міжнародній конференції “Збройні Сили України: історія та сучасність” (м.Львів, 2006), Міжнародному науковому конгресі “Іван Франко: дух, наука, думка, воля” до 150-річчя від дня народження (м.Львів, 2006).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладені у 4-х статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота побудована за проблемно хронологічним принципом і складається із вступу, основної частини (чотирьох розділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Загальний обсяг дисертації – 205 с., із них основного тексту – 185 с.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Діяльність Кирила Трильовського розгорталася на тлі важливих суспільно-політичних процесів галицьких українців кінця XIX – початку XX ст., головною складовою яких був січовий рух.

Січовий рух був важливим елементом українських національно-визвольних змагань. Зародившись у Галичині в 60-х рр. XIX ст. як різновид студентських товариств з чіткою національною спрямованістю, “Січі” пройшли генезу від гуртків молодіжно-студентського рівня, до гімнастично-протипожежних організацій галицьких селян на початку XX ст. і до мілітарно-національних структур, які оформилися напередодні та в початковий період Першої світової війни. В умовах післявоєнної окупації галицьких земель Польщею розвиток січових організацій був обмеженим, а то й практично неможливим. Польська держава розглядала січовий рух як елемент національно-визвольного українського руху, а тому її керівництво створювало юридичні обмеження для реєстрації товариств, ставлячи їх поза законом. Українці ж вдавалися до того, що реєстрували січові товариства під іншими назвами. Увесь цей процес створення та діяльності галицького стрілецтва найбільше пов’язувався з іменем Кирила Трильовського, який виступив як його організатор і керівник.

Дослідження діяльності К.Трильовського в контексті українського національного руху кінця XIX ст. – першої третини XX ст. включає в себе як важливу наукову проблему формування на етнічній основі збройних сил.

Тема українського стрілецтва вже стала предметом аналізу української історіографії. Узагальнюючи її вивчення, можна виділити наступні етапи

дослідження: 1) твори дослідників міжвоєнного періоду у Західній Україні та діаспорних істориків, де були закладені інформативно-концептуальні засади вивчення усього українського національно-політичного руху й історії січового стрілецтва зокрема [46, с.7]; 2) роботи істориків радянського періоду; 3) праці українських істориків, які з'явилися у кінці 80-х років – на початку 90-х рр. ХХ ст. в умовах розпаду СРСР і де історія січових стрільців розглядалася як “біла пляма”, про яку писати в умовах існуючої радянської системи було заборонено [191]; 4) роботи істориків періоду незалежної Української Держави, де тема Українських Січових Стрільців і національно політичних процесів кінця ХІХ – початку ХХ ст. вивчалась комплексно і на демократичних методологічних засадах [190].

У міжвоєнний час публікувалися головним чином історичні та історико-мемуарні твори діячів ЗУНР К.Левицького [87; 181; 182], Д.Паліїва [95], А.Чайковського [99], М.Алишкевича [108], командувачів УГА М.Омеляновича-Павленка [93; 205], О.Думіна (А.Крезуба) [78; 79; 148; 173], О.Кузьми [86], М.Заклинського [153–155], В.Кучабського [179] та ін. Центральною темою для цих праць була історія Українського Січового стрілецтва та Української Галицької Армії, які розглядалися у такому контексті, щоби поставити історію української Галичини у європейському історичному вимірі. Досить детально вивчалось громадсько-політичне життя, зокрема історія політичних партій та національних українських товариств, участь українських послів у діяльності галицького сейму та австрійського парламенту.

Перші оцінки ролі січового стрілецтва у розгортанні національно-визвольних процесів у Галичині напередодні та в роки Першої світової війни і в період національних змагань були дані в історико-публіцистичних виданнях, які переважно носили характер спогадів у 20-х рр. ХХ ст. Це

роботи А.Бізанца [57], А.Дівнича [74], К.Купчанка [177], Л.Лепкого [183; 184], О.Лещука [185], Ю.Шкрумеляка [103]. Переважно усі роботи були надруковані у “Літописі Червоної Калини” і носили інформативний характер. Окремі з публікацій з’являлися у виданнях “Сокола-Батька” [171]. Разом з тим, поява такої значної кількості публікацій про січове стрілецтво, українсько-польську війну та історію національно-визвольних змагань в умовах панування польської влади засвідчувала, що українські національно-просвітні організації і в нових умовах продовжували активно відстоювати національну ідею. Водночас публікації про січове стрілецтво та національну революцію були вагомим фактором активізації українців у Польській державі.

Разом з тим, на нашу думку, поза увагою дослідників залишився оригінальний історичний сегмент, пов’язаний з національним мілітарним рухом кінця XIX – початку XX ст., позаяк більшість дослідників звертали увагу на політично-національні аспекти історії січових стрільців даного періоду, або створювали синтетичні узагальнюючі роботи про суспільно-політичні процеси та національно-культурне життя.

Ще у значно більших масштабах публікації про національно-визвольні процеси здійснюються літописом “Червона Калина” та іншими українськими видавництвами у 30-х рр. XX ст.

Особливе місце серед публікацій цього періоду займають роботи М.Андрусяка [109; 110], І.Блажкевич [58], О.Гайдукевича [66], Н.Гірняка [70; 71], І.Карпинця [165], В.Кривокульського [85], В.Курмановича [178], Т.Марітчака [90], Й.Шемлея [101] та ін.

Особливе місце серед міжвоєнної української історіографії періоду національно-визвольних змагань займали праці О.Назарука [202], які присвячені головним чином формуванням УГА.

В окремих роботах міжвоєнного часу було зроблено спробу комплексно подати історію українського січового стрілецтва на тлі суспільно-політичних відносин у Галичині та поза її межами. До таких праць відносимо книги М.Угрин-Безгрішного [229], Б.Гнатевича [129].

Роботи, які з'явилися у міжвоєнний час розкривали напрями молодіжного, спортивного і національного руху, але були присвячені також діяльності сокільських організацій. Це стосувалося головним чином публікацій С.Гайдучка [128], Є.Жарського [26] та робіт І.Боберського [118–120]. Окремі аспекти фізичної підготовки молоді висвітлював Т.Франко [233]. В цей період з'явилися також праці, в яких не піднімалися національно-політичні аспекти підготовки і виховання молоді, а були присвячені лише фізичній підготовці.

В умовах, коли радянська історіографія не вивчала січовий рух у Галичині і діяльність К.Трильовського, або згадували про січові товариства у зневажливих тонах, називаючи їх “буржуазно-націоналістичними організаціями” чи “мазепівськими об'єднаннями” особливо зростало значення діаспорних видань.

Загалом діаспорна література базувалася вже на тих виданнях, які з'явилася в 20-х–30-х рр. ХХ ст. Переважно це були праці публіцистичного характеру, інколи спогади, присвячені усьому комплексу національно-визвольних процесів у Галичині з кінця ХІХ ст. і, завершуючи подіями початку 20-х рр. ХХ ст.

Особливе місце у діаспорних виданнях займають воєнно-історичні нариси Л.Шанковського [240], який став одним з організаторів української воєнно-історичної школи в Канаді та США, а також С.Ріпецького [213].

Важливе місце серед діаспорних видань, які присвячені головним чином історії ЗУНР займають праці П.Мірчука [198].

У 50–60-х рр. ХХ ст. на Заході з'явилися роботи, які були присвячені Дмитру Вітовському [123; 153; 154] та комплексна праця з історії українського стрілецтва С.Ріпецького [213]. Видавалися й окремі спогади учасників національно-визвольних змагань.

Особливо слід відзначити діаспорні видання, які були підготовлені до ювілейних дат. Серед них ювілейне видання до відзначення 50-річчя створення Січових Стрільців [172].

Значним внеском української діаспорної історіографії є також синтетичні праці, присвячені окремим регіонам західноукраїнських земель і які містять великий фактологічний матеріал [43].

Дослідження військової національної історії в Україні фактично розпочалося лише в 90-х рр. ХХ ст. У книзі Б.Якимовича “Збройні сили України. Нарис історії” (Львів, 1996) висвітлено основні етапи історії українського війська [243]. Книга носить комплексний характер, але в ній водночас визначено і ті прогалини, які існують у національній історіографії у висвітленні військової історії. Значний пласт проблем формування національних збройних організацій піднімається у навчальному посібнику С.Макарчука “Українська республіка галичан (Львів, 1997) [195] та О.Шишки “Слідами листопадових боїв” (Львів, 1993) [241].

Особливе зацікавлення у науковців викликала історія галицького стрілецтва, зокрема, його утворення, участі у бойових діях періоду Першої світової війни, формування УГА, українсько-польської війни та її завершення. Ці сюжети знайшли своє відображення у роботі М.Литвина та К.Науменка [190]. Комплексне відображення ці теми знайшли у книзі М.Кугутяка “Галичина і сторінки історії” [176].

Водночас 90-і рр. ХХ ст. стали періодом активного вивчення діяльності парамілітарних громадських товариств “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”, “Січові

стрільці”. Особливі зусилля науковців були спрямовані на висвітлення бойового шляху легіону Українських Січових Стрільців у 1914–1918 рр. та дослідження трансформацій і зв’язку цих військових формувань із Галицькою Армією ЗУНР та Січовими Стрільцями УНР. Це перш за все науково-популярні публікації В.Гордієнка [131], брошура С.Лирика [186], краєзнавчі роботи Р.Матейка та Б.Мельничука [197], газетні статті К.Науменка [203; 204] та перші публікації з історії Січового стрілецтва і ЗУНР М.Литвина [189].

Загальні успіхи української історіографії у вивченні національно-визвольних процесів кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст. створили ґрунт для появи синтетичних праць із цього відрізка національної історії, де певний сегмент зайняла історія січового руху та діяльності в ньому Кирила Трильовського. Це перш за все роботи М.Литвина та його спільні публікації з К.Науменком. В значній мірі автори у своїх працях аналізують військове будівництво ЗУНР, організацію Галицької Армії та інші аспекти формування українських мілітарних сил. Проблеми формування національних військових сил періоду Української національної революції піднімає київський дослідник Я.Тинченко [226].

Певне значення для вивчення теми мають і роботи тернопільських дослідників Б.Трофим’яка [228] про спортивний рух у Західній Україні та М.Лазаровича [180] про культурно-просвітницьку діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни. В цьому контексті слід назвати і роботи, присвячені українським пластовим організаціям [215] та узагальнюючі праці О.Красівського, О.Сухого та ін. [223]

Певні сюжети з історії національних процесів у Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. представлені і в зарубіжних виданнях.

Значним внеском у вивчення військових аспектів національно-визвольних процесів на українських землях кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. відзначається науковий Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” (відп. редактор проф. Дещинський Л.Є.), зокрема статті Л.Є.Дещинського [143; 144], В.Е.Голубка [130], Н.О.Химиці [236] та ін.

Велика група дослідників історії українських військових формувань об’єднується навколо “Військово-наукового вісника”, який видає Львівський військовий орден Червоної Зірки інститут ім.Гетьмана П.Сагайдачного при Національному університеті “Львівська політехніка” (А.О.Каляєв, В.В.Трофимович).

Особливе місце у сучасній історіографії займає робота В.Г.Бережинського [117], видана в Академії збройних Сил України.

Формуванню комплексного підходу до історії національно-визвольних змагань, військового будівництва й окремих аспектів діяльності К.Трильовського сприяли сучасні історіографічні праці О.С.Рубльова, О.П.Реєнта [214], І.Г.Патера [208], синтетичне видання “Історія України: нове бачення. У 2 т. / О.І.Гуржій, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін.; Під ред. В.А.Смолія [161] та перевидання книги Крип’якевича І., Гнатевича Б., Стефаніва З., Думіна О. Шрамченка С. “Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Вид. 4-те, змінене і доповнене [175].
Методологічні підходи до сучасних оцінок національно-визвольних процесів на західноукраїнських землях визначені у працях Я.Р.Дашкевича, Я.Д.Ісаєвича та ін. [140; 157]

Окремі сюжети історії січового стрілецтва стали предметом дисертаційних досліджень [137]. У роботі використано й матеріали інших

дисертаційних робіт, які певним чином торкаються історії західноукраїнських земель.

Представлений історіографічний огляд водночас засвідчує, що проблема військово-політичної діяльності Кирила Трильовського у контексті формування національних мілітарних з'єднань у кінці XIX – першій половині XX ст. ще не стала предметом окремого наукового дослідження, а тому залишається актуальною для вивчення.

Завдання ж даної дисертації полягає у тому, щоби показати військово-політичну діяльність Кирила Трильовського на тлі головних суспільних процесів кінця XIX – першої третини XX ст., з'ясувати особливості формування мілітарних сил і, зокрема, діяльність Українського Січового Союзу і Боевої Управи по створенню національних збройних сил, специфіку мілітарного руху 20–30-х рр. XX ст.

Для розв'язання поставленої мети використано не лише історіографічну базу, а й оригінальні комплекси джерел.

Джерельну базу дослідження становлять, насамперед, неопубліковані матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові. Перш за все це фонди 309 (“Наукове товариства ім.Шевченка”), де знаходяться документи та рукописи діячів Західно-Української Народної Республіки; ф.348 (“Товариство “Просвіта”), де представлені протоколи загальних зборів, списки членів, листування; ф.206 (Українське педагогічне товариство “Рідна школа”; ф.312 (Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”); ф.360 (Радикальна партія), використано звіти В.Старосольського про стан в УСС; ф.353 (Легіон Українських січових стрільців).

У фонді 353 “Легіон Українських Січових Стрільців” містяться повідомлення і щоденники про бойові дії, рапорти, звернення Бойової Управи із закликом вступати до лав УСС, листи до Г.Коссака, Р.Сушка та ін.

старшин, бюлетені та газети. Фонд 352 – “Збірна станиця Українських Січових Стрільців” містить розпорядження австрійського Міністерства Крайової оборони, команди станиці УСС, накази, інструкції та повідомлення. Із фонду 749 – “Начальна інтендатура Української Галицької Армії” в роботі використано окремі фінансово-господарські документи про підтримку Галицької Армії про заходи, які здійснювалися з боку військового міністерства Української Народної Республіки щодо створення УГА. Матеріали фонду 312 – “Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько” охоплюють такі підрозділи: пожежне товариство “Соків”, м.Львів (1894–1907); гімнастично-пожежне товариство “Сокіл”, м.Львів (1908–1935); Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”, м.Львів (1935–1939 рр.). Головно у фонді зосереджені статuti, накази, інструкції, матеріали про діяльність та особовий склад організації. З матеріалів фонду 847 – “Головний січовий комітет гімнастичного і пожежного товариства “Січ”, м.Львів (1904–1914) в дисертації використано довідки, анкети, листи повітовий комітетів. Окремі сюжети роботи написані на основі документів фонду 389 – “Верховна пластова команда”, м.Львів (1910–1939). Що ж до характеру документів, які почерпнуті з цього фонду, то це розпорядження та інструкції Верховної пластової команди, протоколи засідань та ін. У цьому фонді знаходяться також статuti товариств “Пластовий лицар”, “Пласт”, “Пластове братство”, стройовий устав пластунів; звіти про діяльність Верховного командування та пластунських куренів та таборів; протоколи засідань, з’їздів, зборів; листування про створення і діяльність гуртків, скликання з’їздів та участь у них, прийом нових членів, проведення свят, надання матеріальної допомоги пластунським організаціям і таборам. У фонді представника особисте листування Верховного отамана українських пластунських організацій

С.Левицького; матеріали про діяльність пластунських полків, гуртків, організацій старшин пластунів та пластунських таборів.

Важливим джерелом з ЦДІА України у Львові є матеріали особистих фондів. Це фонд 385 – “Горух Семен (1873–1920), військовий діяч, отаман Легіону Українських Січових Стрільців, начальник штабу начальної команди УГА, журналіст”, де містяться листи товариств “Академічна громада”, “Сокіл-Батько”, “Просвіта” та ін. Фонд 359 – “Назарук Осип (1883–1940), адвокат, журналіст і публіцист, письменник, громадський і політичний діяч”, в якому серед значної епістолярної спадщини є лист К.Трильовського до О.Назарука. Фонд 368 – “Томашівський Степан (1875–1930), історик, публіцист, політичний діяч, дійсний член НТШ”, присвячений головно спогадам про перебування в Українських Січових стрільцях. У фонді 640 – “Франко Петро (1890–1941), інженер-хімік, письменник, педагог, громадський діяч” представлені матеріали про діяльність П.Франка як четаря Легіону Українських Січових Стрільців.

Окремі сюжети дисертації, які висвітлюють українську національну революцію почерпнуті із Центрального державного історичного архіву України у м.Києві. Це фонд 274 (Київське губернське жандармське управління), ф.361 (Канцелярія військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни), ф. 365 (Тимчасове жандармське управління військового генерал-губернатора Галичини).

Із матеріалів Державного архіву Львівської області у роботі використано ф.350 (Дирекція Львівської поліції). Серед його матеріалів листування міністерства поліції у Відні з намісництвом у Львові та іншими організаціями з приводу суспільно-політичної обстановки у краї; спостережні справи осіб, яких підозрювали у поширенні національних ідей серед

українського населення; листування з намісництвом у Львові у зв'язку з проведенням радикальною партією січових свят і т.ін.

З Івано-Франківського обласного державного архіву вивчалися справи з ф.10 (Русофільський рух). Серед його документів листування з президією намісництва у справі нагляду за діяльністю українських політичних організацій, інформації староств про політичний стан на провінції; циркуляри і розпорядження президії намісництва щодо відношення влади до українських товариств, інструкції староствам щодо їх роботи.

Окремі документальні фрагменти представлені у роботі почерпнули у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаника НАН України. Це ф.11 (Барвінські), ф.3 (окремі надходження).

Особливе значення для розкриття теми мають твори самого К.Трильовського. Серед них опублікована у Літописі Червоної Калини замітка “Мої перші дні у ЗУНР” [37], історичні нариси “Про велику Французьку революцію” (публікувалися у 1913, 1918, 1934 рр.), “Російська цариця Катерина II” (1927), “Боротьба італійців за свободу та соборність” (1928).

Важливим джерелом до суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях у першій третині ХХ ст. є збірник, підготовлений Т.Гунчаком та Р.Сольчаником “Українська суспільно-політична думка в 20 столітті”, в якому містяться програми українських політичних партій і товариств, уривки найважливіших виступів національних політичних діячів.

Джерелом до вивчення парамілітарних організацій міжвоєнного часу стали прокламації, які видавали сокільські товариства [27], а також статuti цих організацій й інші офіційні документи, які переважно публікувалися [28; 32].

Джерельну базу дисертації розширили періодичні видання: Львівські газети “Діло” [45], “Громадський голос” [43], а також коломийські видання “Воля Покуття” [42], “Коломийські вісті” [49], “Покутський Вісник” [53],

календар “Запорожець”, який укладали Кирило Трильовський та Іван Чупрей [46].

В роботі використано історичні календарі “Просвіти” та “Червоної Калини”.

Опрацьовані джерела стали основою для створення комплексного наукового дослідження.

РОЗДІЛ 2

УЧАСТЬ КИРИЛА ТРИЛЬОВСЬКОГО В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА РОЗГОРТАННЯ ПАРАМІЛІТАРНОГО РУХУ

2.1. Утворення та головні напрями діяльності січових організацій у Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)

Важливим фактором громадсько-політичного життя українців Галичини в 60-х рр. ХІХ ст. стала поява молодого покоління, переважно студентської молоді, які пов'язували майбутнє краю з національною традицією та з орієнтацією на основний масив українських земель – Наддніпрянську Україну.

Переважно ініціаторами таких взаємин виступали наддніпрянські громадівці. При підтримці цих сил у Львові також виникла “Громада”. О.Барвінський писав, що львівська “Громада” дбала “щоби українсько-руська народна ідея охопила як найширші круги нашої спільноти”. Об'єднуючим центром для галицьких українців повинна була стати газета “Правда” [7, спр.9, арк. 1–3].

Свого часу, коли М.Грушевський оцінював процеси, які відбулися в українському житті Галичини у 60-х рр. ХІХ ст., відмітив, що зв'язки з наддніпрянцями в цей період призвели до наступних змін у галицькому суспільстві: наддніпрянські українці змінювали напрямок галицького українства на демократичний і передовий, одночасно це означало, що зв'язки із наддніпрянцями сприяли перевазі окремих демократичних елементів у самій Галичині над церковними і консервативними елементами. Відповідно,

– зазначав М.Грушевський: “для українців же зазбручанських, в тодішньому їх пригнобленню від усяких перепон і заборон, була Галичина наче вікном у свобідну далечінь українського розвою, що давало йому вихід навіть на випадок найбільших утисків з боку Росії” [135, с.98].

Галицькі громади охоплювали переважно молодь. Вони ставили перед собою просвітницькі завдання: розповсюджували власні видання, організовували збір коштів і закупівлю книжок, формували власні бібліотеки. Громади однак значного поширення у Галичині не набули [5, спр.4, арк.1].

Натомість на галицькому ґрунті визріла ідея утворення молодіжного товариства “Січ”. У середовищі західноукраїнської молоді Австро-Угорщини ця організація повинна була займатися перш за все культурно-просвітною діяльністю [18, спр.1, арк.1–3].

Перше студентське товариство “Січ” виникло у Львові 1861 року і діяло до 1863 року. Студенти-українці навчальних закладів Львова об'єднались в організацію, члени якої демонстративно носили козацькі шапки, високі чоботи, вишивані сорочки, шаровари, гуцульські сардаки. Для того, щоби виділятися з оточення, молоді люди у народному одязі відвідували лекції, з'являлися на вулицях, у публічних місцях, співали українські пісні, демонструючи в такий спосіб свої симпатії до культури і мови рідного народу. Стихійне зародження патріотичного руху студентської молоді згодом набрало більш організованих форм. Після розпаду в 1863 році цього товариства частина студентів перейшла в інше студентське об'єднання “Мета”, інша, продовжуючи навчання у Відні, згодом створила нове товариство у столиці [146, с.58].

Молодше покоління галицького політикуму було націлене на реальну працю, яка мислилась ним як рух на захист українського етносу, як просвіта широких верств населення і, в першу чергу, галицького селянства. Наслідком

такого розвитку стало утворення молодіжних студентських організацій – товариства “Січ” у Відні і “Просвіта” у Львові [7, спр. 9, арк. 2].

Діяльність українських студентів у столичному Відні мала загальноавстрійський резонанс. Тут проводились збори, влаштовувались вечірки, численні диспути на політичні теми, відзначення роковин Т.Г.Шевченка. Учасниками цих зібрань нерідко були молоді представники інших народів Австро-Угорщини, найчастіше це були чеські студенти.

Тяга українських студентів до політичного життя і поява їх перших об'єднань були викликані конституційними змінами 1867 року в Австрії, які оживили надії народів на реальні можливості роботи у національно-культурних об'єднаннях, мало того, австрійський уряд у листопаді цього ж року видав закон про товариства, після чого представники народовського руху відразу розпочали працю над утворенням нової організації.

17 листопада 1867 р. віденське українське земляцтво утворило власну організацію. Вже на перших зборах виявилась непримиренність поглядів між москвофільською більшістю та народовською опозицією. Народовці за прикладом Анатолія Вахнянина і Остапа Волощака залишили зал [200, с.48]. Ті, що залишилися, утворили москвофільську організацію “Русская Основа”.

З боку галицьких москвофілів робилися спроби скомпрометувати новоутворену віденську “Січ”. У львівському “Слові” 29 лютого 1868 р. була поміщена стаття анонімного віденського дописувача, в якій січовиків запідозрювали у зв'язках з князем В.Чарторийським з Парижа, який влаштував у Відні польське кореспонденційне бюро і, що ніби-то при його посередництві було утворено “Січ”. Анонімний автор називав організацію – “польсько-українським товариством” [200, с.141].

Віденська “Січ” протистояла натиску москвофільських сил і в наступні роки. Скажімо, до розриву між січовиками й москвофілами дійшло на вечорі, влаштованому 20 листопада 1883 р. усіма слов'янськими організаціями Відня

в честь проф. Міклошича. Представник москвофілів Володимир Дудикевич, який тоді очолював студентську організацію “Буковина”, виголосив антиукраїнську промову, чим спровокував присутніх у залі січовиків до різкого протесту. Почалося замішання; гості порозбігалися; вечір на честь великого ученого закінчився прилюдним міжслов’янським скандалом. На другий день управа “Січі” вирішила розірвати усякі зв’язки з москвофілами, про що повідомила й інші слов’янські товариства [200, с.148].

Діяльності “Січі” у Відні сприяли окремі галицькі студенти та молоді службовці, які проживали у столиці. До таких можна віднести і Остапа Терлецького. Саме навколо нього групувалися представники української молоді, частина з яких були політемігранти зі Східної України, а більшість вихідцями з Галичини, переважно студенти Віденського університету.

Перебуваючи у Відні, Остап Терлецький вступив у товариство, яке в той час не представляло собою ще серйозної політичної організації. Новоутворене товариство охоплювало галицьку українську молодь і знаходилася під впливом ранніх галицьких народовців [232, с.58].

Поступово в “Січі” виділилися два напрями: одна частина січовиків на чолі з Цеглинським і С.Подолінським продовжувала стояти на старих галицько-народовських позиціях; друга ж група, на чолі з О.Терлецьким, утворила новий напрям, який критично відносився до принципів “народовства”.

Оцінку галицької дійсності і самої “Січі” О.Терлецький дав у виступі на зборах цього товариства в 1873 році [217, с.68]. Критикуючи “народовську” молодь, він говорив, що будучи “виплекана на твердих основах галицько-руської моральности, вона не потребує ані європейського образования, ані розуміння питань теперішньої історії. Що їй до того, що там якийсь Дарвін та Геккель зреформували всі галузі природничих наук, що якийсь Секкі доторкався до критичної аналізи сонця, що якийсь Штраус

знищив до крихти всі забобони побожних церковних моралістів, що цілі армії соціалістів пруться на всіх кінцях Європи до радикальної переміни всіх відносин людського життя і що все те не нині, то завтра мусить відізватись і в закутках нашої богобоязливої Галичини?” [231, с.85].

О.Терлецький викривав також рутенство галицької москвофільської молоді, дорікав їй за те, що вона живе “не для роботи, а для відпочинку”, прикривається “плащиком патріотизму затикаючи дірки там, де не вистачає логіки” [231, с.90]. Ця промова викликала жваві дискусії у середовищі галицької молоді у Відні.

У 1873 році О.Терлецький зустрівся у Відні з М.Драгомановим [85, с.93]. Їх відразу об'єднала спільність поглядів з багатьох питань. М.Драгоманов, як і О.Терлецький, виступав за надання “Січі” наукового напрямку. Завдяки опіці М.Драгоманова і старанням О.Терлецького значно збільшилася бібліотека товариства. На адресу “Січі” було виписано такі газети та журнали: “Кіевский телеграфъ”, “Вестник Европы”, “Древняя й новая Россия”, “Отечественные записки” та ін. [16, спр.83, арк.32–34]

В одному з листів до М.Драгоманова Терлецький повідомляв: “Читальню на рік, від октобрія 1875 до октобрія 1876 року хочемо упорядкувати так, щоби були в ній найважливіші слов'янські газети і хоть трохи найважливіших книжок про етнографію, історію та літературу” [16, спр.83, арк.32–34].

“Молодіж Січова дуже щиро взялась до наукової праці, – заложився клуб математиків і фізиків, заложився клуб медиків” [16, спр.83, арк.32–34].

О.Терлецький у виступах на зборах “Січі” постійно піднімав проблеми соціально-політичного життя українського народу у краї. Головним для звільнення народу він вважав вирішення економічних проблем. “Що варті літературна, як і політична незалежність без незалежності економічної?” – говорив О.Терлецький [22, спр.3, арк.4].

Значення О.Терлецького в “Січі” постійно зростало. Пізніше І.Франко писав, що до середини 70-х років О.Терлецький фактично очолював “Січ” і під його впливом була вся молодь цієї організації.

Однак “Січ”, незважаючи на всі зусилля М.Драгоманова і О.Терлецького, не стала суспільно-політичним центром галичан. Пізніше М.Драгоманов писав, що “Січ” зовсім не оправдала надій. На думку М.Драгоманова, який зовсім не мав на меті зробити із “Січі” революційну організацію, “Січ”, могла би зробити набагато більше для всього українського народу і для слов'ян в цілому [187, с.58].

Співробітництво О.Терлецького з М.Драгомановим в “Січі” і їх дружба мали велике значення як для самого О.Терлецького, так і для галицького віденського земляцтва. О.Терлецький в листі до М.Драгоманова від 26 травня 1877 року писав: “... шчо усі люде, котрим дорога громадська справа, повинні подякувати Вам, шчо Ви впровадили діло в життя, дали йому теперешній керунок, і шчо ломимо усіх перешкод воно іде добре на перед. Спеціально ми галичане в усему обов'язані Вам коли єсть між нами шчо здорового і доброго, коли єсть нами надія на те, шчо і в Галичині молодіж зрозуміє себе саму, своє положення в народі і свої обов'язки для него, то за се усе мусимо подякувати Вам, Вашому впливови на нас. Вашій енергії і безкористній роботі” [134, с.14].

Водночас О.Терлецький та М.Драгоманов працювали над тим, щоби “Січ” жваво відгукувалася на проблеми слов'янства в усій Австро-Угорщині і підросійській Україні. В цьому сенсі вони сприяли тому, що товариство “Січ” діяло до певної міри як загальнослов'янська організація. Що ж до галицьких відносин, то керівництво організації завжди стояло у відкритій опозиції до москвофілів у краї.

Діяльність студентського товариства “Січ” у Відні, а також віденських земляцьких українських гуртків “Кружок земляків”, “Поступ”, “Родина”

сприяли утвердженню у середовищі української суспільності національних ідей. Утвердження таких національно-культурних ідеалів і можливість їх реалізації для багатьох галицьких інтелігентів у Відні і у Галичині пов'язувалась з розвитком ідеї січових товариств і січового руху. Одночасно цей рух охопив і українців Буковини.

Діяльність “Січі” у Відні стала політичним фактором активізації політичного життя у Галичині. Однак діяльність цієї організації мала вплив лише на студентство і частину інтелігенції. Вступивши у політичне життя Галичини у 80-х рр. XIX ст. К.Трильовський власне завдання бачив у тому, щоби перенести цей рух на селянські маси, на дрібних робітників і зробити його масовим. Водночас К.Трильовський помічає ще один фактор активізації суспільного життя у Галичині, який діяв поруч з студентським січовим рухом. Цим фактором виступали сокільські товариства.

Важливим фактором активізації молодіжного життя у Галичині стає поява сокільських товариств.

Пожежне товариство “Сокіл” було створено у Львові в 1894 р. Однак, вже починаючи від 1877 р. проводилася пропагандистська робота зі створення пожежних товариств на зразок слов'янської організації “Сокіл”. Статут було затверджено Міністерством внутрішніх справ Австро-Угорщини і Галицьким губернаторством у липні–серпні 1893 р. Завданням товариства було виховання своїх членів в дусі фізичного і духовного розвитку. Ця мета досягалась шляхом проведення фізичних та пожежних вправ, різних спортивних змагань. Одночасно товариство охоплювало увесь національно-культурницький спектр і влаштовувало аматорські театральні вистави, прогулянки, танці та співи, інші культурні заходи. У товаристві діяли організаційна, технічна, пожежна, спортивна та культурно-освітня секції [6, спр.5, арк. 1–4].

Особлива роль надавалася зовнішній атрибутиці. Товариство мало свій прапор – золотого лева на синьому полі. Вищим органом товариства були загальні збори і старшина. Збори скликалися раз на рік і обирали старшину у складі голови, двох заступників і дев'яти членів. Головна управа знаходилася у Львові, а в містах і селах Галичини та Буковини працювали філії. Майно товариства складалося з членських внесків, пожертвувань, допомоги від різних організацій та установ, а також із прибутків від культурних заходів та спортивних змагань [6, спр.5, арк. 1–4].

Історія українського сокільського руху пов'язана з утворенням львівського товариства Сокола-Батька, що свої перші загальні збори провело 11 лютого 1894 р. Хоча офіційна влада стримувала затвердження сокільського статуту, та все це особливо перешкоджало засновникам “Сокола” поширювати сокільську ідею серед широкого громадянства. Процес створення українських сокільських організацій проходив паралельно з появою аналогічних польських товариств.

Одним із перших борців за українську сокільську ідею став інженер Василь Нагірний та Володимир Лаврівський.

Інженер Василь Нагірний вже у 1886 році закликав українців утворити пожежні товариства у творенні таких товариств він бачив реальну можливість об'єднати українців Галичини організаційно, структурно. Через декілька років, а саме у 1891 р. було створено у селі Купчинці Тернопільського повіту перше пожежне товариство “Сокіл”, на чолі якого стали Клим Жмур та Павло Думка.

Що ж до Львова, то праця над створенням сокільського життя йшла дуже повільно. Українське населення міста та окремі національні провідники ще не розуміли, що на першому етапі лише спортивне товариство “Сокіл” може активізувати народ до громадської роботи. Українське громадянство було позбавлене можливості знати про те, що в Німеччині існували вже від

1800-ого року подібні гімнастичні товариства, що спричинилися до пробудження німецького народу, зростання його громадянської активності. Аналогічні процеси відбувалися в середовищі чеської, польської суспільності, де сокільські організації вели до побудови громадянських суспільств [6, спр.5, арк. 1–4].

Певні зміни у Львові наступили в 90-х рр. XIX ст. До міста у 1892 р. прибула делегація чеських сколів. Вони демонстрували свої вправи, зустрічалися з представниками української молоді. 17 липня 1892 р. у Львові відбулися підготовчі збори, які ухвалили статут, укладений І.Лаврівським та назву “Сокіл”. І хоч австрійське намісництво відкинуло цей статут, щоб ускладнити роботу, та все ж таки міністерство затвердило його з правом поширення руху на Галичину й Буковину. Головою Товариства на загальних зборах було вибрано інженера Василя Нагірного, який очолював товариство до 1900-го року. Від 1900 р. до 1901 р. головою товариства стає лікар др. Гукевич, а після нього на чолі організації був у 1901–1908 рр. Альфред Будзиновський, який відзначився як великий пропагандист пожежницького руху [26, с.18].

Сокільська організація, що згуртувала у своїх рядах усіх українських громадян – селян, міщан, ремісників і працівників розумової праці, стає поступово важливим чинником суспільного життя. Згуртовані у “Соколи”, члени вчаться організованих маршів, проводять постійні гімнастичні вправи, дбають про сокільський одяг (однострої), про перше гімнастичне устаткування й стараються об’єднати якнайбільше українців під сокільський прапор. У цей час у сокільських рядах працювали майбутній єпископ Коциловський, майбутній відомий композитор Д.Січинський. Між членами студентського “Сокола” відзначився Я.Вінцковський (його псевдонім: В.Ярославенко, саме він склав слова і мелодію “Сокільського Гімну” у 1901 році) і С.Горук, майбутній отаман УСС і великий організатор парамілітарних

і військових організацій. У краї виникають сокільські гнізда. Так називали первинні сокільські організації. У 1903 р. їх було 170, а в 1908 р. – вже 400.

Велике поширення сокільської ідеї у краї та зростання зацікавлення сокільськими справами спричинили різні прилюдні сокільські виступи. У 1902 р. відбувся гімнастичний виступ у Львові, а згодом виступи “Сокола” пройшли у Тернополі, Стрию та інших містах. У 1906 р. відбувся Окружний зліт (здвиг) Соколів у Стрию. Такі виступи мали дуже великий вплив на зростання сокільських організацій (гнізд) у краї. Вони виробляли у суспільності національну свідомість та моральну самоповагу, зміцнювали організаційний зміст заходів, підпорядкування одному наказові, самодисципліну. Це був великий крок в самоорганізації українського населення Галичини [6, спр.5, арк. 10–21].

Особливо активним сокільський рух стає в часи керівництва організацією професором Іваном Боберським. Він у жовтні 1901 року вступає в сокільські ряди. До цього часу І.Боберський вже був знаним вчителем, знавцем фізичного виховання. Вихований у Західній Європі на найкращих зразках, І.Боберський намагався прищепити свій досвід на український ґрунт. Незабаром його праця дала бажані результати. Завдяки постійній праці І.Боберського фізичне виховання підноситься у товаристві на високий рівень. Він вишколює в сокільському учительському гуртку перших вчителів гімнастики, які здають державні іспити. Завдяки праці І.Боберського зростає кількість добре підготовлених сокільських провідників. І.Боберський пише підручники на різні теми фізичного виховання, видає описи вправ для сокільських виступів, створює нову епоху в сокільському житті. Його гасло про здорове тіло і здоровий національний дух стає кредом для численних представників української молоді. У 1908 році його обирають головою “Сокола”, який він очолює до 1920 р. За час його головування “Сокол” набирає сили, розширюється, стає найбільшою та найчисленнішою

українською гімнастично-спортивною організацією. У 1914 році “Сокил-Батько” об’єднав у 974 гніздах понад 37 тисяч членів [120, с.4–16].

Великі заслуги в організації сокільського руху мав С.Горук, майбутній керівник підрозділу Українських Січових Стрільців.

Одночасно в Галичині визначилося коло осіб, які стали організаторами сокільського руху: у Тернополі – Дигдалевич, Чикалюк, у Чорткові – Коссак, у Стрию – інженер Дудка, Муссикевич та ін.

Дуже швидко соколи стають не лише організаціями фізичного виховання і пожежництва. У Львові створюється сокільський театр, що відіграє вагомую роль у культурно-просвітницькій роботі [120, с.4–16].

Свідченням піднесення роботи сокільських організацій став краєвий зліт 1911 року. 10 вересня 1911 р. до Львова прибули 6 тис. соколів. Учасники зібрання продемонстрували велику зорганізованість.

У передвоєнний час “Сокил” стає потужною організацією і важливим чинником українського національного руху. Участь українських сокільських організацій у Всеслов’янському Злеті 1912 року у Празі звернуло увагу цілого світу на українське сокільство.

В українській історіографії практично не піднімалося питання про те, що члени Соколів починають підготовчу роботу над створенням стрілецьких формувань. Представники від сокільських організацій у грудні 1912 року з’їжджаються до Львова, щоби тут на Сокільській Запорізькій Раді створити сокільські стрілецькі куріні, які б діяли як у Львові, так і в цілому краї. Представники соколів вважають, що ці організації стали попередниками Українських Січових Стрільців [120, с.8–10].

Таке твердження відбиває загальну тенденцію, пов’язану з тим, що сокільський рух мав певний вплив на формування національних збройних сил українців в Австро-угорській армії. Однак значно потужнішим та соціально ширшим був січовий рух в Галичині. Саме січовий рух став

основою майбутньої самоорганізації галицького селянства та його національно-революційної активності.

Найбільш активним січковий рух виявився на початку ХХ ст. і був пов'язаний з діяльністю галицького радикала адвоката Кирила К.Трильовського. Саме йому вдалося надати цьому руху форм товариств гімнастично-спортивного характеру. До функцій цих організацій відразу відійшли також завдання пожежної безпеки у галицьких селах.

Перша гімнастично-пожежна організація “Січ” була заснована 5 травня 1900 в с. Завалю Снятинського повіту. Згодом аналогічні організації під цією ж назвою почали виникати і в інших повітах Галичини і Буковини. Виникнення організацій було пов'язане з ідеями запорізького лицарства, де відповідно керівників називали – отаман, осаул, кошовий, курінний, що зближувало сучасні січові організації із незабутньою славою Запоріжжя [229, с.15]. У роботі товариств наголошувалось на необхідності розвивати історичні традиції українського народу, навіть назви керівників різних відділів і структурних підрозділів називались так, як на Запорізькій Січі. Фактично так сталося, що на початку ХХ ст. в Галичині існували “Соколи”, які деякі політики розцінювали як односторонню організацію, в рамках якої готувався ґрунт для майбутньої військової організації і “Січі”, коло діяльності яких було дещо ширшим. Кирило Трильовський і організатор “Сокола” Іван Боберський змушені були співдіяти і назагал працювати в єдиному напрямку формування національного ідеалу, а саме самостійної України [229 с.37].

Ідея січових організацій, яка реалізувалася в Галичині, була помічена і на Великій Україні. Українська інтелігенція Наддніпрянщини дуже пильно спостерігала за січковим рухом з самого початку. Так, на заснуванні “Січі” в Залуччі, коло Галича, в 1905 р. був присутній відомий український патріот з

Києва Леонід Жебуньов, який вперше в житті побачив як виглядають народні збори [36, с.41].

Політична ситуація у Галичині напередодні Першої світової війни визначалася загальним пожвавленням, яке охопило різні прошарки населення. Це було викликано наявністю в українському політикумі власних національних партій, які у своїх програмах та політичній діяльності неухильно наближалися до вироблення національно-політичного ідеалу, який дуже швидко міг окреслитися у національно-державницький проект українців в Австро-Угорській державі. Ще одним фактором, який посилював політичну активність українців Галичини на початку ХХ ст. був польсько-український конфлікт, який загострювався в міру вироблення обидвома сторонами власних національних програм.

Існував ще один конфлікт – соціальний, який особливо торкався українців в силу їх підневільного становища в Австро-Угорщині. Політичну нестабільність у містах і містечках визначали страйкові рухи, які заторкнули частину робітництва. В 1911 р. у Галичині було офіційно зафіксовано 50 страйків, які охопили 600 підприємств з числом протестуючих 8381 осіб. Найбільш масовими стали виступи на буровугільних шахтах Снятинського повіту, озокеритних шахтах Борислава, будівельників Львова, Станіслава, Стрия, Сянока, Ярослава, працівників тютюнової фабрики у Винниках [33, т.9, cz.1, s.230]. Соціальні протести виявляло і галицьке українське селянство. Усі ці фактори сприяли розгортанню національного руху і, зокрема, такої його форми як січовий рух.

З утворенням у 1908 році центрального органу – Головного січового комітету, переіменованого у 1912 році на Український січовий союз (знаходився з 1908 року у Станіславові), січовий рух набрав нових організаційних форм і вилився у масовий національний рух у краї. Члени “Січей” були зобов'язані працювати над своїм фізичним і моральним

оздоровленням, носити у свята національний одяг, приходити на спортивні змагання і свята в одностроях, з малиною стрічкою через плече. Сільські і повітові “Січі” мали свої прапори [18, спр.2, арк.1–11].

Найбільш масовими виховними формами діяльності “Січі” було проведення сільських, повітових і крайових демонстрацій та спортивних змагань. У спортивному святі, проведеному у Львові 1914 року, брало участь близько 12 тис. членів “Січей”, “Сокола”, “Пласту”, а також представники чеських, хорватських, словенських і румунських спортивних товариств. Такі масові заходи сприяли патріотичному і фізичному вихованню української молоді. У 1913 році була заснована стрілецька секція “Січ” для бойової підготовки молоді, частина якої в серпні 1914 року вступила добровольцями в Легіон Українських січових стрільців і пізніше відіграла важливу роль у формуванні Української галицької армії та в боротьбі за українську державність. Патріотичному вихованню і оздоровчій роботі молоді сприяли також періодичні видання Українського січового союзу (“Зоря”, “Хлопська правда”, календарі “Отаман”, “Запорожець” та ін.).

Таким чином, січова ідея, яка окреслилася у віденській студентській групі у 70-х рр. XIX ст. переросла на початку XX ст у потужний національний рух, який був представлений у Галичині численними парамілітарними організаціями. Водночас січовий рух розгортався в Галичині паралельно із сокільськими організаціями, які охоплювали більше міського населення, студентської молоді, інтелігенції. Сокільські організації на початковому етапі своєї діяльності, на відміну від січових, дистанціювались від партійної приналежності. Відповідно січовий рух, особливо на Покутті, став опосередкованим виразником ідей Русько-Української радикальної партії і, зокрема тої частини радикалів, що групувалася навколо К.Трильовського і якій притаманні були соціальна

активність, захист інтересів дрібних виробників-селян, тверда національна позиція.

2.2. Формування світогляду Кирила Трильовського у юнацькі роки

Формування суспільно-політичних поглядів К.Трильовського розпочалося у 70-х рр. XIX ст. і відбувалося у середовищі галицької священицької родини. Це був період, коли для греко-католицьких священиків у переважній більшості були характерні консервативні, часто аполітичні, погляди на галицьку дійсність, і коли лише окремі представники цього галицького священства піднімались над своїх середовищем, вибудовуючи нечіткі національні перспективи [221, с.103–107, 114].

Кирило Трильовський народився 6 травня 1864 року в селі Богутин Золочівського повіту в сім'ї греко-католицького священика Йосифа Трильовського.

Трильовські належали до священичої родини. Дід Кирила Трильовського – о.Йосиф Трильовський був деканом Белзької округи. Згадуючи про свою родину К.Трильовський у спогадах зазначає, що його дід, мабуть, був парохом у селі Себечів. Одночасно він пише: “Мій дід о.Йосиф помер у 1885 році на холеру. Тоді помер і його син богослов Теофіл та дочка Емілія. Здається, що й моя бабуня, жінка о.декана, також стала жертвою тієї епідемії.

Дід мого батька о.Іван також був белзьким деканом. Тіточним братом мого батька був о.Леон Ковшевич з Ульвівка, який враз із Теклею Дольницькою (жінкою о.Андрія, пороха у Хильчицях) держав мене до хреста. Сестра о.Ковшевича вийшла заміж за о.Калитовського і мала синів, проф. Омеляна, о.Василя та д-ра Єроніма, адвоката в Стрию” [36, с.25].

Коли Кирилу виповнився один рік, його батька перевели на іншу “Капелянію” в село Острів, що знаходилося близько до залізничної станції Красне і містечка Бузьк.

К.Трильовський згадує про будинок і умови, в яких вони проживали: “Попівський дім (плебанія) був невеликий, мав три кімнати, середня з них із скляними дверми. З кухні виходилося до сіней, а з них навпроти до т.зв. канцелярії. Наліво з сіней були двері надвір, а направо – до “комина”. Це була особливість старих парохіяльних домів – справжній комин, у яким на поперечках завішували для вудження свинину (шинки, ковбаси, солонину), а також цибулю-“димку”, що всаджена в землю, мала рости не вгору, а вшир. Одного разу мене, малого хлопця, вицілювали в тім комині дівчата, що тоді приїхали до нас в гості і просили, щоб я приніс їм тютюну, який стояв на комоді в кімнаті.

Парохіяльний дім в Острові був по одній стороні вулиці, стодола й інші господарські будинки – по другій. За ними берег досить стрімко спадав униз до річки, мабуть Полтви. Через ту річку кладка вела до сільця Журатин, що також належало до парохії Острів. Дальше була дорога до містечка Бузьк, де парохом був о.Петрушевич, батько посла і пізніше Диктатора Західньо-Української Народної Республіки [36, с.25–26].

Згадуючи пізніше роки, проведені в Острові К.Трильовський писав: “З моїх хлоп’ячих років пригадую, що рано в день св. Миколая я шукав під подушкою дарунків. На Різдво Христове робили для мене “Boże drzewko” (ялинку), що не було для мене якоюсь несподіванкою, бо таки при мені оздоблювали його тітка Мариня і стрийко Влодзьо.

Загалом кажучи, життя в Острові було бідним, бо й мала це була “капелянія”, хоч до неї був прилучений ще менший Журатин. Хатня обстановка, накривала на ліжках – все те виглядало убого. На стінах не було оригінальних образів, а тільки літографії Різдва Христового і якихось святих.

Пригадую Сикстинську Мадонну, дуже гарно відбиту, мабуть, стальорит. Висіли на стінах ще й фотографії маминих батьків і величенький образ-копія милятинського Чудодійного Христа на хресті. Коли одного разу зимою трапилася погана пригода нашому фірманові – коні сполошилися, викинули його з воза, а самі пігнали кудись, то моя мама, в розпачі заломлюючи руки, впала перед тим образом на коліна зі словами: “О, Jezu Milatyński!” [36, с.38–39].

Однак, роки, проведені в Острові залишили у пам’яті Кирила не лише спогади про домашній побут, хатню обстановку, навчання і спілкування з дітьми, але й про події, які відбувалися у селі. Про один з таких випадків К.Трильовський згадував: “З часів життя в Острові пригадую подію, яку можна би назвати “аграрним бунтом”: двір відбирав у громади кусник пасовиська, що викликало спротив селян. Австрійсько-польська адміністрація (староство) спровадила відділ війська, яке розміщено по селянських домах. Між арештованими була й наша сусідка, “старша сестриця” у церкві, яку в селі звали “фасолька”. Вона виявила своє обурення проти війська в той спосіб, що пускалася на нього з кочергою. Тією військовою акцією керував капітан Сенкевич, котрий і мійому батькові склав візиту. Був він елегантно одягнений у тодішній офіцерський мундир піхоти 80-го полку з Золочева” [36, с.40].

Особливий вплив на сім’ю Трильовських, головню на Йосифа Трильовського мав нотаріус Францішек Пішек, який жив у Буську. Вже в молоді роки Кирило розумів, що Ф.Пішек був симпатиком поступовців, хоча цього не афішував. Він мав головний твір Ч.Дарвіна, “Історію цивілізації в Англії” та ін. і давав читати їх батькові К.Трильовського. Сам Кирило Трильовський з цього приводу згадував: “Так воно й виглядало, бо як ми з батьком (може, 1883 року) одного разу пішки верталися з залізничного двірця в Залуччі над Черемошем до Будилова, в якому батько був пізніше

пароходом, то він дав мені зрозуміти, що він теж раціоналіст, хоч цього слова й не вжив” [36, с.26]. Усі ці розмови Йосифа Трильовського із Францішеком Пішеком проходили, як правило, при грі в карти. Кирило Трильовський так пише про це: “За нашого життя ще в Острові мій батько не раз засиджувався зі своїм приятелем Пішеком над картами і бувало, що вже в неділю ранком піхотою вертався через Журатин із Бузька. Одначе я переконаний, що по дванадцятій годині ночі (для священників, які мали правити Богослужбу, т.зв. гора каноніка) нічого в Пішека вже не їв, ані пив. На форми “приличія” і взагалі товариські батько дуже вважав. Він був аристократом-джентельменом, любив гарно одягатися, мав культурну поведінку. Ніколи не чув я з його уст якогось простацького, непристойного слова. Одиноким його ніби поганим висловом, як чомусь лютився, було “до кадука!”. Не любив займатися господарством, а як часом сідав на коня і їхав у поле між робітників, то не тому, що хотів перевірити їхню працю, а просто з самої приємности їхати верхи. Дивна річ, що мій батько, звичайно дуже балакучий, не любив розказувати про свою родину, і я ніколи не чув про те, як звалася мати мого батька, з якої родини походила. Не згадував також про свої шкільні та семінаріальні роки. Батько був естетом і раз узяв мене, гімназиста, на виставку образів у Львові в “Towarzystwo sztuk pięknych”. Навіть годі подумати, щоб у той час котрий із наших греко-католицьких священників цікавився виставою образів! Лише в 1894 році, під час крайової вистави у Львові, я, щойно одружившись, поїхав із жінкою на ту виставу й оглядаючи “Панораму Рацлавіцьку”, зауважив молодого священника, що говорив із жінкою по-польськи...” [36, с.26–27].

Повертаючись до тої ролі, яку відігравав Ф.Пішек в житті Трильовських слід зазначити, що і після того, як отець Йосиф отримав парафію недалеко від Ожидова, він і далі підтримував з ним відносини, недивлячись, що далі трохи вже знаходився від Бузька. Однак згодом

наступили зміни і в житті самого Ф.Пішека і він змушений був переселитися у Снятин. Кирило Трильовський писав: “Пізніше Пішек дістав посаду в Снятині й виробив батькові “презенту” (тобто згоду дотичного діди́ча, який “презентував” священника єпископові на парохію в селах Будилів і Микулинці). На ту парохію батько переїхав у лютім 1881 року. Отже, Пішек і батько жили недалеко один від одного, всього 4–5 кілометрів віддали” [36, с.27–28].

Взагалі ж родина батька Кирила Трильовського проживала у Жовківському повіті. Тут жив і хресний батько Кирила Леон Кошевич. Хресною мамою Кирила була дружина о.Андрія Дольницького, що мав парафію у Хильчичах біля Золочева. Згадуючи про сімейство Дольницьких К.Трильовський писав: “Цей о.Дольницький був “ми” й аристократ. Його плебанія була всередині помальована, чого я ніколи і нігде не бачив в інших священничих домах. Він добре жив зі старостою і не раз висилав по нього коні. Ходив звичайно з довгим цибухом у руці. Раз оповідав про тамошнього учителя, який прийшов до церкви з грубою книжкою “*Ja sie patrzę, a on romans w cerkwi czyta!*”. Звичайно, ту книжку в нього забрав” [36, с.30–31].

К.Трильовський пригадував, що бував у домі о.Дольницького в часах, коли навчався у Золочівській гімназії. Зокрема, на храмовому святі декламував в домі о.Дольницького “Довбуша” [36, с.31].

Спогади Кирила Трильовського, відносно років проведених ним у дитинстві на Золочівщині і Снятинщині важливі для оцінок тодішньої політичної ситуації у провінції. Зокрема, він зазначав, що на греко-католицьких приходствах 70–80-х рр. ХІХ ст. панував ще аристократично-польський дух, а розмовною мовою була польська [65, с.56]. Так що і дітей виховували у цьому дусі. К.Трильовський зазначав з цього приводу: “Пригадую, як одного разу моя мама вернулася з ярмарку в Бузьку, і я похвалився їй, що тітка Мариня (батькова сестра) навчила мене молитви

“Zdrowaś Mario!” і “Ojczy nasz”. Тоді саме будували залізничний дворець у Краснім, то інженери бували в сусідніх священиків. Один із них, мабуть, наш Зенон Левицький, залицявся до тітки. Та якось із того нічого не вийшло, тітка розхворілася і, маючи всього двадцять два роки, померла. Вона дуже любила читати, в тім числі захоплювалася книжкою Крашевського “На цвинтарі, на вулкані”. Пізніше, порпаючись між книжками в антикварні Гельцеля чи Грунда у Відні, я купив ту книжку, але вона не зробила на мене враження. Одначе в той час Крашевський був дуже модним, то й тітка залюбки читала його твори” [36, с.31].

Водночас, як видно із золочівського періоду юнацьких років К.Трильовського від 70-х рр. ХХ ст. пріоритетні позиції у суспільно-політичному житті галицького краю займали русофіли. Ця політична течія займала у громадському житті Галичини не стільки “москвофільську” позицію, як виражала виокремлення місцевого населення з-під польськості. К.Трильовський зазначає у мемуарах: “З початком 70-их років появилися у нас вдома дві нові пісні. Одна на мелодію національного гімну чехів, але слова Богдана Дідицького “Де дом єсть мой, де жизнь моя” [124, с.10–27].

Здається, що дві ті пісні привіз до нас дядько Володимир. В опері “Ніч під Івана Купала” Вахнянина є слова, що їх батько любив співати: “Чого сумуєш, Одарко мила? Покинь той смуток, що серце давить!” Тоді я ще не розумів слова “давить” і сприймав це як “що серце Давид”. Звідки тут узявся Давид? Аж ген пізніше зрозумів я те “давить” [36, с.31–32].

Отже, вже із спогадів Кирила Трильовського можна зробити висновок, що відхід галицького священичого середовища від польської національної традиції і мови відбувався дуже повільно, і на першому етапі це ставало можливим завдяки діяльності русофілів [192, с.94].

Водночас, фактором, який змушував сімейство до постійного громадського неспокою, на думку самого К.Трильовського, були природні

якості його батьків, що вирізняло їх із середовища священницьких родин. К.Трильовський зазначав: “Маючи енергійної вдачі батьків, і я одідичив енергію і рухливість, що їх злостиві люди зневажливо прозвали “трильовщиною”. Ясна річ, що такі прикмети кололи заспаних, отяжілих “рутенців”, а то й викликували ворожнечу. Та енергія прямо розпирала батька, я не мав де її подіти, бо тоді робота по читальнях не була ще в моді, та й аристократичний дух на наших плебаніях не надавався до якоїсь громадської праці між селянами. Деякі з батькових приятелів казали, що він повинен був стати офіцером, інші – що драматичним артистом справді, мій батько дуже любив декламувати різні вірші, які віддавав з великим чуттям і розумінням. Часто забігав він до двору дідича і приносив звідти, очевидно, польські пісні, як, наприклад, з опери Монюшка “Галька” – “Szumią jodły na gór szczycie”, а також різні поезії, що їх чудово декламував. До них належала “Світязянка” Міцкевича, чи “От, там млакi димлять у долині” Б.Залеського, “Чорний шаль” Пушкіна в польському перекладі та “Смерть зрадника вітчизни”. Цю останню батько виконував із великою експресією... Думаю, що ті вірші були із “Виписок Цегельського”, виданих у Познані” [36, с.33–35].

Особливе значення для оцінки юнацьких років Кирила Трильовського і часу його навчання у Золочівській гімназії мають його спостереження щодо українського національного життя у провінції і національних уподобань його батька і матері. Національне життя в окремих галицьких родинах того часу ще було мало пов’язано з діяльністю народовської “Просвіти” [149, с.85–89]. З цього приводу К.Трильовський згодом писав: “Українських поезій батько ніколи не декламував, а тоді, в Острові, й українських пісень не співав. Не дивно, що як хтось виріс у своїх молодечих часах на таких польських віршах, то й не міг відчувати духу української поезії. Цікава річ – батько любив і знав польську та німецьку літературу (ходив до німецької гімназії в Бродях),

але нізачо в світі не хотів прочитати Шевченкового “Кобзаря”, взагалі не “признавав” його!.. Коли пізніше, по 1881 році, я враз з іншими підготовляв у Снятині Вечорниці (концерт) на честь Шевченка, батько жартома – зневажливо кинув: “І чого ви хочете від того Шевченка? Що він кому винен?!”. Розуміється, що батько й не старався зрозуміти геніяльність творів Тараса, бо як же його поезії різняться від польських, перейнятих шляхетським духом! І тут варто пригадати вірш одного польського поета: “Cudze chwalicie, swego nie znacie, sami nie wiecie, co posiadacie”. Так картав він земляків, задивлених у російську літературу” [36, с.35].

З боку матері та її родини Кирило також не міг отримати національного виховання. Про рід матері К.Трильовський писав: “Моя мати, Гонорота, була дочкою пароха і декана в Золочеві, о.Григорія Левицького. Може, тому мені дали ще й друге ім’я Григорій, якого, одначе, я ніколи не вживав. О.Григорій був шляхтич, гербу Рогаля, мав чотирьох синів і дві дочки. Два сини були священиками, отже й русинами, третій, Анатоль, оженився з дуже гарною полькою, то й сам став поляком. Цей Анатоль був професором історії в університеті в Кракові і написав для гімназій підручник “Історія рідної країни”. Інший свій твір “Повстання Свідригелли” він післав моєму батькові” [36, с.36].

Що ж до інших родичів по материній лінії, то Кирило Трильовський про них згадував наступне: “Брат моєї мами, о.Ілярій, з Плотичі коло Бережан, мав п’ятеро дітей, із котрих Софія є дружиною проф. Володимира Левицького, колишнього голови Наукового товариства ім.Т.Шевченка у Львові, внука о.Стефана Левицького, що був братом мого діда Григорія. Моя бабуня по мамі звалася Тереса з Давидовичів. Де був парохом її батько, о.Карло Давидович, я не міг найти в шематизмах. На 29 листопада вся родина з’їжджалася в Золочів до мого діда, о.Григорія Левицького, на його іменини – св. Григорія Назіянзенського. В 1848 році мій дід був послом до віденського

парламенту. В шкільному році 1872–1873, як я ходив до другої класи нормальної (початкової) школи, мешкав я в мого діда в Золочеві” [36, с.36].

Хоча так виглядало, що і з боку батька, і, особливо, з боку матері і її родини, Кирило нібито повинен був виховуватися у польському дусі, насправді цього не відбулося. Сам він з цього приводу зазначав: “Хоч у нас вдома розмовляли по-польськи, насичували себе лише польською літературою, але ніколи не вважали себе за поляків. Батько мій почувався русином, писав етимологічним правописом, але не належав до тих “твердих”, що проповідували “адін народ, адін рускій язык”.... Пригадую, що, будучи парохом у Будиліві, передплачував “Діло”, що спершу появлялося етимологічним правописом, а з польських газет “Kurjer Polski”, демократичного напрямку. Очевидно, що крім того багато читав і, як я вже згадував, ніколи не займався господаркою, якої не любив...” [36, с.37].

Однак, окремі люди в оточенні Кирила Трильовського і певні події сприяли тому, що він проходив, як, до речі, він сам називав процес “відпольщення” [112, с.140]. У спогадах він зазначав: “Як я вже згадував, у нас вдома говорили по-польськи, як говорили тоді по всіх греко-католицьких приходствах. Перші кроки мого “відпольщення” зробив мій стрийко Влодзьо, зладивши на твердих картах написи поодиноких літер нашої азбуки у друкованій формі...” [36, с.43].

Проте головний вплив на формування у Кирила русинських поглядів мав його сільський учитель. К.Трильовський згадував: “Фактичне моє “відпольщення” започаткував ще в Острові, за спонукою мого батька, тамошній учитель Симеон Свенціцький. Як нині пам’ятаю ту хвилю, коли він прийшов до мене на першу годину науки. Була це пообідня пора, моя мама пекла в кухні хліб, а я бігав сюди-туди. Нараз одчиняються скляні двері, що вели з кімнати на ганок, входить пан із чорною бородою, в чорному одязі, а в його руках дві великі, подовгасті грушки. Це й був мій домашній учитель,

який мешкав зараз через вулицю у школі. Ті дві грушки для мене, а ще більше його лагідні, доброзичливі слова, назавжди прихилили мене і я не годен і досі забути про них, як і ніхто не годен вирвати з мого серця тої любови до свого народу, які він мені прищепив.

Мій учитель Свенціцький заохочував мене навчатися наших молитов, навіть брався мене лякати – як не вивчу їх до Великодня, то буде біда, бо прийдуть москалі й різатимуть усіх тих, що не знають по-нашому молитися... Це взяв я собі дуже до серця та розказав про це й нашим слугам, як вони обідали в кухні. Лише дивувало мене, чого вони так сердечно сміються з мене, коли я і їх закликав учитися молитов під цієї страшною загрозою. Зрештою моя “рутенізація” пішла скорим кроком уперед, тим більше, що мій батько обіцяв купити мені маленьку гарматку-“картачовницю”...[36, с.44]. Словом обставини склалися так, що Кирило виявляв наполегливість у вивченні азбуки і руських молитв.

На цей період припадає і перше знайомство з галицькими руськими виданнями, на яких вчився Кирило Трильовський. Симеон Свенціцький вже у першому класі приносив учневі головно коломийські видання М.Білоуса: брошуру “Луць Заливайко”, книжечку “Чудо, яких мало, або сила правди”, “Іванчук моторний – як душу злomu запродав”. Учитель приносив Кирилові часопис для дітей “Ластівка”, який видавав Клемертович у Львові, а одного разу привіз “Гостинець з Коломиї”. Оцінюючи ці брошури, на яких проходила його шкільна наука, К.Трильовський вже у поважному віці писав: “Все то були видання, що мали величезний вплив на поширення народної просвіти, і в незалежній українській державі історики нашої культури мусітимуть признати великі заслуги таких людей, як Наумович та інші, зокрема, у скріпленні відпорности нашого народу проти польонізаційних впливів. Не забуваймо, що відпорність і національний характер лемків зродилися головно під впливом тих людей і тих тодішніх течій. Честь тим,

які своєю працею зміцнили в нашого селянина свідомість, що він є чимось своєрідним, іншим, ніж його вороги. Не забуваймо й про твердість і національну солідарність, яку виявили русофільські села та їхні провідники в переломовій порі 1918–1919 років” [36, с.45–46]. Тобто, ще в 1940–1941 рр., коли писалися автобіографічні спогади, К.Трильовський позитивно оцінював русофілів за їх вклад у “відпольщення” місцевого населення і виховання його в руському дусі.

Після закінчення першого класу гімназії у Золочеві Кирило Трильовський поїхав на канікули до батьків, які на той час проживали в Ожидові біля Буська. Однак там у нього почалася хвороба легенів, яка привела до того, що протягом трьох років він змушений був лікуватися і перебувати у селі. Кирилу слід було вивчати шкільний матеріал, а також це був час, коли він дуже багато читав. Водночас Кирило почав виявляти і власну політичну позицію. Зокрема, він згадує, що за стараннями о.Карпа Винтоняка з Бужка, передплатника “Правди”, я в 1877 році вписався до т.зв. “Общества ім.М.Качковського” (русофільського товариства), членська грамота якого була в мене ще й по першій війні. К.Трильовський зазначає: “Отже, о.Винтоняк доставляв мені також відповідну, в русофільським дусі, літературу. Однак, те моє “кацапство” довго не тривало. Від свідомого українця, учителя в Ожидові Гаврисевича я дістав “Руску бібліотеку”, що її видавав професор Чернівецького університету Онишкевич. Були в ній твори Котляревського, Квітки-Основ’яненка, як також Гоголя-батька. Вже в “Енеїді” Котляревського зауважив я натяки на стару козаччину, але найбільше враження зробив на мене Шевченків “Кобзар”, видання Омеляна Партицького (1867 р.), зокрема та картина, як вночі з заклятої могили виступає старий козак і пригадує, що “нас тут триста лягло...”, запала назавжди в мою душу...” [36, с.47–48].

Власне від того часу К.Трильовський прочитав “Гайдамаки” й інші твори Тараса Шевченка. Навіть дитячі малюнки, що їх робив Кирило, були пов’язані з козаками та їхньою боротьбою за волю України. З часом почав збирати власну бібліотеку. Згадуючи про власну бібліотечну збірку, К.Трильовський зазначав: “Моїми бібліотечними надбаннями дуже багато користувалися мої приятелі – сільські хлопчачки, як, наприклад, Іван Гудима, що пізніше був війтом в Ожидові. Моє захоплення козаками виявилось навіть у моєму “композиторстві”: до слів козаків у неволі (“Гамалія” Шевченка) склав я й мелодію, але, не знаючи нот, не записав її. З інших Тарасових поезій глибоко запала в моє серце та, що починається словами “За байраком байрак, а там степ і могила...”. Пошана й любов до козаків ще більше опанувала мене, коли я прочитав “Переяславську ніч” Костомарова... Читаючи той твір Костомарова, я дивувався, чому він пише лише про “родиноньку”, яку треба визволити з неволі, а де ж і вся Україна!? Щойно пізнавши російське письменство, зрозумів я той русизм Костомарова, бо в москалів “родина” (з наголосом на “ро”) значить і всю батьківщину. Але ж бо Костомаров знав слово “отчизна”, хоч би з творів Котляревського чи з козацьких літописів! Досить того, що “Переяславська ніч” і досі лежить мені на серці і я, напевно, видав би був її в “Бібліотеці Чорногори” на еміграції у Відні, коли б заокеанські земляки піддержали були її масовою передплатою” [36, с.48–49].

Ще один твір, який особливо вплинув на К.Трильовського, це повість М.Гоголя “Тарас Бульба”, видана у Галичині у 60-х рр. XIX ст. Однак і польські видання, які читав К.Трильовський ще в Ожидові і брав їх з бібліотеки дідича Губіцького, великого польського патріота ще з часів 1848 і 1863–1864 рр. описували польські змагання за свободу. Цей дух передавав і передплачуваний його батьком “Dziennik Polski”. Підсумовуючи українські національні видання та польську поступову літературу К.Трильовський

стверджував: “... свіжа традиція визвольної боротьби жила в серцях поляків. Ті їхні змагання за волю мене так зацікавили, що я стався наче спеціалістом із того предмету і ще й досі доповнюю мою бібліотеку відповідними матеріалами. Студіюючи їх, я прийшов до переконання, що й наш народ, з такою традицією, як її описав Шевченко, повинен би боротися за своє визволення. Думка та завжди нутрувала в мені і вкінці скристалізувалася ділом – спершу в організуванні рахунково-протипожежних товариств “Січ”, а пізніше вже чисто військових товариств “Українські Січові Стрільці” [36, с.49–50].

Другим джерелом книжок, як згадував К.Трильовський був для нього поміщицький двір пані Торосевич в Острові, де господарив її син Клеменс. Торосевичі належали до вірменської родини, яких було немало на Покутті. Крім польських книжок, мати Кирила Трильовського читала “Марусю” Квітки-Основ’яненка, що з’явилася у Галичині в 50-х рр. XIX ст. Тоді ж було видано у Львові і “Тараса Бульбу” [112, с.139–141].

Певний вплив на Кирила Трильовського мали й українські пісні, яких він з дитинства запам’ятав багато. Бо у 1910 р. продиктував професорові Філаретові Колесі двадцять чотири пісні і подав мелодію до них [36, с.51].

Таким чином, формування політичних поглядів юного К.Трильовського назагал визначалося загальним станом, який був характерний для українських священичих родин і визначався повільним, але неухильним переходом від “польськості” до українства.

2.3. Діяльність К.Трильовського по створенню “Січей” у Галичині та Буковині

Децентралізаційні реформи в Австро-Угорщині 60–70-х рр. XIX ст. викликали загальне суспільно-політичне пожвавлення у державі, яке охопили усі народи імперії. Власні політичні завдання поставили й галицькі українці. Вони стосувалися перш за все виробів до сейму та австрійського парламенту.

У 1889 р. в Австро-Угорщині розпочалася агітація за загальне безпосереднє і таємниче право голосування до всіх репрезентативних інституцій. Передусім йшлося про такого роду виборче право до австрійського парламенту. Такий парламент у Відні, як відомо, було обрано лише у 1907 р. Перед у цій агітації вела соціал-демократична партія Австрії. В Галичині її підтримували людова партія на чолі з Б.Вислоухом, група молодих політиків на чолі з юристом Яном Стапінським, газета “Kurjer Lwowski”. Серед українців особливою активністю відзначалися члени радикальної партії.

Кирило Трильовський стояв біля основ заснування Русько-Української радикальної партії. Саме у 1889 р. в Коломиї Северин Данилович, Ілярій Гарасимович та Кирило Трильовський, який доїжджав із села Будилів, що біля Снятина, займалися агітацією за реформу виборчого закону. Про ці зібрання К.Трильовський вислав докладні звіти Михайлові Драгоманову у Женеву. Коломийська група була у тісному зв'язку із львівськими драгоманівцями Іваном Франком та Михайлом Паликом. М.Палик у той час редагував у Львові журнал “Народ”, а К.Трильовський вислав йому з 1890 р. статті та повідомлення під псевдонімом Клим Обух [11, спр.15, арк. 1–3].

Восени 1890 р. у Львові було засновано РУРП. Через хворобу К.Трильовський не зміг взяти участь у цих зборах.

Період 1889–1890-их рр. був важливий в особистому житті К.Трильовського. У листопаді 1889 р. він заручився з буковинкою Євфросиною Попович і одночасно почав готуватися до правничих іспитів. Водночас він розпочав активне проведення в містечках і селах Покуття масових віч за реформу виборчого законодавства до австрійського парламенту.

У 1891 р. К.Трильовський вів передвиборну компанію у Снятинському повіті. Цей регіон К.Трильовський добре знав ще з часу сеймових виборів 1888–1889 рр.

У 1892 р. К.Трильовський став практикантом в окружному суді міста Коломиї. Одночасно співпрацював з коломиїським радикальним часописом “Хлібороб”.

У червні 1892 р. в Снятині відбулося найбільше віче у справі виборчої реформи, яке провели Ілярій Гарасимович, Лесь Мартович і Кирило Трильовський. Віче відбувалося у величезній корчмі “Вигода”, яка стояла перед Снятином на роздоріжжі. Проведення таких віч стало великою політичною школою для місцевого селянства. На вічі промовляв і відомий селянський бесідник Іван Сандуляк-Лукинів із села Карлова Снятинського повіту. На зборах згідно тодішніх політичних умов був присутній і комісар староства.

Аналогічне віче влітку 1892 р. було проведене у Станіславові. На вічі дійшло до зіткнення радикалів і народовців, так що комісар станіславівського староства закрити зібрання.

В 90-х рр. XIX ст., як і в усій Європі, у Галичині ширилися ідеї соціалізму і виникали соціалістичні гуртки. Сам К.Трильовський назвав цей соціалізм “соціалізмом етичним”, суто демократичним, а не “диктаторським, що пожирає мільйони людських життів” [36, с.62]. Визнавав К.Трильовський і те, що соціалістичні ідеали можуть бути здійснені тільки у незалежній

українській державі. Тим самим К.Трильовський відстоював думку, що радикали першими підняли клич самостійної України [36, с.62].

У 1892 р. К.Трильовський видав першу українську летючку з нагоди 1 травня. Відозва супроводжувалася і відповідним віршем автора.

У 1894 р. К.Трильовський став доктором права у Львівському університеті. В цьому ж році він одружився з Єфросиною Попович, дочкою директора народної школи в селі Оршівці Кіцманського повіту на Буковині. Тесть К.Трильовського Онисим Попович понад 40 років працював у селі вчителем і користувався повагою громади.

У 1895 р. К.Трильовський вперше кандидував на посла до галицького сейму. Однак провалився, оскільки його конкурентом був о.Кирило Гаморак – заслужена і авторитетна особа серед селянства, яким він був відомий перш за все не тим, що провів парцеляцію панської землі на їхню користь. К.Трильовський згодом напише про нього: “... о. Кирило був усіма шановною людиною, справжнім праведником, з яким сердечно приятелював мій батько, його товариш іще з греко-католицького духовного семінара. Я і моя дружина також глибоко шанували того виїмкового серед тодішніх священиків. Той факт, що я кандидував проти нього, не зменшив нашої взаємної приязні, й о.Гаморак зараз же по виборчій голосуванні відвідав нас із жінкою у Снятині, де я тоді працював як адвокатський кандидат. Та його візита в нашій мешканні була для багатьох незрозумілою, але о.Гаморак пам’ятав про те, що ще в 1889 році він вийшов послом до галицького сейму лише завдяки моїй передвиборній агітації [36, с.71].

Після кандидування на посла до галицького сейму К.Трильовський продовжував громадську роботу у краї. Він заснував у Снятині при допомозі Семена Зінкевича бібліотечне товариство “Наука”, де, до речі, працювали дочки о. Кирила Гаморака – Ганна (дружина Северина Даниловича) та Оля (дружина Василя Стефаніка).

Політична діяльність К.Трильовського в кінці 90-х рр. XIX ст. була помічена політиційними австрійськими органами [11, спр.16, арк. 1–4]. Хоча Кирило Трильовський не був серед організаторів студентського віча у Львові 8 і 9 березня 1899 р. проти реакційного міністра освіти Гавча, а проведенням віча займався В'ячеслав Будзиновський, якого за виголошений гострий реферат проти міністра Гавча вигнали з університету. Все ж таки за проведення віча дісталася К.Трильовському. Він отримав догану від сенату університету за те, що був керівником сторожі порядку на цьому вічу і демонстрації студентів і міщан перед будинком намісництва.

1900 рік став для К.Трильовського не тільки роком утворення ним першого січового товариства, але й роком його професійного зростання. У своїх мемуарах “З мого життя”, К.Трильовський так писав про цей період: “В тому часі, як я почав організовувати “Січі”, в 1900 році, я підготовлявся до адвокатського іспиту на селі в мого батька, пароха сіл Будилів і Микулинці Снятинського повіту. Одначе треба було ще кілька тижнів перед іспитом бути ц Львові, щоби повторяти матеріал. Тому я поїхав у Кути над Черемошем до мого приятеля адвоката д-ра Данила Кулика – позичити в нього двісті корон на подорож і на життя у Львові. Ми умовилися, що ту суму я віддаватиму так: він вноситиме відклики від вироків карного суду у Кутах, а від своїх клієнтів наперед буде брати гроші за заступництво при апеляційній розправі в Коломиї. Мені він прислав судові акти процесу, я особисто виконував оборону, і таким чином зменшувався мій довг. Така умова було у його сторони великою прислугою для мене...” [36, с.96–97].

Після отримання позички від Д.Кулика, К.Трильовський відправився до Львова для здачі адвокатського іспиту. У Львові він проживав у помешканні відомого етнографа Володимира Гнатюка, який на канікули із усією родиною відправився на Гуцульщину. Крім нього там мешкали ще Антін і Михайло Крушельницькі, які були тоді студентами філософського

факультету університету. Підготовка до адвокатського іспиту полягала у повторюванні великої кількості матеріалу. Перший етап іспиту складався із письмових завдань і називався “клявзульові задачі”. Усний іспит К.Трильовський складав відомому громадському діячеві, доктору Степану Федаку і надраднику Лянгу. У Лянга, коли він ще був суддею окружного суду в Коломиї К.Трильовський практикував як адвокатський кандидат.

Після успішної здачі іспиту К.Трильовський декілька днів відпочивав у родині Лонгина Озаркевича, адвоката в місті Городок, що біля Львова. Л.Озаркевич був братом відомої організаторки жіночого руху у Галичині Наталії Кобринської. Дружина Лонгина Озаркевича Олеся також була прихильницею цього руху. Про перебування в домі Озаркевичів К.Трильовський писав: “Атмосфера в домі Озаркевичів була дуже інтелігентна, я назвав би той дім “літературним”. Д-р Лонгин Озаркевич належав до ідейних вихованців Остапа Терлецького зі студентської “Січі” у Відні. Однак вдачею зовсім різнився від свого брата, лікаря Євгена, який був дуже веселим і рухливим. Лонгин був дуже начитаний у белетристичній літературі, зокрема в модерній польській. То були часи Пшибишевського та Жеромського, і я також, відпочиваючи тоді в домі Озаркевичів на мансарді, перечитав роман Жеромського “Бездомні люди...” [36, с.108].

Після здачі адвокатського іспиту К.Трильовський поселився у Львові і почав організовувати велике крайове радикальне віче. Одночасно працював “конципієнтом” в адвокатів Біліка та Кржижановського. Своєї шефів К.Трильовський знав ще раніше. Білік декількома роками раніше К.Трильовського навчався у гімназії в м.Золочеві. А у 1885 році вони зустрічалися у Відні: К.Трильовський закінчував військову школу інтендантів, а Білік до неї вступав. Доброзичливо поставився до нового працівника і Кржижановський. Словом на роботі К.Трильовський не мав

особливих перешкод, а тому поринув у підготовку великого віча радикальної партії [36, с.108].

Таке віче К.Трильовський планував провести ще у 1894 р., але реалізувати цей план не вдалося. Цього року у Львові відбувалася крайова виставка, на яку повітові ради відправляли сільських вїтїв і наближених до них людей. Кошти на ці подорожі до Львова були надто занижені, а отже радикали могли б використати таку нагоду, щоб стягнути до Львова величезні селянські маси. Однак українська преса поставилася до крайової виставки негативно і може тому, стверджував К.Трильовський, це було причиною невдачі його плану [36, с.109–110]. Однак неоднозначною була і реакція керівництва партії, про що К.Трильовський зазначав: “В кожному разі, при кінці серпня чи, може, в перших днях вересня 1894 року в Коломиї, де Михайло Павлик редагував “Народ”, відбулося засідання головної управи Русько-Української Радикальної партії, на котре приїхав зі Львова й Іван Франко. Я запропонував скликати у Львові крайове віче нашої партії, бо власне тепер є добра нагода до цього. Одначе цьому сильно спротивилися Северин Данилович та Іван Франко. Хоч Данилович був добрим теоретиком-марксистом і спеціалістом в аграрному питанні (в окремій брошурі на ту тему він зовсім знищив помисли о.Тита Войнаровського), але взагалі він був якимсь отяжілим і противником будь-якої акції... Чому проти скликання радикального віча заперечував Франко, тепер уже не пригадую, але він у політичних справах взагалі не мав щастя і за кожним разом діставав доброго прочухана від Михайла Драгоманова. Як там не було, але мої аргументи за скликання віча були такі переконливі, що вкінці ухвалено мою пропозицію” [11, спр.16, арк.1–4].

Та згодом керівництво радикальної партії негативно поставилося до організації віча у Львові. К.Трильовський пояснював це тим, що змушений був вирішувати сімейні питання, пов’язані з одруженням, а тому залишив

велике селянське зібрання. Це, на його думку, й використали Данилович і Франко, які поставили пропозицію переглянути попереднє рішення і таким чином не допустили до плянованого К.Трильовський віча. Згодом, згадуючи про цей випадок, в досить різкій формі К.Трильовський зазначав: “Це яскрава ілюстрація того, як тяжко було боротися з “рутенською” отяжілістю, які труднощі навіть від провідників галицьких поступовців стрічали людину, готову до дії та пропаганди. Відкинений мій плян був темою письмової полеміки між мною та Франком...” [36, с.111].

Минуло шість років від цього випадку і, нарешті, К.Трильовському вдалося реалізувати свою ідею – провести велике віче у Львові. Йому вдалося винайняти залу Красічинської пивоварні, що біля Стрийського парку у Львові, де, до речі, у 1894 р. відбувалася крайова виставка.

Масове віче радикальної партії відбулося у Львові 4 жовтня 1900 р. На нього прибули численні селянські представники з провінції. На вічі промовляв селянин Іван Сандуляк – Лукинів, представник із Наддніпрянщини, відомий організатор кооперативного руху Микола Левитський.

На зборах виступив і Кирило Трильовський. Він зупинився на змісті “ловецького закону” (мисливського законодавства), який залишався феодальним пережитком. К.Трильовський із сарказмом зазначав, що, якщо австрійсько-польська влада не дозволяє селянам використовувати вогнепальну зброю, то нехай вони вживають старовинні луки і стріли. У своїх спогадах К.Трильовський писав: “Донині жалію за тим, що хоч би для самої демонстрації не вніс бодай одного подання на одержання “вафенпаса” (дозволу мати зброю), який давав би право уживати луків і стріл для оборони селянського майна...” [36, с.112].

На вічі 1900 р. у Львові йшлося і про вироблення символіки, яка б відповідала засадам Русько-Української радикальної партії. З цього приводу

вже через багато років К.Трильовський писав: “На тому вічу я впровадив на власну руку і власним коштом партійну відзнаку – металеву восьмикутню зірку. На ній дві руки держали серп (символ робучих селянських рук), а над ними стояли літери Р.П., тобто радикальна партія. На малинових прапорах “Січей”, які я заснував, з одного боку були ті дві літери з серпом, а з іншого – портрет якогось гетьмана або відомого діяча з нашої історії. Коли ж “Січі” засновували також і в нерадикальних повітах, треба було змінити на прапорах літери Р.П. на УСС, тобто Український Січовий Союз” [36, с.112]. Однак прийняття символіки, яку запропонував Кирило Трильовський викликало дискусію як серед організаторів та активістів січового руху, так і серед керівництва Русько-Української радикальної партії. З приводу символіки К.Трильовський зазначав: “Тут мушу зауважити ось що: ті радикальні, тобто січові відзнаки-зірки були восьмикутні. Відзнаки жидівських націоналістів-сіоністів були шестикутні, тобто два трикутники, складені навпоперек. Натомість зірки комуністично-большевицької партії, яка появилася щойно 1903 року, три роки пізніше, ніж я впровадив у радикальній партії згадані відзнаки, були п’ятикутні. Така сама справа з серпом на радикальній і Січовій відзнаці. І серп той на прапорах та відзнаках комуністично-большевицької партії з’явився набагато пізніше. На жаль, відзнака радикальної партії не прийнялася масово між її членами, бо та моя ідея немалу заздрість викликувала навіть між моїми партійними товаришами. “Що це Трильовський вигадує собі якісь речі, а ми мали б потурати тому?” – говорили. Взагалі можна зауважити: у нашій спільноті кожна нова ідея зараз мусить мати опозицію. Скільки то ворогів надбав я собі через мої “Січі” не тільки поза радикальною партією, але таки між самими радикалами! А нігде правди діти – якраз тими “Січами”, яким я з самого початку їхнього існування старався надавати радикального характеру, я просто таки врятував

радикальну партію від розвалу в 1903 році! А яку національно-виховну ролью ті “Січі” відіграли в нашому народі!” [36, с.112–113].

Крайове віче радикальної партії у Львові 4 жовтня 1900 р. стало важливим етапом у розвитку радикального руху [223, с.46–47]. Однак К.Трильовський бачив і проблеми, які виразно проявилися у РУРП після цього віча. На його думку, вони полягали в тому, що програмні цілі партії поширювалися занадто повільно, оскільки у партії і, особливо, на місцях, працювало замало співробітників-інтелігентів. Поза селянством прихильниками партії були головно студенти університету. Проте їхні політичні орієнтири, у зв’язку з початком трудової діяльності нерідко змінювалися. Як зазначав, з цього приводу К.Трильовський, що за зазвичай, такий молодець-студент був ніби великим поступовцем-драгоманівцем, але після завершення університетських студій ставав гімназійним учителем чи судовим урядовцем і мусів забути про свої радикальні ідеї, інакше австрійсько-польська влада чи хоч цей же директор гімназії прогнали б його з праці. Звідси випливало, що вся надія на зростання кількості інтелігентів у партії була, отже, на адвокатських кандидатів, а пізніше ще й на самостійних адвокатів, бо вони мали більше політичного вибору у своїй громадській діяльності. Але у випадку із самостійними адвокатами не завжди так відбувалося. К.Трильовський наводить приклад, що д-р Володимир Охримович, ставши конципієнтом у канцелярії адвоката д-ра Євгена Олесницького, зовсім підпав під його вплив і врешті-решт став одним з організаторів націонал-демократичної партії, хоч до того був співробітником радикальної газети “Народ”, активним діячем радикальної партії [36, с.113–114].

Однак і сам К.Трильовський визнавав, що адвокатські кандидати, які працювали в канцеляріях, керованих юристами-євреями, мали все таки у громадсько-політичному житті обмежену свободу. К.Трильовський зазначав

з цього приводу: “З уваги на своїх клієнтів-селян такі адвокати радо приймали на працю українців, але якщо ті адвокати боялися судді-вшехполяка, то наказували своїм заступникам-українцям закинути всяку громадську діяльність. Коли ж українець все таки діяв по своїх переконаннях, він втрачав працю. Так сталося і зі мною, коли я в 1895 році запізвав одного урядника повітового староства до суду, мій шеф-жид викинув мене на брук” [36, с.115].

К.Трильовський критично оцінював не тільки склад самої радикальної партії і її низові ланки, а в тій же мірі критично підходив до самого керівництва РУРП [36, с.115]. Його думка в цьому плані зводилася до наступного: “Радикальній партії до загину треба було молодого припливу, бо сам її провід не був задовільний. Михайло Павлик не мав ніякого організаційного хисту. Франко – поет, великий імпресіоніст, ну і, як знаємо, скочив у 1899 році у націонал-демократичну партію – чого, напевно, не було б, якби Драгоманов не помер ще у 1895 році” [36, с.115]. Окремі лідери РУРП, на думку К.Трильовського, не здатні були організувати селянські маси. К.Трильовський зазначав: “Найбільший теоретик радикальної партії д-р Северин Данилович у 1899 році не міг вийти послом до галицького сойму з простої причини: його повільна вдача не надавалася до передвиборної агітації, і він всього один раз був на вічу” [36, с.115].

Заважало партії і те, що окремі її лідери декларували антиклерикальний курс, але дуже часто його не дотримувалися. “Радикальна партія була антиклерикальна, завзято боролася з попівством, – писав К.Трильовський, – щоби вирвати селян з-під його впливу та навчити їх самостійно думати і діяти. А тут нерідко бувало так, що ще недавній академік-драгоманівець женився з попадяркою... Отже, старався достосуватися до середовища, в яке попав, ставав, як казали наші селяни, “поредним газдою..”. На тому кінчалися ще недавні мрії поступовця” [36, с.115].

Значний громадський резонанс мали на Покутті судові справи, де К.Трильовський виступав як адвокат. В 1906р. в Коломиї він захищав парубка, який вбив єврея. Ситуація була наступною: юнак їхав навантаженою підводою до Коломиї, а дорогою зачепив зустрічну підводу, візником якої був єврей. Згідно правил єврей повинен був уступити дорогу перед навантаженою підводою, але цього він не зробив. Інші підводи, які над'їхали з євреями, почали погрожувати парубкові. Відповідно, він в цілях власної оборони обернув батіг і його товстим кінцем ударив так, що вбив єврея на місці. На суді К.Трильовський доводив, що обвинувачений діяв у “конечній обороні”. Це переконало присяжних і підсудного звільнили.

В цей же день К.Трильовський виступав адвокатом у справі селянки Марії Іванюк із села Ілинці, яку звинувачували у крадіжці і підпалі. Під час слідства вона визнала себе винною. Це ускладнювало справу. К.Трильовський порадив їй заявити, що покази вона дала в останній період вагітності і під тиском допитів. Ситуація склалася так, що після заяви М.Іванюк присяжні засідателі могли звільнити її від вини. Проте так не сталося, бо радник Каратницький, який головував, не міг допустити двох успіхів адвоката-радикала. Під його впливом справу було відкладено ніби для доповнення слідства. При поновленні розгляду справи К.Трильовський вже був покликаний не як адвокат, а як свідок. Обвинувачену допитували і вона пояснила, що до зміни показів її намовляв адвокат К.Трильовський. Процес завершився тим, що обвинувачену засудили, а на К.Трильовського прокурор Ковальський подав донос до Адвокатської палати, яка його відхилила.

В 90-х рр. ХІХ ст. – на початку ХХ ст. характерним для К.Трильовського стало те, що він активно займався адвокатською практикою, яка носила виразний характер боротьби проти зловживань австрійсько-польської влади і жандармів.

Згодом, наступні дослідники будуть вказувати, що радикали не тільки пропагували соціалістичні ідеї, але й втілювали сформовану М.Драгомановим систему морально-політичного імперативу, який переріс на західноукраїнському ґрунті на систему повсякденної освітньої, суспільної та господарської праці. Успіхи політичної праці К.Трильовського пов'язували також і з тим, що він діяв на Гуцульщині й Покутті, а ці райони вирізнялися серед інших місцевостей Галичини крайньою злиденністю місцевого населення, і що саме на такому ґрунті проростала радикальна ідея [11, спр.17, арк. 1–4].

На Гуцульщині характерним стало протистояння між власниками корчм, євреями, які дуже часто виступали ганебними лихварями. В одному з таких протистоянь у 1892 р. два гуцули Янішевські вбили відомого лихваря Фляйса. Жандарми заарештували обох гуцулів і жінку одного із них, відвели у жандармську станицю під Жаб'єм і там почали піддавати страшним тортурам. Лісничий Пфайфер, який проходив повз жандармську станицю і почув крики, кинувся до середини будинку, вимагаючи у жандармів припинити тортури. У відповідь жандарми його ув'язнили, скували за руку з Катериною Янішевською і протримали його ув'язненим понад 24 годин. К.Трильовський, який проходив у цей час в Коломийському суді практику докладно записав ці події і передав матеріали сеймовому послові Теофілові Окуневському, який використав їх в одній із своїх промов. Про цей випадок інформувала й газета "Діло".

Громадський резонанс справи змусив військову владу провести слідство проти жандармів. Невдовзі вони були покарані гарнізонним судом.

К.Трильовський, оцінюючи власні виступи проти жандармських зловживань в окрузі Коломия-Косів, зазначав, що сам особисто багато зробив для того, аби жандарми злочинно не поводитися з арештованими селянами.

Долаючи неосвіченість, інертність і національну несвідомість соціально пригнобленого галицько-українського селянства, Трильовський спрямовував свою агітацію на становлення його як політичного чинника: "Поза браком політичної освіти походить у більшості нашого селянства та сумна проява, котру треба назвати: політичною безхарак-терністю... Нам треба партій! Бо без партій нема політичного життя, нема поступу, бо без партій застій, політична гниль і безнадійність..." [34, с.4]. Невтомна пропаган-дивна робота Трильовського та його однодумців серед місцевого селянства дала свої результати – популярність радикальної партії, яку на Покутті та Гуцульщині часто ототожнювали з іменем Трильовського, швидко зростала.

Кирило Трильовський не тільки став засновником "Січей", але надав їм організаційної форми та змісту, особисто складав пісні та марші, видавав роз'яснювальну літературу, влаштовував січові свята. Впровадивши військово-козацькі ранги та термінологію, сприяв розповсюдженню серед народу давніх традицій. Саме звернення до історичних традицій українського народу давало можливість українському селянинові почати усвідомлювати себе приналежним до великої культурної нації з власною історією. "Січ" відкидала у селянина рабську психологію, вчила організованості і єдності, впевненості у власних силах, поборювала т. зв. антимілітаристичний комплекс галицького селянина.

Великою заслугою "Січей" стало залучення до національного руху молодого покоління галицьких українців. До цього часу політична робота на селі здебільшого обмежувалася заснуванням читалень, які їх відвідували переважно представники середнього і старшого покоління. Молодь хоч горнулася до цих національних осередків, та не знаходила в них "корму духовного" [91, с.156]. Саме "Січі" стали тими формуваннями, в яких молодь знайшла вихід своїй бурхливій енергії, гартували їх волю та дух. Виховній

роботі з молоддю приділяв увагу "січовий Батько"—його помешкання в Коломиї стало своєрідним таємним політичним клубом, де Трильовський особисто приймав гімназійну та січову молодь у члени радикальної партії [80, с.51].

Сучасники постійно дорікали К.Трильовському та його партійним побратимам за їхню "антирелігійність". Така спрямованість радикалів була в першу чергу наслідком духовної революції, яку переживав український національний рух на зламі століть. Із рук священничої ієрархії політичний провід переходить до світської інтелігенції, яка відкидала патріархальні традиції попередників та зашкарублий консерватизм [242, с.49]. Тому вістря антиклерикалізму Кирила Трильовського було спрямоване не проти самої релігії, а, насамперед, проти тих священників, які в жахливий спосіб використовували релігійні почування селянства [35, с.27]. Але навіть намагання К.Трильовського надати "Січам" суто світського характеру церковний клір сприйняв як відступництво.

Організаційну роботу в "Січах" К.Трильовський поєднував з участю у виборчих процесах. Під час парламентських виборів 1907 р. К.Трильовський висунув свою кандидатуру на посла від коломийського округу. Головним його конкурентом був лідер москвофілів В.Дудикевич. На той час Покуття було твердиною москвофільства в Галичині. В Коломиї працював і його лідер – крайовий адвокат Володимир Дудикевич, діяльність якого підтримувала царська Росія та толерували місцеві польські чиновники. В результаті наполегливої просвітньо-політичної агітації радикалів і діяльносте "Січей" найактивніше селянство щораз більше відверталось від москвофільства.

В.Дудикевич досить легковажно висловлювався про радикального кандидата. Однак сталося так, що К.Трильовський переміг у коломийському виборчому окрузі з великою перевагою голосів. Водночас він здобув перемогу і в Надвірнянському повіті. Перемога Кирила Трильовського

виявилася такою блискучою, що серед 516 послів, вибраних до австрійського парламенту, він зайняв друге місце після посадника Відня Люгера щодо кількості поданих за посла голосів в окрузі [36, с.68].

Справжнім тріумфом Трильовського стало обрання його 1907 року до Палати Послів Державної Ради у Відні, як кандидата від радикальної партії. Трильовський отримав тоді близько 44 тисяч голосів, перемігши у двох округах [43, с.1]. Здобувши посольські мандати, він зрікся одного з них на користь свого заступника, товариша по партії Миколи Лагодинського. Дудикевич тоді набрав заледве чотири тисячі голосів. 1911 року Трильовського вдруге обирають до парламенту, а два роки пізніше – до Галицького сойму.

Промови К.Трильовського в Державній Раді, в яких він викривав зловживання місцевої польської адміністрації в Галичині, мали широкий суспільний резонанс. Відкидаючи поширений міф про особливу лояльність галицьких українців до цісарських властей, в одному зі своїх численних виступів посол заявив: "Руский нарід вже не той, що 1849 року організував міліцію в обороні Австрії проти Мадяр. Руский нарід займає ся політикою, публичними справами..." [46, с.6].

К.Трильовський виступав у парламенті з приводу українсько-польського конфлікту у Галичині та інших актуальних галицьких питань.

Важливою подією, яка засвідчила про українсько-польське протистояння у Галичині стало вбивство студентом Мирославом Січинським австрійського намісника графа А.Потоцького.

Згодом українські сили вирішили визволити М.Січинського, який перебував в ув'язненні у Станіславській тюрмі "Діброва". К.Трильовський згадував про визволення М.Січинського: "Важливу роль відіграв Роман Яросевич у 1910 році при визволенні з тюрми в Станіславові Мирослава Січинського. Ту операцію успішно виконали Дмитро Вітовський і Микола

Цеглинський. Щоби заплутати австрійсько-польську жандармерію, в ніч утечі Січинського Яросевич демонстративно виїхав зі Станіслава до Чернівцець на Буковині, де його арештовано. А тим часом, Мирослав Січинський ховався в шопі одного селянина в селі Вікторів, недалеко Станіслава [36, с.87].

Після замаху на графа Потоцького К.Трильовський, виступаючи в парламенті, повідомив, що українці Східньої Галичини сприйняли вчинок Мирослава Січинського із захопленням, як свідчення того, що народному терпінню настав край. Далі, від імені радикальної фракції Руського Клубу він звинуватив у відступництві митрополита Шептицького, який засудив автентат. Цей епізод привів до неабиякої поляризації серед політичного проводу українського національного руху в його розумінні напрямків подальшої боротьби. Президія українського парламентського клубу, де переважали націонал-демократи, оцінила вбивство намісника "як страшний акт насильства" [142, с.40]. Через невдоволення українського студентства цією заявою пленум клубу в додатковому комунікаті змушений був визнати, що акт С.Січинського став результатом дій панівної системи в Галичині, довголітнього гніту й сваволі адміністрації [142, с.40].

На парламентському форумі К.Трильовський відстоював права "Січей". У червні 1908 року він разом із Томашем Масариком, майбутнім президентом Чехо-Словаччини, влаштував у Відні віче на захист січового руху. Згодом, після виступів із цього питання в Державній Раді, зустрівся з новим намісником Галичини М.Бобжинським і домовився про повну легітимацію "Січей".

К.Трильовський добре розумів значення "Січей" в справі самоорганізації українського населення у Галичині. Для нього велике значення мала і зовнішня атрибутика цього руху – одяг січовиків, січові відзнаки і т.ін. Важливим для нього був і гімн січовиків, який в'язав рух із

національно-державними процесами середини XIX ст., а саме з утворенням та діяльністю Головної Руської Ради.

Щодо січового гімну, то К.Трильовський згадував, що у 80-х рр. XIX ст. бачив старого “твердого” поета о.Івана Гушалевича. З усіх його творів залишився відомим тільки гімн з 1848 року “Мир вам, браття, всім приносим”. Під мелодію цього гімну, але на слова Віри Лебедової. “Не миритись, милі браття, а боротись нині нам”. “Січовики” виступали у масових гімнастичних вправах [18, спр.2, арк. 27–30].

Створивши січові організації в Галичині, одним із завдань руху К.Трильовський бачив також організацію аналогічних січових товариств на Буковині. Перша “Січ” там була відкрита в Кіцмані у 1903 р. і заснували її Сильвестр Яричевський і Остап Попович. Другу “Січ” відкрили у Вашківцях учителі народної школи Осип Безпалко та Іван Гарасимович.

Описуючи січове свято у Вашківцях К. Трильовський зазначав: “...Організатори згаданого Січового Свята, при допомозі місцевих людей, незвичайно ефективно спорядили майдан, на якому воно відбувалося: обвели його досить високою загорожею із завішених на колах селянських чорно-сірих веріток.

До того майдану провадив коридор, кроків із 50 завдовжки, також закритий такими веретами. На другому боці майдану, проти входу, виставили шатро зі сценою, з вовняних різнобарвних тканих килимів” [36, с.125–126]. На січовому святі у Вашківцях виступали відомі українські діячі на Буковині – професор Чернівецького університету І. Смаль-Стоцький та громадський діяч Омелян Попович. Галицькі “Січі” на святі представляв Кирило Трильовський. Руханкові вправи на святі виконувала галицька “Січ” із села Залуче, яке знаходилося на протилежному боці річки Черемош. К. Трильовський згодом написав про це село, яке стало відомим через церковне протистояння: “Це село стало знаменитим через його боротьбу за свого

пароха, о. Юревича, якого залучали хотіли задержати у себе. Тим часом єпископ Хомишин накинув їм за пароха о. Саля, і це викликало таке обурення в селі, що деякі перейшли на православ'є, ходили до церкви в сусідніх Вашківцях. Найзавзятішим у тому русі спротиву був селянин Михайло Нагорняк, який аж до смерти витривав при православ'ї. Очевидно, що в тому русі не було й тіні якогось москвофільства – це був гострий протест проти Риму і польських панів та австро-польської адміністрації” [36, с.126].

Згодом було організовано “Союз Січей на Буковині”, який очолив Теодот Галіпа. В об'єднанні активно працював кошовий першої буковинської “Січі” в Кіцмані Корнійчук. У листопаді 1908 р. в Чернівцях “Союз січей на Буковині” організував січовий курс, який проводив галицький інструктор Осип Довганюк із села Сопів під Коломиєю.

У 1912 р. в Чернівцях було проведено січове свято за участі посла австрійського парламенту Іллі Семака, громадського діяча Омеляна Поповича, організатора радикальної партії на Буковині Гаврила Гордого. У передвоєнний період велику роль у розгортанні січового руху на Буковині відіграв Роман Сірецький.

Говорячи про розмах січового руху і про його можливості впливу на результати сеймових виборів у Галичині і Буковині К. Трильовський писав: “Якби війна вибухла яких десять років пізніше, виборча реформа ввела б до галицького сойму понад 60 українських послів, а тоді мусіло би прийти й до інших реформ, передовсім у шкільництві. Тоді і вся східня Галичина та північна Буковина були б засіяні не тільки “Січами”, але й товариствами “Українські Січові Стрільці”. Також була переведена справедлива аграрна реформа. Наш національний П'ємонт і далі діяв би в поширюванні національної свідомості на уярмленій царатом Україні і вкінці великі історичні події виглядали би зовсім інакше [36, с.127–128]. Однак,

закінчуючи цей сюжет К.Трильовський зазначав: “Але – як казав Бісмарк – розумний політик повинен уникати передовсім ілюзій” [36, с.127–128].

Тим часом січовий рух, охопивши все Покуття, швидко поширився на Буковину та на усю Галичину й поступово набув характеру масового. Довгий час "Січі" не мали єдиного організаційного та керівного центру, і при необхідності місцеві діячі зверталися за порадами та вказівками до "січового Батька". 19 квітня 1908 р. в Станіславові делегати всіх "Січей" обрали центральне управління –Головний Січовий Комітет на чолі з Кирилом Трильовським [18, спр.1, арк. 1–14]. З цього часу українські січовики особливо активно налагоджували тісні зв'язки та обмін делегаціями з аналогічними організаціями словаків та хорватів. Від 1912 року Трильовський стає Генеральним Отаманом об'єднання "Січей" – Українського Січового Комітету, при якому 1913 року було засновано парамілітарну організацію Українських Січових Стрільців.

Розвиток січового руху у Галичині неминуче вів до створення загальнокрайового координуючого органу. Таким керівним органом на початку 1912 року став “Крайовий Січовий Союз”. Було офіційно затверджено його статут і таким чином українські січові товариства розвивались у визначених і цілком легальних рамках [36, с.27]. Певні кроки до централізації січового руху були зроблені ще раніше. Вже до січового з'їзду 1908 р., який відбувся у Станіславові, як окремі структурні одиниці діяли “Повітові Січові Комітети” (діяли як позастатутні утворення), “Повітові Січі” (статутні організації) [56, с.23]. Після його виникнення розпочинається робота по узаконенню цього керівного органу австрійською адміністрацією.

До важливих завдань Головного Січового Комітету належала також реєстрація новоутворених січових товариств. Як видно із статистичних

матеріалів, основна маса січей були створені протягом 1903–1904 рр., коли в рік організовувалося близько 100 січових організацій [56, с.2].

Головний січовий комітет гімнастичного і пожежного товариства “Січ” у Львові, ставив завдання не лише надання допомоги при пожежах, просвітницької та культурної діяльності, а також розвиток культури тіла. Головний січовий комітет складався з повітових отаманів і голів повітових січових комітетів. Головний січовий комітет вів січовий рух, утримував канцелярію (Припинив свою діяльність у зв’язку з початком Першої світової війни) [18, спр.13, арк.1–2].

“Головний Січовий Комітет” займався також справами молоді. В Галичині розпочинається організація українських дитячих товариств і виникають “Дитячі Січі” (Видавали газету для молоді “Дзвінок”) [56, с.2].

В 1912 р. серед українських політиків розгортається дискусія щодо створення національних формувань в австрійській армії. В необхідності таких національних формувань у складі австрійського війська читачів переконував головним чином часопис січових товариств “Січові Вісті”. Помітною стає і зміна тематики публікацій, які розміщувалися на шпальтах часопису. Газета заповнюється матеріалами про види озброєнь, з їх детальним описом і характеристиками, а також описами дії зброї та способами її вживання [55, с.30–32].

Стверджуючи про військовий характер, якого починають набирати січові організації з 1912–1913 рр. все ж таки потрібно зазначити, що головною залишається для них громадсько-політична робота, яку вони проводили [15, спр.11, арк.1–12].

На початку ХХ ст. керівництво “Січей” налагодило контакти з активістами українського руху у Наддніпрянщині. Представники галицьких січей виїжджали на Наддніпрянщину до могили Тараса Шевченка, приймали гостей з тих країв у себе, ділились досвідом національно-патріотичної

роботи, співали січових пісень, дарували на пам'ять січові стрічки і знаки [112, с.136].

Діяльність січових товариств була важливим фактором активізації суспільно-політичного життя в краї. Спортивно-гімнастичні, а згодом і військові “Січі” брали участь у відзначенні ювілеїв М.Шашкевича, Т.Шевченка, І.Франка.

З нагоди 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка спортивні й військові “Січі” разом із “Соколами” 28 червня 1914 р. взяли участь у багатотисячному поході у Львові. Це був їх перший офіційний виступ у військовій формі зі зброєю в руках. Ентузіазм українського громадянства, що побачив в рядах стрілецтва майбутні кадри української армії, був безмежний. Присутній на цьому стрілецькому виступі М.Міхновський промовив: “А коли і в нас щось такого побачимо?” [36, с.23].

У формуванні військового керівного складу УСС були певні проблеми, які пов'язані з тим, що часто військові посади займали не професіонали, а галицькі політики, громадянські діячі, інтелігенти. Так львівський історик С.Томашівський увійшов до складу львівської військової команди, якій підпорядковувався легіон УСС. Разом з новопризначеним комендантом Михайлом Галущинським (директором української гімназії у Рогатині), вони проводили вишкіл стрільців на Кайзервальді [235, с.111].

Стосовно переходу гімнастичних організацій “Січей” у мілітарні об'єднання, то цей перехід особливо виразно оформився весною 1912 року. Першим етапом такого переходу стало те, що команди до виконання вправ почали даватись як українською, так і німецькою мовами. Ряд команд, які носили чисто військовий характер було взято з армійських статутів і подавались вони німецькою мовою. Згодом, вже на початку 1913 року Січовий з'їзд прийняв рішення, щоби в рамках січових структур вести підготовку молоді до проходження строкової служби в австрійській армії [56,

с.6]. Йшлося про фізичну підготовку, виконання військових і гімнастичних вправ, навчання подавати команди німецькою мовою [9, спр.72, арк.1–3].

Особливе значення для формування січових організацій у 1913 році мало рішення Січового з'їзду про збирання фінансових засобів на “Січовий скарб” [56, с.6], який повинен був зосередити у своїх руках усі фінансові справи по формуванню національного війська.

Організація парамілітарних структур у Галичині супроводжувалася активними діями українських парламентарів у Відні. Протягом 1912–1913 рр. представники української парламентської репрезентації у Відні та місцеві галицькі політики виступають перед офіційними властями з пропозицією створення окремих українських з'єднань, які би діяли у складі австрійської армії [56, с.6]. Робляться недвозначні натяки, що такі сили можна було б успішно використати у майбутньому військовому протистоянні Австрії проти Росії.

Значні зміни у діяльності “Січей” відбулися наприкінці 1912 року, що було пов'язано з утворенням 12 грудня 1912р. Українського Січового Союзу. Новоутворений керівний орган замінив Українську Січову Команду і координував діяльність усіх січових осередків у Східній Галичині. Його місцеперебуванням було визначено місто Львів. До складу керівництва увійшли: Кирило Трильовський – генеральний отаман, Ярослав Веселовський – генеральний осавул, Михайло Балицький – генеральний писар, Сидір Винників- генеральний скарбник, Дмитро Катамай – генеральний обозний, Федір Калинович – генеральний четар [55, с.7]. Формування Українського Січового Союзу відбувалося в період, коли Європа стояла перед загрозою світової війни і особливо загострилися стосунки між Росією і Австро-Угорщиною. Від наслідків цього протистояння двох імперій залежало не тільки майбутнє Галичини, а й усього українського народу. Українським силам необхідно було визначитись, кого підтримувати у

військовому протистоянні, що наближалось. 7 грудня 1912 року у Львові відбувся “з’їзд нотаблів” – представників політичних партій і громадських організацій. На з’їзді була прийнята резолюція, в якій вказувалося, що у випадку війни між Росією і Австрією галицькі українці “бачать свою будучність в побіді осередних держав”, тобто Австрії і Німеччини.

Ідея створення військових стрілецьких організацій давно виношувалася у середовищі української молоді, особливо студентства. Активним прихильником і поширювачем її був Іван Чмола. Згодом за її втілення взявся К.Трильовський. Від імені Українського Січового Союзу він тричі вносив до керівництва Намісництва у Львові оригінальний проект статуту товариства Українських Січових Стрільців, але цей проект відхилявся владою. Тоді К.Трильовський вирішив запозичити статут польського “Стшельца” і фактично зробив його дослівний переклад. Польського “Стшельца” очолював Ю.Пілсудський, якого ще весною 1912 року К.Трильовський запросив виступити в Повітовій Січі у Львові з доповіддю про боротьбу поляків за незалежну Польщу [36, с.14].

18 березня 1913 р. намісництво нарешті погодилося з проектом К.Трильовського і відбулося організаційне оформлення військової організації Українських Січових Стрільців[36, с.14] Кошовим став відомий громадський діяч Володимир Старосольський, осавулом – Дмитро Катамай. Пізніше осавулом став Іван Чмола [36, с.14]. Однак, у зв’язку з тим, що товариство Українських Січових Стрільців не хотіло підпорядковуватися Українському Січовому Союзу, у травні 1913 р. Повітова Січ у Львові внесла на затвердження влади статут другого стрілецького товариства, яке з того часу стали називати “Українські Січові Стрільці – 2”.

Львівська філія УСС (або Повітова Січ у Львові) була найактивнішою в Галичині. Вона розпочала регулярний військовий вишкіл молоді. До товариства “УСС-2” приймали всіх бажаючих, в той час, як у “Товариство

УСС-1” входили лише студенти університету і політехніки. “Товариство УСС-1” тільки в березні 1914 р. визнало зверхність Українського Січового Союзу [9, спр.21, арк. 1–4].

Стрілецькі товариства швидко організовувалися по всій Галичині, зокрема у Бориславі, Сокалі, Яворові, Бережанах, Бучачі, Тернополі та ін. містах. Їх очолили віддані національній ідеї українські старшини Роман Дашкевич, Клим Гутковський, Григорій Коссак, Лев Лепкий. Активно працювали в них Михайло Волошин, Степан Рудницький, Василь Кучабський та Дмитро Вітовський.

Найчисельнішим і найбільш діяльним було товариство УСС-2 у Львові. Кошовий Р.Дашкевич зумів згуртувати у стрілецьких рядах львівських робітників, придбав для них не лише військову форму (однострої-А.Н.), але й зброю [36, с.57].

До найкращих організацій належали товариства в Сокалі, Бориславі, Яворові. Організаторами товариства в Бориславі були Клим Гутковський, Григорій Коссак і Лев Лепкий. Кошовим у Яворові був Р.Карамбура. Осип Демчук і Осип Семенюк, організатори “Січей” і товариств УСС в Сокалі і повіті, видали “Правильник піхотинців” – перший військовий підручник українською мовою [36, с.57].

Українська Січова Спілка об’єднала більше 50 товариств "Січових стрільців". Стрілецька секція УСС стала генеральним штабом нових військових організацій. За декілька місяців було зроблено дуже багато. Розроблена внутрішня структура організації, створені окремі елементи військової організації – чоти, створені курені і т.д. під командою обраних командирів, введена єдина форма, розроблені відповідні команди, посібники, створено декілька спеціальних військових шкіл у Львові, Бориславі. Вийшли "Правильник піхотинця" і "Польова служба" – перші українські військові підручники українською мовою. Відкриті школи для новобранців,

підстарший і старшин. У січні 1913 р. січовий з'їзд прийняв рішення про введення фізичних вправ як елементу підготовки до військової служби.

З часом гімнастичні вправи стають у Січах фактично військовими вправами. Команди до їх виконання позивалися українського і німецькою мовою [36, с.57].

Українська Січова Спілка об'єднала усі спортивно-пожежні товариства "Січ" та всі товариства "Українські Січові Стрільці" у Галичині. їх членами могли бути лише українці та українки. Завданням Спілки стало підтримувати погодженість дій січового І стрілецького руху, розширяти його і популяризувати. Для цього збирались Січові з'їзди, Крайова Січова Рада і Генеральна Січова Старшина.

Крайовий Січовий з'їзд збирав по 2 делегати від усіх організацій "Січі", повітових січових Рад і товариств "Українські Січові Стрільці" Галичини та інших провінцій Австрії, за виключенням Буковини, яка мала свою окрему "Спілку Січей". Крім них запрошувались п повітові отамани або осавули. З'їзд збирався один раз на 3 роки за рішенням Генеральної Старшини [117, с.17].

Крайова Січова Рада складалася з отаманів і членів Генеральної Старшини. Вона збиралася щорічно восени, на ній розглядались поточні питання січового руху, затверджувався річний план і обиралась Генеральна Старшина [117, с.17].

Генеральна Старшина складалася з: 1) генерального отамана, 2) генерального осавула, 3) генерального писаря, 4) генерального скарбника, 5) генерального обозного, 6 і 7) двох генеральних чотарів і двох заступників. Вона обиралась один раз на рік з членів самостійних "Січей" або товариств "Українські Січові Стрільці" (з 1910 р. були також "Січі", які належали "Соколу – Батьку" у Львові). Генеральний отаман і генеральний осавул обирались на засіданні Старшини. Генеральний скарбник очолював

фінансову секцію, генеральний обозний – технічну секцію. Кількість членів секції затверджувала Генеральна Старшина [117, с.17].

Повітова Січова Рада складалась з усіх кошових "Січей" і товариств УСС свого повіту. Вона обирала Повітову Січову Старшину з 9 членів: повітового отамана, осавула, писаря, скарбника, обозного і 4-х чотарів. Там, де існувала "Повітова Січ, вона ж виконувала обов'язки Повітової Січової Ради. Якщо у повіті було менше 5 організацій "Січі", вона приєднувалася до "Повітової Січі" сусіднього повіту [117, с.17].

На початку березня 1914 р. січовики організували січово-стрілецькі курси, де вивчали стрілецькі, протипожежні справи. Січові стрільці разом з сотнями січовиків влаштовували проходження маршем, з піснями вулицями міст. Це був уже праобраз нового українського війська.

У квітні 1914 р. львівські повітові січі та "УСС-II" провели маневри з холостою стрільбою. На них були присутні генеральний отаман Українського Січового Союзу К.Трильовський і група офіцерів львівського та австрійського корпусів. Під час маневрів удосконалювала свою медичну підготовку I жіноча чота "УСС-II" під командуванням О.Степанів. У травні того ж року були проведені спільні нічні польові заняття стрільців і січовиків, після якого обидві організації спільно провели своє свято. Водночас використовувались і такі форми діяльності, як демонстрації протесту проти австрійського і царського уряду, віча, мітинги, походи.

Діяльність січових товариств у Галичині привела до активізації суспільно-політичного життя в краї. Спортивні, а потім і військові "Січі" брали участь у відзначенні ювілеїв М.Шашкевича, Т.Шевченка, І.Франка. Свої справи проводили під девізом "Все вперед!-Всі враз!". У 1913 р. українська молодь, згуртована в товаристві "Січ", широко відзначала у Львові ювілей І.Франка. Для цього при товаристві був створений мішаний хор, який виступив на ювілейному концерті в залі Народного Дому. Під час

концерту К.Трильовський вручив І.Франкові “Січову ленту” і назвав його почесним членом “Січі”. Іван Якович подякував і сказав: “З радикальної партії виступив я через Вас, пане докторе” [36, с.72].

До початку війни 1914 р. в Галичині було утворено 96 військових “Січей” [182, с.17]. Стрілецька секція УСС стала генеральним штабом нових військових організацій і зайнялася виробленням внутрішньої структури організації. Були створені окремі елементи військової організації – чоти, курені та ін. під командою обраних командирів, введена єдина форма, розроблені відповідні команди, посібники, створено декілька спеціальних військових шкіл у Львові, Бориславі.

З вибухом війни українські політичні партії та громадські організації створили у Львові Головну Українську Раду, яка представляла українців-галичан у відносинах з австрійським урядом. З серпня 1914 р. ГУР видала Маніфест, в якому говорилося: “Тільки той нарід має права, що вміє їх здобути. Тільки той нарід має історію, що вміє її творити рішучими ділами. До бою за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилю заєднує ціле українське громадянство. Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!” [182, с.19]. Серед інших там був підпис і К.Трильовського. При Головній Українській Раді було створена Боева Управа. Боева Управа почала займатися формуванням українського війська, яке на боці Австрії повинно було боротися за визволення Наддніпрянської України. Однак австрійський уряд гальмував створення окремого українського війська, яке, на думку окремих керівників, могло би в сприятливий момент повернути зброю проти Австрії, і дозволив створити лише окремий легіон Українських Січових Стрільців чисельністю 2500 чоловік [36, с.51].

Що ж до загальної кількості заявлених до участі у січових стрільцях, то збір добровольців розпочався згідно заяви, викладеної у першому універсалі Головної Української Ради, щодо створення стрілецьких полків. Наплив

добровольців був великий. До кінця серпня зголосилися 30 тис. селян, робітників, інтелігенції [229, с.42].

Слід відзначити, що формування УСС відбувалося вже тоді, коли австрійська влада провела загальну мобілізацію, а отже можливості організації національного війська були обмежені. Однак військо було створене і до його творення відгукнулися не лише чоловіки, але й жінки [9, спр.74, арк 1–3].

Перебування у лавах Січових стрільців стало для тисяч молодих галичан не тільки школою національного виховання, але й професійного військового вишколу. Пізніше багато січовиків воювали в формаціях січових стрільців Є.Коновальця, в армії УНР, ГА, боролися за самостійну і соборну Українську Народну Державу.

РОЗДІЛ 3

ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ УСС В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

3.1. Початок військових дій УСС на фронтах Першої світової війни. Участь К.Трильовського у Боевій Управі

З початком Першої світової війни 1 серпня 1914 р. галицькі українські політичні діячі утворили Головну Українську Раду, яка складалася з трьох українських політичних партій – національно-демократичної (Кость Левицький, Степан Баран, Володимир Бачинський (кооптований 29 серпня 1914 р.), Іван Боберський, Іван Кивелюк, Василь Панейко (на час його відсутності з початку серпня 1914 р. представляв Михайло Лозинський) і Лонгин Цегельський, радикальної (Михайло Павлик, Микола Баклицький, Микола Лагодинський, Кирило Трильовський) і соціал-демократичної (Микола Ганкевич, Теофіль Мелень, Володимир Темницький, Володимир Старосольський). В Президію Головної Української Ради увійшли: Кость Левицький – голова, Михайло Павлик і Микола Ганкевич – заступник голови, Степан Баран – секретар. 29 серпня 1914 р. у президію увійшов Володимир Бачинський як другий секретар. Нова політична організація галицьких українців ставила за мету згуртування усіх національних сил передусім для керівництва українською мілітарною організацією у формі Українських Січових Стрільців.

Головна Українська Рада мала визначити загальний політичний напрям, вирішувати головні національно-політичні справи, пов'язані з війною і представляти галицьких українців перед австрійським урядом та

зовнішнім світом. Політичні партії і їх організації, які діяли у Галичині перед війною мали призупинити свою чисто партійну діяльність і підпорядкувати свої дії загальній лінії, яка визначалась Головною Українською Радою.

Фактично окрім Головної Української Ради продовжував працювати лише Народний Комітет, як керівна організація галицьких українських національних демократів, зоорганізованої і справді впливової української політичної партії у Галичині. Відбувалися засідання і надалі видавалися друковані органи “Діло”, а від початку 1915 р. ще й “Свобода” та німецькою мовою з вересня 1914 р. виходила “Ukrainisches Korrespondenzblatt”. Українські галицькі радикали і соціал-демократи в еміграції активної діяльності не виявляли.

Головним завданням Головної Української Ради стало формування Українських Січових Стрільців. В рамках підготовки цієї організації було створено Українську Боеву Управу. Вона складалася із двох відділів (секцій). В боеву секцію організації увійшли: Теодор Рожанковський – керівник, Дмитро Катамай (радикал) – заступник керівника, Михайло Волошин, Михайло Геник (радикал), а в секцію організації увійшли: Кирило Трильовський (радикал) – голова, Степан Щухевич – заступник голови, Кость Бірецький (радикал), Іван Боберський, Дмитро Вітовський (радикал), Сень Горук, Володимир Темницький (соціал-демократ). У такому вигляді Українська Боева Управа існувала лише до кінця серпня 1914 р., бо в кінці місяця відбулася реорганізація, викликана тим, що багато з керівників стали бойовими командирами УСС, а у жовтні 1914 р. Боева Управа заново зорганізувалася у Відні без двох секцій [113, с.165].

Першим керівником УСС став радник суду й посол до сейму Теодор Рожанковський. До своєї посади він ставився дуже відповідально і висував вимоги до австрійської влади і до Головної Української Ради. Однак мало людей йшло йому назустріч і він добровільно залишив свою посаду. Його

місце у другій половині серпня 1914 р. зайняв директор української приватної гімназії Михайло Галущинський [36, с.43].

Головні військово-політичні питання вирішувала Головна Українська Рада; засідання якої відбувалися протягом серпня 1914 р. у Львові при участі представників Української Боевої Управи і двох представників союзу визволення України, новосформованої у Галичині організації політемігрантів з підросійської України. На засіданнях ГУР, останнє з яких відбулося у Львові 29 серпня 1914 р. обговорювалися справи, які впливали з воєнного становища і важливі для українців з національно-політичного боку. ГУР видала два маніфести до українського народу, в яких стверджувалося, що в австро-російській війні галицькі українці підтримують Австрію і що лише при повному розгромі Росії можна очікувати на волю для українців. Відповідно останнє засідання Народного Комітету відбулося 30 серпня 1914 р., на якому був присутній митрополит граф А.Шептицький. Йшлося про перенесення зі Львова Народної Канцелярії, видавництв “Діла” і “Свободи” у зв’язку з наближенням російських військ. Митрополит А.Шептицький просив усіх політично заангажованих українців залишити Львів і тимчасово емігрувати. Однак сам залишився у Львові, не дивлячись на просьби присутніх.

Росія, розгорнувши бойові дії у Галичині, найбільш небезпечними для себе ворогами вважала представників січових організацій. Начальник “тимчасового жандармського управління” у Львові, характеризуючи становище у Галичині, в розділі “Сечовые й сокольские мазепинские организации” писав: “Первым и главным организатором “Сичей” был предводитель мазепинской радикальной партии, пропагандист анархизма между крестьянством доктор Кирилл Трилевский. Он состоит и теперь “отаманом” сечевых организаций. Руководители украинской радикальной

партии были самыми серьезными, фанатически непримиримыми врагами России и внушали такое настроение своим членам крестьянам”.

Зрештою, нагляд за діяльністю січових сокільських, чи як вони називали мазепівських товаришів, жандармські служби Росії здійснювали ще до початку Першої світової війни [1, спр.503, арк.1–3]. Досить детальну інформацію вони мали про створення новиз осередків товариства “Просвіта”, “молода Україна”, “Січ”, “Сокіл” [2, спр.1695, арк.1–4]. З приходом до Галичини російських військ почалися відкриті гоніння за предстаниками українських національних організацій у Галичині, обшуки й арешти активних діячів сокільсько-січового руху [3, оп2, спр.85, арк. 1–3; спр.86, арк.1–3, спр.89, арк.1–4].

Особлива ворожість російських властей до січових організацій була продиктована ще й тим, що у зверненні Українського Січового Союзу “До тих, що бажають свободи і сполуки Українському Народови!” вказувалося: “Великий український народ бореться о свою свободу і сполуку всіх своїх частин у одну цілість, о одну велику Українську Державу. Котра частина України стане цілком, або взглядно свобідною – мусить стати осередком, звідки робота січова має дальше розпространятися і ... єднати одну окраїну рідної землі хоч би тайно з другою” [41, с.78].

Для координації діяльності в умовах воєнного часу українці утворити у серпні 1914 р. у Відні окрему делегацію з українських парламентських послів, які проживали у столиці. У неї увійшли Євген Олесницький, Євген Левицький, Станіслав Дністрянський, Микола Василько, а головою обрано було Костя Левицького. Парламентарі повинні були відстоювати українські інтереси перед австрійським урядом.

15 вересня 1914 р. у Відні відбулася нарада українських послів з Галичини і Буковини, на якій обговорено справу біженців. Вирішено було утворити окремий український порятунковий комітет, на чолі з віце-

президентом палати послів Юліаном Романчуком. На одному із засідань, а саме 29 вересня 1914 р. обговорювалася справа арештів та інтернування українців із Галичини в табір Талергоф і проблеми розміщення українських біженців в окремих бараках і оселях.

Виконавчим органом української репрезентації була парламентарна комісія, яка займалася поточними справами, питаннями інтернованих, спільно з Боєвою Управою налагоджувала питання українського стрілецтва.

В загальному русі творення Українського стрілецтва приймали участь і представники сокільських організацій у Галичині. Окремі з них, як-от: Горук, Коссак, Зелений, Гутковський, Цьокан, Черник, Сороківський та ін., стають керівниками підрозділів Українських Січових Стрільців, а професор І.Боберський увійшов до складу Боєвої Управи у Відні [9, спр.20, арк. 118]. Довоєнна праця українського сокільства була тим важливим чинником який сприяв будівництву українських національних збройних формувань [26, с.28].

Парламентська комісія розпочала публікації німецькою мовою інформацій про українське питання, меморіалів до уряду, армійського керівництва. Значну роль у цьому відіграли Кость Левицький, Микола Василько, Юліан Романчук, Євген Олесницький. З комісією співпрацювали Степан Рудницький, Станіслав Дністрянський, Лонгин Цегельський, Степан Томашівський, Євген Олесницький.

У жовтні 1914 р. у Відні було відновлено Головну Українську Раду. На першому засіданні 19 жовтня 1914 р. (присутні К.Левицький, С.Баран, В.Бачинський, І.Боберський, М.Лагодинський, В.Панейко, В.Темницький, К.Трильовський, М.Старосольський, Л.Цегельський) йшлося про справи стрілецтва і реорганізації Української Боєвої Управи.

На засіданні ГУР 26 жовтня 1914 р. у склад Боєвої Управи введено депутата Сінгалеви́ча, Кормоша, Лонгина Цегельського. На цьому ж

засіданні на вимогу Союзу визволення України обговорено справу реорганізації Головної Української Ради і вибрано комісію для проведення цієї роботи [9, спр.20, арк. 1–2].

Протягом листопада 1914 р. відбувався ряд засідань і дискусій з приводу правового стану Союзу визволення України і прийняття представників Буковини у загальноукраїнський орган. У грудні 1914 р. Головна Українська Рада в дійсності перестала існувати. 16 грудня 1914 р. навіть було скликано нараду усіх парламентських і сеймових українських послів Галичини і Буковини, але відмінності у поглядах були такими значними, що до реорганізації Головної Української Ради не дійшло.

В цих умовах головні виконавчі функції перейшли до Народного Комітету, який у Відні почав засідати від 12 грудня 1914 р. Головував у Народному Комітеті К.Левицький, заступниками голови були Є.Петрушевич, І.Кивелюк, о.Т.Войнаровський, секретарем – С.Баран. У Народний Комітет також увійшли В.Бачинський, Я.Витошинський, М.Здерковський, С.Голубович, Є.Олесницький, В.Панейко, Ю.Романчук, Л.Цегельський. Народний комітет вирішував поточні політичні справи, господарські і просвітні питання, важливі для українських біженців з Галичини, а також справи загально-політичного характеру [113, с.167].

24 квітня 1915 р. на засіданні Народного Комітету було остаточно реорганізовано Головну Українську Раду. Однак і після того, як було створено Загальну Українську Раду, Народний Комітет не припинив своєї діяльності аж до серпня 1915 р., коли вирішено було перенести його діяльність до Львова, де з вересня 1915 р. він розпочав свою роботу.

Ще одним українським органом в часи війни був Український Парламентський Клуб у Відні, який складався із представників Української Національно-демократичної партії Галичини. У нього входили К.Левицький, Ю.Романчук, Є.Олесницький, Є.Петрушевич, В.Будзиновський,

С.Дністрянський, С.Голубович, Ф.Колесса, о. Онишкевич, Є.Левицький (до грудня 1914 р.), Л.Левицький і о. Фолис. Засідання клубу відбувалося, як правило, в кімнатах віце-президента Ю.Романчука і відзначалися одностайністю стосовно галицької і міжнародної політики.

30 квітня 1915 р. клуб прийняв організаційні засади Загальної Української Ради, на основі яких створено цю організацію. Що ж до подальшої праці, то надалі клуб практично не збирався, бо діяла Загальна Українська Рада, у яку увійшло 8 членів клубу.

Радикальні послы, які перебували у Відні – Л.Бачинський, Лагодинський, К.Трильовський – не відвідували засідань клубу, аналогічно діяв і соціал-демократичний посол С.Вітик.

Окремо працювали у Відні і послы від Буковини під керівництвом М.Василька.

Політична організація наддніпрянських українців Союз визволення України, який утворився у Львові на початку серпня 1914 р. з вересня діяв у Відні. Важливу роль у його роботі в столиці Австро-Угорщини діяльності у Відні відігравали галицькі українці.

Назагал, помимо незначних розбіжностей, які панували в політичних українських організаціях у перші місяці 1915 р., вони діяли одностайно, що й привело до утворення Загальної Української Ради, конституціювання якої відбулося у Відні 5 травня 1915 р.

В організаційному статуті Загальної Української Ради зазначалося:

“І. Загальна Українська Рада є представительною всего українського народу на час війни аж до повороту звичайних відносин на українських землях.

Представляючи тим самим також найвисше і єдине політичне представництво українського народу в справах австрійської України, має Загальна Українська Рада рівнобіжно з сим вказувати головні лінії в

господарських і просвітніх справах українського народу австрійської України.

Інші українські організації і інституції, зберігаючи свою самоуправу, підпорядковують свою діяльність головним витичним лініям, вказаним Загальною Українською Радою – з особна там, де Загальна Українська Рада буде вважати, що якась справа має загально українське значення, мають вони йти в своїй діяльності за постановами Загальної Української Ради” [113, с.168].

5 травня 1915 р. було вибрано Президію Загальної Української Ради, яку очолив К.Левицький і до складу якої увійшли: М.Василько (заступник), Л.Бачинський, М.Ганкевич, Є.Петрушевич (замість нього згодом вибрали Є.Олесницького). Восени 1915 р. Л.Бачинський і М.Ганкевич повернулися до Львова, а їх місце зайняли Я.Весоловський і В.Темницький. Окремі члени ЗУР брали участь у бойових діях, як от Т.Мелень загинув як український січовий стрілець.

Окремою самоуправною організацією Загальної Української Ради була Українська Боева Управа під керівництвом Кирила Трильовського, яка відала справами Українських Січових Стрільців, а при вирішенні іншого кола питань зверталася до ЗУР.

Формування частин УСС у Львові проходило протягом серпня 1914 р. Однак австрійська влада не поспішала прийняти урядове рішення з цього приводу. 28 серпня 1914 р., коли російські війська вже підходили до Львова, вирішено було перенести справу формування стрілецького легіону до Стрия. Однак у Стрию австрійська влада дала дозвіл на формування легіону лише у кількості 2 тис. осіб, який було сформовано головно з інтелігентів. Це був нечуваний удар по народній українській ініціативі [9, спр.75, арк 1–2].

Неzareєстровані добровольці змушені були повертатися додому. Непоодинокими були випадки, коли вони одразу й потрапляли у російський полон.

Водночас австро-угорські власті тисячами розпочали арештовувати українців Галичини, яких розглядали як “п’яту колону” Росії і відправляли їх в табори смерті, переважно у Талергоф.

Представники української парламентської репрезентації і національні політичні діячі натомість доклали зусиль, щоб завершити формування УСС, які б своєю участю у війні з Росією довели відданість українців монархії і цісарському режиму.

Легіон Українських Січових Стрільців, який почали формувати у серпні 1914 р. складався з 2,5 куренів (ними командували Г.Коссак, М.Волошин, С.Шухевич), які об’єднували 10 сотень. Командиром Легіону до 14 березня 1915 р. був М.Галущинський, а формально керувала Легіоном Бойова управа. Після реорганізації 1915 р. Легіон було підпорядковано корпусові Гофмана, а обидва курені об’єднано в полк, яким керував Г.Коссак, А.Варивода (до вересня 1916 р.), Ф.Кікаль (до червня 1917 р.), Д.Кренжаловський, М.Тарнавський (до січня 1918 р.), О.Микитка (до вересня 1918 р.). До складу Легіону входили також Кіш УСС, Збірна станиця УСС у Львові, Поборова станиця у Станіславові, 3 комісаріати на Волині, Збірна Станиця у Марамороському Сигеті (1916 р.), Бойова Управа і Збірна станиця у Відні [9, спр.75, арк 1–2].

30 вересня 1914 р. легіон залишив Львів перед наступаючими російськими військами. Через Стрий, де складено присягу на вірність австрійській державі стрільці переїхали на Закарпаття. Увечері 5 вересня прибули до Мукачева й розмістились у селах Страбичево й Горонда. Там була проведена реорганізація легіону: утворено два курені (під

командуванням Михайла Волошина та Гриця Коссака) й один півкурінь (Степана Шухевича).

Командантом легіону призначено Михайла Галущинського, заступником – Степана Томашівського; останній також виконував обов'язки містокоманданта Горонди. Ад'ютантом С.Томашівського став Дмитро Катамай". Надія Халак стверджує, що побут легіону УСС у Горонді та Страбичеві із вересня 1914 р. до початку 1915 р. і, зокрема, участь у ньому С.Томашівського, відтворює на основі документів легіону УСС, які зберігаються в архіві Національної Бібліотеки у Варшаві [235, с.458–460].

Оскільки командант часто виїздив до військової команди у Мукачево, то безпосередній нагляд за військовою формацією доручено С.Томашівському. Він відповідав за боєздатність українського легіону (військова підготовка, охорона об'єктів, розвідка у тилу ворога), а також за внутрішнє господарство полку (видавав обмундирування, платню, видав закупівлею харчування та ін.) [12, спр.2, арк.1–2].

Збереглися 22 полкові накази за підписом Степана Томашівського, значно більше – складених Томашівським, але підписаних М.Галущинським. Вони датуються між 6 вересня – 18 грудня 1914 р. [235, с.458–460]. Накази розписували щоденний стрілецький побут: полковий нагляд, варту, порядок військових занять. У перших наказах йдеться про розміщення куренів, організаційні заходи щодо налагодження стрілецьких занять. Подальші накази більше уваги приділяють інтендатурі в сотнях. Важливі питання – про реорганізацію куренів, відсилення стрільців на бойові позиції – С.Томашівський погоджував з командантом [12, спр.195, арк.1–4].

У військовому наказі від 6 вересня С.Томашівський дав розпорядження курінім отаманам “поучити всіх добровольців про велику відповідальність, не тільки воєнно-карну, а й національно-моральну, яка спочиває на нас усіх в часі нашого побуту між угорськими українцями. З одного боку, вони

національно майже неосвідомлені і тісно межують із суцільно мадярською територією, а з другого – в сій околиці були прояви москвофільської православної пропаганди. Наш побут мусимо використати в сім напрямі, щоби у людности розбудити приспану й нерозвинену народну свідомість, одначе се не сміє відбуватися ані дорогою критиковання угорської державности й угорських властей, а ще менше дорогою ображування або дискредитованя мадярської національності і противно теперішня хвиля велить нам користати із виялюваної останніми часами прихильности обох згаданих чинників до української національної справи” [235, с.458–460].

Велика увага приділялась моральному вихованню стрільців: “... стрільці мусять бути для тутешньої людности зразком культурности, тверезости і обичайности. Полкова команда заповідає згори, що буде немилосердна до таких, що зважаються нарушити чужу власність, зокрема місцевих людей, заховуватися напасти супротив жіноцтва, робити пакости, пиячити, зчиняти збіговиська і заколочувати нічний спокій” [235, с.459–460].

10 вересня – в день місцевого храмового свята в селах Горонда і Страбичево, стрілецькі хори взяли участь у богослужінню; тоді ж відмінена для стрільців муштра” [235, с.459–460].

“Зі середини вересня 1914 р. у навколишніх закарпатських селах поширились епідемії тифу та холери. Через карантин доступ до війська був утруднений навіть для безпосереднього керівництва із Боєвої Управи. У жовтні 1914 р. до Січового Коша призначено лікаря – німця Редліха, згодом – Тавсіга. Коли останній повідомив, що переїздить до Мукачева, а, отже, перестає працювати полковий госпіталь. Керівництво УСС відразу ж порушило цю справу у листі до команданта М.Галуцинського, наполягаючи, щоб той у начальній команді в Мукачеві полагодив справу подальшого існування шпиталю [235, с.458].

10 вересня 1914 р. із Горонди за наказом військової команди I сотня українського легіону під командуванням сотника Дідушка вирушила до Верецька. 17 вересня виїхала II сотня Семенюка на Ужок, а під кінець вересня – останні стрілецькі відділи.

Про похід I стрілецької сотні Дідушка на фронт йдеться у численних історичних виданнях [12, спр.2, арк.1–3]. Тут були знані січові комендири – сотники Дідушко та Семенюк, четор В.Гнатюк, підхорунжий М.Голубець, четар В.Кучабський.

З нагоди відходу перших двох сотень українського легіону на фронт, командант М.Галущинський 18 вересня надіслав до австрійської військової канцелярії у Відні запевнення про вірність українських стрільців Австро-Угорської монархії. Текст цього документу, складений С.Томашівським, міститься у наказі від 20 вересня. У присязі говориться: “Кров і жите за його величність, нашого найбільшого цісаря і найвисшого воєнного пана, за наш різний край Австро-Угорщину, що лише з її перемогою вяже ся красша будущина українського народу [12, спр.2, арк.1–3].

“Загальний напрям української політики ще в перші дні війни визначив маніфест Головної Української Ради на українських землях, що входили до складу Австро-Угорщини, метою української політики було здобуття національно-територіальної автономії. У поразці Росії вбачали запоруку визволення або всієї України, або бодай її частини, що врешті-решт пришвидчить визволення України [181, с.140].

До найважливіших завдань українського політичного провуду належало також узаконення діяльності Головної Української Ради та Боевої Управи, її активний вплив на австрійську владу з метою поступок для української національної справи [235, с.459–460].

Важливим політичним питанням, яке постало перед керівництвом січових стрільців, було збереження УСС як окремох бойової одиниці в

австрійській армії. Ці питання у Бойовій Управі відстоював Кирило Трильовський, який, маючи практичний досвід з діяльності січовиків на Закарпатті, також дотримувався такої лінії.

Коли йшлося про збереження українських підрозділів, вплив на керівництво Боевої Управи, колишні підлеглі А.Жила, Я.Індишевський зверталися до М.Томашівського, щоб він своїм авторитетом вплинув на збереження легіону УСС як самостійної військової одиниці [12, спр.166, арк.67].

Діяльність К.Трильовського у 1914 р. була спрямована на збільшення чисельності українського легіону (чого домагалися й інші українські політики та військові), однак командування австро-угорської армії на це не погоджувалося і постійно протидіяло. Однак австрійці натомість у другій половині вересня замість куренів утворили партизанські загони, завдання яких, згідно з австрійським військовим планом оборони Карпат, полягало у розвідницькій службі [9, спр.75, арк.1–4].

Після провалу невдалого плану – утворення партизанських двадцятки для переходу у ворожий тил – сотні УСС на початку жовтня виїхали з Чинадієво (під командуванням Гриця Косака) у розпорядження 129-ї австрійської бригади, котра розпочала наступ у районі Хирів–Самбір–Дрогобич”.

У Горонді залишилось до 600 стрільців і кадра, керівництво якої займалося військовими й господарськими справами.

Керівник кадри С.Томашівський писав: “Я так немилосердно обтяжений працею, що не у силі знайти кількох годин спокою... Мої нерви перестають уже нормально функціонувати. А помочі нізвідки. По відході сих трьох соток буде легше, тим більше, що поділюся працею із Рожанковським”, – писав він до команданта М.Галущинського 10 листопада 1914 р. [235,

с.459–460]. Згодом керівник канди С.Томашівський був переведений до Відня.

Новим керівником УСС на Закарпатті став Т.Рожинковський. Однак і йому не вдалося вирішити численних проблем українського національного формування, що було обумовлено ставленням австрійського керівництва до українського війська.

Усі негаразди стрілецького побуту у Страдичеві та Горонді розділили із батьком Марія і Степан; Томашівський на пораду І.Раковського таки затримав дітей біля себе [12, спр.189, арк.1].

“Останній наказ у Горонді Степан Томашівський підписав 18 грудня 1914 р. як заступник начальника I полку УСС і командант стрілецького коша”. Текст його наводимо повністю: “Перенесений для повнення служби у Відні, передаю з нинішнім днем команду у Горонді – Страбичеві п. пор. Рожанковському і працюю ся сердечно з усіма тутешніми стрільцями. Гаразд!” [235, с.458].

А після багатоденного переїзду разом з дітьми через засніжені Карпати до Відня він уже 28 грудня був вперше присутній на засіданні Боевої Управи [8, спр.50, арк.316]. З цього часу С.Томашівський перебував у Відні.

На початковому етапі ведення бойових дій тягар війни з Росією головно впав на Австро-Угорщину, оскільки німецькі армії діяли головним чином на західному напрямку. В першій половині серпня 1914 р. російські армії розгорнули наступ вздовж усього кордону.

В другій половині серпня російські війська вийшли на лінію східніше Львова, Томашова аж до Дністра. Росіянам не вдалося переламати австрійську армію на північ від Львова, однак на півдні вздовж Гнилої Липи вони витіснили австрійські війська на захід. Австрійці змушені були залишати Львів. З вересня 1914 р. російські армії розпочали облогу Львова. 6 вересня з північного боку Львова розпочався австрійський наступ. Значна

перевага росіян в силі змусила австрійські частини з-під Любліна і галицькі війська з-під Городка-Ягелонського відступати до лінії Перемишля і Сяну.

Складність протидії російської армії обумовлювалася як станом австрійських військ, так і ставленням австрійської влади до національних формувань. Австрійська влада не дбала про українських вояків. У стрільців не було доброго одягу, взуття, зброї. У клунях, де стояли стрільці, не було не тільки покривал, а нерідко й достатньої кількості свіжої соломи. Про санітарні умови проживання ніхто серйозно не думав. Згодом ці питання почав вирішувати Володимир Білозір [229, с.44].

Особливо гострою була проблема озброєння. Січовики мали старі “верндлями” на шнурках (старі кріси на один набій), а одягнуті були в угорську форму.

З таким озброєнням їх відправляли на фронт. Це стосувалося як Василя Дідушка, так і сотні Осипа Семенюка, а також інших частин, які вирушили на фронт.

Зайнявши територію усієї Галичини російська армія активно наступала в напрямку Карпат. Вже у перших боях під Веречками та Сянками УСС показали себе добрими воїнами. Це викликало позитивні відгуки у німецькій пресі, їх відзначив австро-німецький генеральний штаб. Такі дії УСС назагал сприяли утвердженню іншого ставлення до українців в Австрійській державі [9, спр.18, арк. 1–2].

Участь УСС у бойових діях знайшла підтримку української інтелігенції. Окремі представниці жіночого руху заявили про підтримку і безпосередню участь у рядах січових стрільців. Серед них – О.Степанівна, С.Галечко, М.Михайлишин, А.Дмитерко та ін.

З відступом російських царських військ січовики були серед австрійських з'єднань, які входили у галицькі міста і села. Скрізь вони відчували підтримку населення [9, спр.21, арк. 1–4].

До найважливіших бойових операцій цього етапу слід віднести бої на горі Кобилі під Бориславом, на Ключі біля Сколе, в Дрогобичі і у Стрию.

Проте центральні події розгорілися на горі Маківка біля Славська. Ця ділянка фронту була особливо важлива для австрійських військ. Склалась така обстановка, що росіяни були вже впевнені у своїй перемозі, однак були зупинені січовими стрільцями.

Австрійський генерал Фляйшман у наказі від 2 травня 1915 р. від імені австрійського командування зазначав: “Небезпеку усунено, Українські Січові Стрільці два рази вирішити хід бою у нашу користь.

Гордо можуть споглядати на свої подвиги, вічна буде в історії слава тих хоробрих діл, – золотий лавровий листок також в їх національній історії.

Важка була боротьба й вимагала жертв.

Тим, що стали, висловлюємо нашу повну подяку і наш подив; героям, що положили головами, віддаючи, вірні своїй присязі, останню краплю крові, тим, що вже не можуть радіти побідою, присвячуємо в честь їх пам’яті згадку.

Українці!

Повні гордості можете поглядати на ваші найновіші геройські подвиги, кожний мусить гордитися приналежністю до вашого корпусу, маєте право вважати себе вибраним відділом” [229, с.46].

Під Вишковым відзначилася сотня Кліма Гутковського, який хворий і обезсилений залишався в окопах і віддавав накази.

У червні 1915 р. Січові Стрільці брали участь у переможній битві під Болеховом, а звідти пішли на Галич, який зайняли 28 червня 1915 р. Сотник Дмитро Вітовський вивісив на ратуші Галича український прапор. Це викликало непорозуміння з боку австрійського командування. Дійшло до того, що дане питання навіть слухалося в австрійському парламенті [229, с.45–46].

Подальші події на фронті за участю УСС були пов'язані з боями під Завалом над Золотою Липою, де стрільці прорвали фронт. Над р.Стрипою бої розгорілися біля села Семиківці.

Згодом, у вересні 1916 р. УСС були кинуті на підмогу австрійській армії під Потуторами біля Бережан на горі Лисоня. У боях на Лисоні першим курінем командував сотник Лесняк, а другим – Сень Горук.

До помітних боїв УСС під Бережанами слід віднести наступ під Ценівкою 2–4 вересня 1917 р., а потім бої під Куропатниками і Конюхами. У цих боях УСС понесли значні втрати. Серед інших загинув і поручник Роман Камінський. Саме він рахом з рйтмайстром Фаркачем організував перший відділ кінноти УСС, який брав участь у фронтових діях.

Керівництво УСС розташовувалось на Закарпатті. Там перебував кіш УСС, який було організовано у Замковій Паланці під Мукачевом у 1915 р. Кошовим було призначено Никифора Гірняка і на цій посаді перебував аж до розвалу австро-угорської монархії. У Коші діяла “Пресова квартира УСС”, а в середині червня 1915 р. – читальня і бібліотека. При допомозі Коша Степан Прідун організував “Етапну гімназію УСС”. Кіш займався культурно-просвітницькою роботою серед вояків та населення: видавав журнали, організував хор і т.ін. Влітку 1915 р. в Боднарові під керівництвом Михайла Гайворонського було утворено стрілецький оркестр [229, с.48]. Історик і громадський діяч Осип Назарук організував читання лекцій з історії України та української національної ідеології. Від початку 1915 р. в Коші УСС проводились курси для неписьменних. У Замковій Паланці їх вів гімназійний учитель Андрій Дідик та ін.

Певні зміни у підготовці УСС наступили з приходом отамана Мирона Тарнавського. Саме він найбільше почав займатися бойовою підготовкою військових кадрів.

Після М.Тарнавського підготовкою УСС займалися полковник Слюсарчук та Гриць Коссак.

В австрійській армії УСС належали до корпусу польового маршала Гофмана.

Сам Кіш і Вишкіл УСС перебували під інспекцією австрійського полковника Вараді, а пізніше – підполковника принца Оскара Пруського.

Командантами корпусу УСС були: Михайло Галушинський – 1914 р., Гриць Коссак – 1915/16 рр., Антін Варивода – 1916 р., Франц Кікаль – 1916/17 рр., Мирон Тарнавський – 1917/18 рр., Осип Микитка й архикнязь Вільгельм (полковник УСС Василь Вишиваний) – 1918 р., Осип Букшований – 1918/19 рр.

В питанні кадрового укомплектування були і певні прорахунки. Так, непоодинокими були випадки, коли мобілізованих до австрійської армії українських старшин, завдяки клопотанню Боевої Управи звільняли та переводили до командного складу українського легіону. Так було із С.Томашівським, який до війни займався академічною працею, участю в Науковому товаристві ім.Шевченка, інших українських інституціях і товариствах [229, с.459].

Неодноразово австрійське командування намагалося використати в своїх цілях УСС, або взяти його повністю під свій контроль. Зокрема, погано озброєних і невишколених УСС австрійське командування вирішило кинути проти наступаючих російських військ під Радивилів. Проти цього виступив тимчасовий командуючий УСС Т.Рожанківський, якого відразу ж усунули з посади. Коли Генеральний штаб австрійської армії намагався поставити на чолі легіону Січових Стрільців свого представника – полковника С.Шептицького, брата митрополита А.Шептицького, проти цього виступило ряд українських політичних діячів на чолі з К.Трильовським. Рішенням Боевої Управи на дану посаду був призначений директор Рогатинської

приватної української гімназії поручник запасу Михайло Галуцинський [191, с.14]. Майже всі січовики опинилися в лавах австрійської армії або стали бійцями УСС.

Діяльність УСС вимагала значної організаційної роботи, яка торкалася не лише бойових дій, а й усіх питань, пов'язаних з воєнним станом.

Парламентська репрезентація на чолі з Ю.Романчуком, К.Левицьким, М.Васильком звернулася до уряду восени 1914 р. з вимогою встановлення допомоги для українських військових емігрантів. Спочатку такий комітет було створено для галицьких поляків і євреїв на чолі з головою польського кола Білинським. При створенні цього комітету, який повинен був бути спочатку багатонаціональним незадоволення висловлювали самі польські політики. Українці ж вимагали окремого комітету, створеного на національній основі. Невдовзі уряд утворив “Український допомоговий комітет ” [9, спр.9, арк.1–4], якому були надані асигнування з державних фондів. Очолили його віце-президент парламенту Ю.Романчук, К.Левицький, В.Сінгалевич, І.Семака. С.Голубович, Л.Бачинський, о.С.Онишкевич. Було створено бюро. А міністерство внутрішніх справ утримувало комітет, оплачувало оренду приміщень, контролювало діяльність. Місячно біженці отримували від 48 до 60 корон.

В.Сінгалевич і М.Здерковський вели статистику воєнних емігрантів [113, с.173].

Діяльність Українського допомогового комітету певним чином сприяла виникненню на еміграції українських професійних об'єднань, а, зокрема, духовенства, службовців, українських приватних інституцій, адвокатів і нотарів, збереженню таких економічних інституцій як Земельний іпотечний Банк, товариство Сільський Господар, “Просвіти”.

У період відступу зі Львова австрійських військ під натиском російської армії у 1914 р. з території Галичини емігрувала частина

українського населення. Центром еміграційного життя стає Відень. Заходами Бойової управи у Відні було створено стрілецький осередок – збірну станицю, завданням якої був набір добровольців до УСС. Збірна станиця утворила 2 повні стрілецькі сотні [8, спр.14, арк.1–2; спр.39, арк.1–3]. Після проголошення ЗУНР у листопаді 1918 р. збірну станицю реорганізували в Перехідну станицю Української Галицької армії. З того часу вона займалася висилкою воїнів-українців з австрійської армії до Галичини та формуванням нових військових підрозділів, які повинні були виступити проти польських військ. У 1920 р. станиця перейшла до командування уряду УНР. Комендантом Збірної станиці був Четар. Збірна станиця була ліквідована в 1921 р. [8, спр.50, арк.1–3].

Завдяки підтримці Загальної Української Ради у Відні німецькою мовою видавався часопис “Ukrainische Rundschau” (редактор Володимир Кушнір). Головне завдання видання полягало у популяризації української справи у німецьких колах.

У період війни українці були настільки скомпрометовані як п’ята колона, що й самі поза межами Галичини не признавались до українства. Автор Іван Чепига у статті “Жовніри-українці у віденських шпиталях” розповідає про Юру Козменка, родом з Печиніжина, якого нагороджували в Університетському військовому шпиталі у Відні 14 лютого 1915 р. срібною медаллю першого класу, який заявив при нагородженні, що він українець” [237, с.114–118]. Водночас автор зазначає, що до українства мало ще признаються поранені жовніри, а кажуть, що вони “русини” або найчастіше, що “поляки” [237, с.114].

У перших числах лютого в залі віденського “Rathausa” проводилася урочиста присяга віденської сотні українських стрільців на вірність Австро-Угорщині. Після церковної відправи в присутності стрільців під проводом Миколи Гірняка, сотні віденського “Deutschmeister-Schuzenkorps”, членів

української парламентської репрезентації, представників військових властей, окремі керівники Боевої Управи, а серед них і С.Томашівський склали присягу на вірність Австрії та українській вітчизні [45, с.2].

Особливий вплив на УСС мав Кирило Трильовський, політичний авторитет якого зріс і в період Першої світової війни.

Протягом 1914–1915 рр. К.Трильовський найбільше констактує з С.Томашівським. Йшлося і про перебування стрільців на Закарпатті, і про роботу Боевої Управи у Відні [12, спр.195, арк.1–2].

Популярність серед населення Покуття К.Трильовський здобув завдяки й тому, що як адвокат він боровся проти знущань над українцями в австро-угорській армії. Завдяки роботі К.Трильовського як правника, йому вдалося домогтися того, що у 24-ому полку піхоти та 30-ому полку крайової оборони зникли усілякі знущання над селянськими синами, що перебували на строковій службі. К. Трильовський також активно реагував на подібні сигнали, які виходили із військових частин розташованих на Буковині.

Такого роду роботу адвокат К.Трильовський продовжував і в час Першої світової війни, об'їжджаючи австрійські провінційні містечка, де служили і війську українці і збирав “факти надужить” [36, с.75]. З приводу такої адвокатської роботи К.Трильовський згадував: “Траплялося й таке, що саме моя поява в даній місцевості, наприклад у містечку Фрайштадт, змушувала старшин краще ставитися до вояків. Одного разу в моїй промові у віденському парламенті я гостро виступив проти знущань підстаршин над мужвою в австрійському війську. Сягнувши в минувшину, я, на підставі свідчень очевидців, навів приклади звірств австро-угорської армії щодо населення при окупації Боснії і Герцеговини. Зчинилася буря, бо міністр крайової оборони (Австрія і Угорщина мали своїх окремих міністрів крайової оборони, натомість воєнне міністерство було спільним для обох частин держави – Ред.) ген. Георгі заявив, що не дозволить ображати честь війська.

Не тільки вся преса Австро-Угорщини, але й закордонна, зокрема сербська, широко коментувала мій виступ. Деякі мої товариші і Угорського Клубу в парламенті – були невдоволені з моєї промови, і я вирішив покинути наш Клуб” [36, с.75–76].

Представники політичної української еліти у Відні, особливо члени найбільш впливової Української націонал-демократичної партії Галичини, підтримували Центральні держави, з перемогою яких пов’язував майбутнє українського народу.

3.2. Військові дії 1915–1917 рр. у Галичині та участь в них січових стрільців

Згідно з планом воєнних дій, який заздалегідь був уточнений німецьким і австрійським командуванням на випадок війни з Росією, німці повинні були на початку війни кинути із Східної Пруссії на російські позиції дві сильні армії. Однак так не сталося, бо замість двох армій, призначених для Східного Фронту німецьке командування зуміло зібрати у Східній Пруссії лише декілька дивізій фактично лише для охорони кордону, бо решту корпусів змушені були вислати на французький фронт. Ситуація ускладнилася перш за все тому, що Італія, яка була союзником Німеччини і Австро-Угорщини раптово заявила про свій нейтралітет і не виставила військ проти Франції. Що ж до австро-російського фронту, то німці планували завдати першими рішучий удар французам, а після цього перекинути дві армії на схід проти Росії. На початковому етапі воєнних дій Австрія повинна була самостійно протистояти Росії. У німецькому штабі робилися заяви, що

це під силу австрійським військам, бо Росія ще не завершила мобілізацію [51, с.87].

Австрійський штаб змушений був розробляти власні плани. Перший з них випливав із того, що Румунія, яка до війни була союзницею Австрії, відмовилася від участі у бойових діях, а тому австрійські війська змушені були залишити Галичину до Сяну і опертися на перемишльську фортецю і праве крило військ, які розташовувалися вздовж карпатського хребта. В такий спосіб австрійське командування планувало захиститися від можливого виходу росіян до Угорщини і головних тилових баз армії.

Противники цього плану в австрійському штабі вказували, що російські війська дуже легко займуть половину Галичини і матимуть достатньо часу для мобілізації.

Другий план випливав з того, що росіяни ніби-то зі страху перед німцями покидають територію Польського Королівства і тільки на Люблінщині залишають невелику армію, а тому вирішено було стягнути всі австрійські сили над Сян і кинути їх на північ, щоб знищити люблінське угруповання до того часу, коли підіспіють зі сходу головні російські сили. В австрійському штабі були дані, що нібито російські війська за Збручем в районі Кам'янця-Подільського і Проскурова також недоукомплектовані і що на цьому напрямку можна розвинути військовий успіх. Тому коли 15 серпня 1914 р. російські війська в декількох місцях перейшли кордон, австрійське командування кинуло на відрізок від Рави-Руської до Чорткова декілька добре укомплектованих і озброєних дивізій кінноти, яка мала прориватися крізь російську кінноту і увійти у ворожий стан [51, с.84].

Головні військові дії кінних армій розгорілися під Сатановом, Залізцями та Олієвом. З обох боків значними були людські і кінні втрати. Особливо жорстокими були бої біля села Ярославич коло Зборова, де австрійська кавалерія, а саме 4-а дивізія, в яку входив 13-ий золочівський

полк уланів (укомплектований переважно з українців) і два полки драгунів 21 серпня 1914 р. протистояли добре вишколеним російським козачим з'єднанням, які, перейшовши російсько-австрійський кордон, швидким ударом прагнули перервати залізничну колію Золочів – Тернопіль. Російські козачі з'єднання, підтримані артилерійським вогнем, прорвали австрійську лінію оборони в районі села Олієва і фільварку Гальчин і австрійська кіннота змушена була відійти. В той же час, окремим австрійським з'єднанням вдалося навіть прорватися за російський кордон і на короткий час зайняти Кам'янець-Подільський, де майже не було російського війська. Однак загальна перевага була на російському боці. Російські армії вели наступ на Галичину з півночі, сходу і навіть півдня. Через десять днів після битви під Ярославичами вони вийшли на львівський напрямок [51, с.85].

Після невдалих боїв 23 серпня 1914 р. 2-а австрійська армія із Сербії була перекинута у Галичину.

3-а, 4-а і 1-а австрійські армії були зосереджені у серпні 1914 р. між річками Стрий і Сян. В ході наступу 4-а і 1-а армії вийшли на напрямок Холм – Львів, а 3-а – на Львів, щоб разом з 1-ою зупинити російський наступ у Галичині. Однак в ході активних дій російських військ 3-тя армія була розбита, а тому допоміжні сили почали відступ на захід. 11 вересня 1914 р. росіяни розпочали зміцнювати свої позиції у Карпатах. В ситуації, яка склалася на допомогу австрійській армії була кинута і Верхньої Сілезії 9-а німецька армія під командуванням Гінденбурга. Німецькі сили спільно з 1-ою та 4-ою австрійськими арміями в кінці вересня розпочали наступ проти росіян. Та загальна ситуація на фронті ставала сприятливішою для росіян. Їхні з'єднання розбили австрійську армію під Івангородом і рушили великими силами з боку Варшави, тому всі німецько-австрійські війська у жовтні 1914 р. знову відступили. Австрійські війська стали фронтом від Карпат до Ченстохови, а далі на північ – йшли німецькі позиції [51, с.82].

3-а і 4-а австрійські армії взимку зупинили наступ росіян. Особливо важкі бої йшли 12 грудня під Лімановою у Західній Галичині. В січні 1915 р. російська армія зайняла підгір'я Західних Карпат [51, с.83].

Утворення Українських Січових Стрільців і введення їх до складу австрійської армії мало для українських галицьких політиків ще й важливе морально-політичне значення. Як видно із статті галицького історика і політика Осипа Назарука “жменька москвофілів викликала неслухне підозріння на цілий наш народ, що він буцім то сприяє Москві” [202, с.106]. З цієї причини, – пояснює О.Назарук, – тисячі невинних українців потрапили ще перед війною у австрійський табір Талергоф як “агенти Москви” і піддалися різного роду репресіям. Дозвіл австрійського уряду на утворення національних збройних сил у складі австрійської армії фактично означав, що влада реанімувала український політикум і визнавала його своїм союзником. Моральний бік справи полягав також і в тому, що поява УСС сприяла піднесенню українців і в рамках інших народів габсбурзької держави, особливо у їх протистоянні з поляками [10, спр.77, арк.1–37]. О.Назарук наводить такий приклад: “Хто у нас не зустрічався з такими людьми, що на сором і стид не призначаються до українського народу і калічать чужу бесіду, щоби тільки по своєму не говорити. От ідеш по шпиталях на Угорщині чи у Відні і чуєш, як наш сват на питання, хто він, відповідає, що “поляк”, хоч всі кругом кожен признається до свого чи Лях, чи Чех, чи Волох. Отож такого темняка між Українськими Січовими Стрільцями нема і ніколи не було. Се корисний вплив “свого” війська на свідомість” [202, с.107]. Отже, О.Назарук розглядав утворення УСС не лише як військове формування, а і як важливий фактор формування національної свідомості.

З початком Першої світової війни митрополит А.Шептицький оголосив 21 серпня 1914 р. пастирський лист, де заявив про причину війни Росії проти Австрії, застерігши місцеве населення від схиляння перед платними

емісарами, пригадав про безумовний обов'язок додержання присяги вірності своєму цісарю.

З наближенням російських військ до Львова митрополиту радили виїхати до Відня. Однак він рішуче заявив: “Там місце для пастиря, де його стадо. Нехай діється, що хоче, я під ніякою умовою не кину свого народу, свого стада в так тяжку годину. На своїм становищі видержу до кінця” [47, с.105].

Коли 3 вересня 1914 р. російське військо зайняло Львів, митрополит зголосився бути закладником від українців міста Львова. Російська військова управа викреслила його із списків, зважаючи на його високе становище і вплив серед населення.

Москвофільські сили у місті почали змальовувати митрополита, як небезпечного австрійця, який за свої кошти озброїв Українських Січових Стрільців для боротьби з Росією, а у місті залишився для того, щоби переконувати вірних утриматись у вірності Габсбургам, а тому російські військові повинні усунути його з Галичини.

В митрополичих палатах було проведено обшуки, митрополита ув'язнено, а з палат забрано багато документів, історичних пам'яток і дорогоцінностей. 19 вересня 1914 р. А.Шептицького вивезено зі Львова до Нижнього Новгороду, а згодом переведено до Курська, куди він прибув 1 жовтня 1914 р.

На початку Першої світової війни українська політична еліта орієнтувалася на австро-німецький блок, водночас окреслюючи власні національно-державні плани. Зразком такого національно-територіального устрою в умовах військового часу стала для галицьких політиків Холмщина, яка була окупована австро-німецькими військами. Провізоричний поділ земель було проведено наступним чином: південна Холмщина і Волинь

перебували під владою Австро-Угорщини, Підляшшя і Берестейщина – під німецькою окупацією.

Австрійське управління на землях Холмщини було побудовано наступним чином. Головним керівником усіх зайнятих земель був генерал-губернатор, який розташовувався у Любліні. Першим генерал-губернатором став генерал-майор Ерік барон фон Ділер. Генерал-губернаторство ділилося на чотири секції: військову (президія, жандармерія, інтендантура, фінанси), адміністративну (політичні справи, поліція, школи, санітарні справи, промисел і соціально-політичні справи, хліборобство, лісництво, дороги, гірничий відділ і податки), судівна і розшукова.

Відповідно окупована територія поділялася на округи. На Холмщині були утворені округи: Білгорой, Красностав, Замостє, Томашів, Грубешів і Холм. Управління округом здійснював окружний комендант. Це був, як правило, штабний офіцер, при якому був і заступник і ад'ютант. Судові справи вів вищий аудитор. Адміністративне управління зосереджувалося в руках “кермуючого цивільного комісара”, який мав при собі 2–3 політичних урядників, окружного інженера, лікаря, ветеринара, окружного інспектора шкіл, референтів хліборобства і полювання, податкових, фінансових і маніпуляційних урядників та перекладачів [47, с.93].

У громадах адміністративну владу мали війти, а судівництво вели громадські суди. Важливі справи громадські суди відправляли до суду команди округу.

Австрійські власті декларували, що діють на основі міжнародної конвенції, підписаної у Гаазі 1913 р., за якою на окупованих територіях повинні були діяти закони, які були до окупації (тобто російські закони) [47, с.93].

Громадянські права (свобода пересування, особиста свобода, майнове право, таємниця листування, право зборів, свобода преси) обмежувались до тієї межі, яка була зроблена російським урядом на початку війни.

Водночас австрійський уряд декларував мешканцям окупованих територій деякі полегшення. Розпорядком від 7 березня було проголошено релігійну толеранцію 1915 р. Усі церкви, визнані в Австрії, мали в нових землях релігійну свободу, а невизнані релігії мали право на домашні богослужіння [47, с.94].

Встановлювалася як урядова німецька мова, а окрім неї у польських округах населення могло вживати в управлінні польську мову, а в українських округах українську. В указі від 14 вересня 1914 р. стосовно української мови зазначалося: “Ті самі права, якими наділяється польська мова, при уладженню управи в українських околицях прислугують українській мові” [47, с.94]. В даному урядовому акті вперше австрійська влада вживала вислову “українська мова” замість давнішого “руська мова”.

Недивлячись на воєнний час робилися заходи, щоби у відносинах з українцями інших країв вживати української мови, а також, щоби урядові австрійські звернення і команди до місцевого населення виконувалися українською мовою. Визнано було такою вживання кириличного алфавіту, який на теренах заселених польським населенням був заборонений разом із вживанням російської мови.

В урядовому розпорядженні зазначалося, що рідна мова населення вживається: 1) в публічних повідомленнях; 2) українські структури приймають листи і подання в рідній мові населення, так як і в німецькій; 3) громади і громадські суди мають право вибирати собі мову ведення процесів і обсяг, в якому буде вживатися друга мова [47, с.94].

Щодо вживання української мови у шкільництві, то у “Розпорядку” від 17 жовтня 1915 р. зазначалося: “В округах воєнного генерал-губернаторства

на схід від східної границі округів Любартів, Люблин, Янів уживається на зарядження військового генерал-губернаторства українська мова як викладова у тих публічних школах, у яких української розговірної мови уживає більшість дітей, для яких має служити школа” [47, с.94]. Забезпечувалися також права українських меншин. У випадку, коли в школі введено іншу мову викладання, а виявиться 40 дітей, які вживають українську мову, для них вводиться українська мова викладання.

Українська парламентсько-політична репрезентація у Відні, Загальна Українська Рада і Союз визволення України вживали заходів, щоби на окупованих землях призначати урядників з числа українців, щоби дозволити видавати українські часописи. Як член Бойової Управи ці процеси підтримував і К.Трильовський.

Разом з тим українські політики розуміли, що всі заходи здійснювані австрійською владою на окупованій території є провізоричними і що питання їх приналежності має вирішувати майбутній світовий конгрес, який і визначить майбутній устрій.

Водночас, у чисто теоретичному плані українське питання могло би визначитись, на думку тодішніх українських політиків у різних варіантах:

а) Волинь і Холмщина (зі Східною Галичиною та частиною Буковини) утворюють окрему державу в союзі з Австрією і Німеччиною;

б) уся Волинь і Холмщина буде приєднана до Австрії;

в) південна частина Волині і Холмщина відійде до Австрії, північна (Підляшшя і Берестейщина) відійде до Німеччини;

г) Холмщина разом з частиною східної Галичини буде приєднана до майбутньої польської держави; Волинь з рештою східної Галичини залишиться в Австрії [47, с.94].

Найбільш виразно позицію українських сил відбивала програма “Союзу визволення України”, яка ставила вимогу самостійності українських

земель, якщо не державну, то хоча б політико-адміністративну. В програмі СВУ зазначалося:

“Національно-політичною платформою союзу є державна самостійність України...”; “Формою правління самостійної української держави має бути конституційна монархія, з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однопалатною системою законодавства, громадянськими, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, з самостійною українською церквою”; “На випадок прилучення до Австрії більшої чи меншої території російської України буде Союз обстоювати створення з усіх земель, заселених українським народом в Австрії, осібногo автономного краю” [47, с.95].

Українські лідери планували, що коли б окуповані Австро-Угорщиною землі приєднати до українських земель в імперії, то в одне утворення можна було б зібрати 6 мнл. українців, а земельний простір становив би 123.000 км². Відповідно, якщо б тут утворити окремий край або державу, то вона за розмірами дорівнювала б Греції або Болгарії [47, с.95].

Після знищення двох російських армій, німецькі війська розпочали наступ у східному напрямку. Це дозволило відвести австрійські армії на захід і південь. Росіяни зупинилися на лінії Краків–Ясло–Ярослав–Самбір–Ужок, плануючи нанести головний удар на Угорщину, щоб протягом тижня дійти до столиці монархії.

Головні бойові дії у Галичині розгорнулися за фортифікаційні споруди Перемишля. Облогу розпочала ціла російська армія. Інша частина російського війська наступала на Угорщину і дійшла до мараморошського Сигету.

Однак загальна ситуація на Східному фронті почала змінюватися, що було викликано перш за все німецькими перемогами на кордоні Пруссії.

Це створило умови для відновлення австрійської армії, яка 5 жовтня 1914 р. розпочала наступ проти російських військ в районі Ужока. Тим самим російські війська змушені були відступити із Закарпаття, а 9 вересня розпочалися бойові дії проти російських військ у Мараморощині. Наступ австрійських військ на схід продовжувався. У цей же час німецькі війська відтіснили російські армії до Вісли.

В цих умовах російське командування зважується на штурм Перемишля. 72 години продовжувався наступ на укріплення. 8 жовтня російські армії провели остаточний штурм, але він не увінчався успіхом. Натомість австро-угорські війська через три дні увійшли до Перемишля. Австрійські війська розпочали наступ також з півдня. 21 жовтня було розбито російські з'єднання біля Яблониці, а 22 жовтня зайняли Чернівці.

На Східному фронті розпочався загальний наступ австро-німецьких військ, які тіснили росіян по лінії на заході від Вісли і Сяну, наближаючись до Варшави та Івангороду. Однак Росія почала перекидати свіжі військові сили з Кавказу, Сибіру, Туркестану. Знову почався наступ російських військ на східну Пруссію і Галичину [47, с.96].

В Галичині австро-німецькі війська намагалися тримати оборону вздовж Вислока і Дунайця. Однак змушені були відійти далі аж під Краків і Ліманову. 11 листопада російські війська вдруге розпочали облогу Перемишля. Російський наступ на Буковину завершився взяттям 27 листопада Чернівців, що дозволило їм вийти на угорський напрямок.

Загальна ситуація на Східному фронті знову вирішувалася у Східній Пруссії, де маршал Гінденбург біля Мазурських озер 7 грудня після п'ятиденної битви розбив російську армію. Німці розпочали контрнаступ, але скоро бойові дії набрали позиційного характеру і війська зупинилися над Бзурою і Равкою.

Натомість в Галичині 12 грудня відбулася велика битва під Лімановою і німецько-австрійські війська почали витіснити росіян з Карпат. 19 січня 1915 р. австрійські війська відновили наступ у Карпатах. 22 січня вони здобули Буковинський перевал коло Кірлібаби, а 27 січня Ужокський перевал. Таким чином, австро-німецькі війська зупинили дальше просування росіян на захід.

Вихідною точкою третьої, передостанньої фази Першої світової війни був на заході невдалий англо-французький наступ, а на сході – падіння Перемишля і початок третього наступу російських сил у Карпатах. Обидві ці події були значущими в ході війни, бо викликали виступ Італії проти власних союзників.

Бої за Перемишль тривали з листопада 1914 р. до 22 березня 1915 р.

Разом з тим, поразка під Перемишлем остаточно не зламала сил держав Центрального блоку.

2 травня 1915 р. австрійські сили X корпусу розпочали наступ під Горлицею і прорвали російський фронт. 4-а армія під командуванням архикнязя Фердинанда розпочала наступ на фронті між Дунайцем і Бялою. Атакували російські позиції австрійські війська і на відрізку Дунаєць–Отфінов. Росіяни змушені були покинути Тарнів, відступили з-під Отфінова і Беча над Вислок. Австро-німецькі війська архикнязя Фердинанда (4-а армія) і німецькі сили Макензена швидкими ударами відрізували російські армії, що знаходились на угорському напрямку. Росіяни намагалися пробитися на схід через Дуклинський перевал, однак у Галичині уже були війська Макензена і 3-а австрійська армія генерала Бороєвича. У відповідь російські війська зібрали головні сили у Галичині і 8 травня 1915 р. розпочали військову операцію на відрізку між Сяноком і Ряшевом. 4-ій австрійській армії вдалося переломити фронт і вийти до Дембіци і Фриштаку. А сили генерала Макензена перейшли через Віслок і просувалися на схід. Відступ російських

сил з-під Дунайця і Вислока був викликаний також активними діями армії генерала Пфлянцера-Балтіна, який атакував російські сили з південно-східної Галичини і Буковини і відкинув за Дністер. Нова лінія фронту встановилася вздовж Сяну до Дністра, а далі через околиці Дрогобича, Стрия, Долини до Перегинська [47, с.97].

Проте вже 14 травня 1915 р. генерал Макензен взяв Ярослав, а 16 травня німецько-австрійські війська перейшли Сян. Бойові операції продовжувались до червня місяця.

12 червня 1915 р. австро-німецькі війська розпочали наступ вздовж Дністра і Пруту. 20–22 червня бойові дії австрійські армії вели під Львовом і вибили з міста російські сили.

В цій ситуації для українських політиків у Відні важливою була участь у бойових діях Українських Січових Стрільців.

Напередодні боїв за Маківку УСС перебували у кількох місцях. Управи куренів, більша частина стрільців були розміщені у Грабівці Скільським. Інші розташовувалися при команді бригади – т.зв. охорона бригади, а також в лісах під Мунчілем (гора на південний захід від Маківки) і власне на Маківці УСС були зайняті в цьому районі фортифікаційними роботами: робили дерев'яні загорожі, обмотували їх кільчастим дротом та рили окопні укріплення [10, спр.80, арк.1–2].

Бої на Маківці розпочалися з артилерійських залпів російських військ на ділянці 130-ої бригади, з 28 квітня і продовжувалися до початку наступного дня. На Маківці в той час розташовувалися австрійські та угорські війська і галицькі ополченці. Останні перебували тут ще з часу приходу союзних військ [9, спр.24, арк.1–2].

Комендантом на відрізку фронту вздовж Маківки був сотник австрійської армії Дрозд. Гірська дорога через верхів'я Маківки (висота складала 953 м) ним була добре укріплена. На правому фланзі, де знаходився

т.зв. третій верх Маківки і куди дуже близько підійшли російські війська, також були добрі австрійські укріплення. Однак на лівому фронті оборона була слабкою і її утримувала лише одна сотня ополченців, якими керували стрілецькі старшини хорунжі Яремкевич і Тучапський. З цього боку укріплень свідомо не робили, бо тут гора була найстрімкіша і сама по собі неприступна. Зрештою ніхто й не надіявся, що росіяни можуть наступати з цього боку.

Російська артилерія найбільше бомбардувала середню частину гори і там австрійське командування очікувало російського удару. Однак це був лише маневр, а справжній наступ росіяни розпочали на лівому неприступному крилі. Наступ відбувався дуже швидко, тому що ополченці не зуміли організувати належної оборони. Російським військам вдалося прорвати лінію фронту і вони продовжували розширювати площу прориву, піднімаючись з боку Маківки до верху.

У цих умовах сотник Дрозд звертається за допомогою до УСС, які були підведені до лінії фронту і розквартировані в селі Грабівці. На ліве крило фронту було відправлено курінь Гриця Коссака, середню частину лінії фронту повинні були зайняти УСС з куреня Шухевича, сотні Мельника й Будзиновського та чета із сотні Омеляна Левицького [9, спр.21, арк.1–4].

Малими відділами – роями стрільці піднімалися вздовж дороги до верхів'їв Маківки, час від часу попадаючи під вогонь ворожої артилерії. В половині гори стрільці зустрілися з Дроздом. Після коротких переговорів зі старшиною стрілецькі загони о 6 годині ранку рушили до верху гори. Невдовзі вони нанесли раптовий удар по російських позиціях. Стрільці оволоділи російськими позиціями на верху Маківки і почали відтіснити противника вниз у напрямку річки Головчанки. Продовжуючи наступ, стрільці відкинули противника за річку. Росіяни залишили на полі бою понад 200 чол. вбитими і пораненими. Близько сотні російських бійців опинилися в

полоні. На зайнятих позиціях стрільці перебували до полудня, а після прийшла підмога – 35 полк краювої оборони та невелике угорське з'єднання і замінили стрільців. Стрільці знову відійшли в резерв до села Грабівця, що біля Маківки [145, с.3–4].

Вночі 30 квітня росіяни знову розпочали наступ. Тепер вони рухалися на праве крило Маківки, яке невдовзі прорвали. Стрільців з-під Грабівця знову було повернуто на поле бою. Бій продовжувався і наступного дня. Російські війська знову були відтиснуті за Головчанку. Однак увечері вони в черговий раз перейшли Головчанку і укріпилися біля підніжжя Маківки. Одночасно росіяни укріпили третій верх Маківки і звідти почали підсуватися до стрілецьких позицій. Ніч минула у великій напрузі. 1-го травня розпочалися перестрілки з обидвох боків. Володіючи одним із верхів Маківки, росіяни почали тіснити стрільців, однак невдовзі наступ на цій ділянці припинили. В полудень вони розпочали атаку на відрізок фронту, який утримували ополченці (“дядьки”) і тимчасово його прорвали. З цим крилом межували сотні Мельника і Будзиновського, які відкрили боковий вогонь. На підкріплення ополченців із запасу було кинуте сотні Левицького, Носковського і Дудинського. Одночасно німецька і австрійська артилерія почала обстрілювати північний схил Маківки, з тим щоби російське командування не могло кинути резервів. У той же час чотири стрілецькі сотні під командуванням отамана Коссака, які перебували у запасі, вийшли на гору Маківку і, долучившись до ополченців, розвинули атаку австрійських сил. Російські війська знову були відтиснені в долину і фактично повторилися події 29-го квітня [145, с.6–7].

У неділю 2-го травня російська артилерія розпочала обстрілювати цілу гору Маківку і дорогу до Грабівця. Під прикриттям вогню артилерії російські війська знову перейшли річку Головчанку і розпочали наступ вздовж усієї Маківки. Росіяни підійшли до стрілецьких позицій, які утримували сотня

Дудинського, сотня Мельника, частина сотень Будзиновського і Букшованого та дві німецькі сотні з полку князя престолонаслідника. Однак вони не тільки зупинили російський наступ, але й розпочали контрнаступ в ході якого взяли в полон кілька сотень бійців. Стало зрозумілим, що російський наступ на Маківку провалився.

Увечері до Маківки підійшли угорські війська, які замінили стрільців. Обидва курені відійшли на запасні позиції: один на гору Плішку, інший – до села Головецького [145, с.6–7].

Австрійське командування високо оцінило бойовий подвиг УСС. В урядовому наказі австрійського командування зазначалося:

Ц.і к. 55/.Т.Д.

Ч. й22/2. До 130 Бриг. Укр. бат. 1 і 2 в Станиці

Станиця, 2. Мая 1915.

Від ряду днів намагається ворог вибити пролім у наших становищах. Як перед тим його напади звернені були на Татарівку, так тепер видав він клич: “Маківка”.

Нехай коштує, що хоче, він мусить її здобути.

Зі страшною перевагою, з нечуваною настійливістю, з погордою смерти й невтомною витривалістю поновляв він в останніх двох днях свої напади.

Здана зовсім на себе саму, без помочи зовнішніх резерв, старалася хоробра, але така мала числом залога, проявляючи просто надлюдські зусилля, відповісти своїй присязі, зберегти і збільшити славу армії, відперти ворога.

Але занадто великі труднощі, занадто могутий ворог, занадто велике фізичне вичерпання наслідком попередніх, тижні триваючих трудів.

Вона захиталася, в дводенних боях вдалося ворогові здобути части становища нашого по геройськи воюючого відділу.

Аж тут в найгрізнішій хвилі появилися українці.

Нехай коштує, що хоче, відвічний ворог мусить бути відпертий. З запалом, одушевлені правдивим патріотизмом, з розмахом як шумна буря, якій ніщо опертися не в силі, кинулися молоді, хоробрі сини сеї країни, в обороні рідної землі на ворога і приневолили його відступити від того, що він уважав уже за здобуте.

Небезпеку поконалося.

Українські стрільці два рази вирішили бій у нашу користь. Гордо можуть стрільці поглядати на свої подвиги. Вічно зістане в історії слава тих хоробрих діл, – золотий лавровий листок також в історії їх народу.

Важка була боротьба й вимагала жертв.

Тим, що остали, висловлюємо нашу повну подяку і наш подив; Героям, що лягли головами, віддаючи, вірні своїй присязі, останню краплю крові, тим, що вже не можуть радіти побідою, присвячуємо в честь їх пам'яті згадку.

Українці!

Повні гордості можете поглядати на ваші найновіші геройські подвиги, кожний мусить гордитися приналежністю до вашого корпусу, маєте право вважати себе вибраним відділом, і я певний, що в кожному небезпечнім положенню можна на вас числити.

Щоби ці бажання сповнилися – тричі слава!

Фляйшман, генерал в.р. [145, с.6–7]

Бої на Маківці знайшли значний резонанс не тільки в українській суспільності, але і в цілій Австро-Угорщині. Преса публікувала списки загиблих УСС у перші дні боїв на Маківці. Йшлося найперше про утвердження у свідомості українського народу – здатності виступити організованим військовим формуванням та переконати керівництво австрійської армії в силі національної української військової одиниці.

Січові стрільці, які загинули у бою на горів Маківка: Білянчук Михайло (із Жаб'є Косівського повіту), Бехметюк Ілько (із Сідлиськ Надвірнянського повіту), Ганущак Ілько (із Корнич Коломийського Повіту), Григорчук Юрко (Із Конич Коломийського повіту), Грицюк Ілько (із Балинець Коломийського повіту), Григорчук Олекса (із Річки Косівського повіту), Дупрейчук Тарас (із Полянок Косівського повіту), Іличук Василь (із Краснолі Косівського повіту), Вітенюк Василь (із Жаб'є Косівського повіту), Карпин Федь (із Звенигорода Бібрського повіту), Кішка Іван (із Дахнова Чесанівського повіту), Конюшевський Осип (із Зарваниці Підгайського повіту), Курендаш Олекса (із Гриняви Косівського повіту), Лаврук Іван (із Княздвору Печеніжинського повіту), Максимюк Микола (із Прокурова Косівського повіту), Матковський Осип (із Висоцького Турківського повіту), Мицканюк Михайло (із Яворова Косівського повіту), Мицканюк Дмитро (із Яворова Косівського повіту), Мицканюк Микола (із Річки Косівського повіту), Ребенчук Іван (із Яворова Косівського повіту), Петрів Дмитро (із Крехівців Станіславського повіту), Попелюк Кость (із Рибного Косівського повіту), Пик Федір (із Вишкова Самбірського повіту), Савчук Дмитро (із Отинії Товмачського повіту), Страшинчук Омелян (із Ставівців Долішніх Вашківецького повіту), Темчишин Іван (із Торговці Товмачського повіту), Тимчишин Пилип (із Трудової Золочівського повіту), Ткачук Борис (із Річки Косівського повіту), Формусяк Дмитро (із Цапінців Коломийського повіту), Шевчук Юліян (із Чернівців), Цвілинюк Дмитро (із Ясенова Горішнього Косівського повіту), Юзьвяк Микола (із Стрільківців Борщівського повіту) [54, с.66–68].

Із 34 загиблих на схилах Маківки воїнів 31 походили із Східної Галичини, двоє – із Буковини і один – із Західної Галичини. Відповідно із Косівського повіту загинули 16 стрільців, Коломийського – 4, Товмачського – 2, і по одному із Самбірського, Надвірнянського, Бібрського, Підгаєцького,

Печеніжинського, Турківського, Станіславівського, Золочівського, Борщівського повітів. Наведена статистика в цілому відбивала представництво в УСС від східногалицького повітів, де виразно переважали представники Косівщини і Коломийщини.

За професійним складом полегли воїни УСС були переважно хліборобами – рільниками (14 осіб), заробітчани відповідно склали 13 осіб (практично усі із Косівського повіту), один ремісник (із Чернівців), шевці (дві особи), учні гімназії (І.Кішка із Чесанівського повіту та Ю.Юзв'як із Борщівського повіту), учень учительської семінарії (О.Страшинчук із Вашківецького повіту з Буковини) та одна особа, заняття якої не встановлено. Як видно, освітнім рівнем відзначалися лише окремі особи, серед них і добровольці із Буковини і Західної Галичини.

Вже у 1916 р. у Новому Сончі було засноване крайове господарсько-торговельне товариство “Маківка”. Головне завдання товариства полягало в організації допомоги воєнним інвалідам Українських січових стрільців. “Маківка” підшуковувала для воєнних інвалідів-інтелігентів та ремісників відповідні посади і заняття, а селянам, які ще не могли повернутися до рідного села, винаймали у власників, або шукали залишені попередніми власниками садиби і давали їм допомогу на закупівлю худоби, рільничих знарядь і насіння. У майбутньому товариство “Маківка” планувало закупити більший фільварк і там створити оселю-приют для військових інвалідів. Вже в умовах війни було розпочато збір добровільних пожертвувань на цілі товариства. Один із дописувачів часопису “Світ” Василь Сідельник закликав читачів до збору засобів для інвалідів-січовиків [54, с.66–68].

Після триденних боїв на Лисоні в перших днях вересня 1916 р. полк УСС втратив до половини свого складу. Недивлячись на поповнення, яке прийшло з Коша, він так і не досяг попередньої кількості бійців. На фронті наступило тимчасове затишшя. Головну роботу виконувала технічна сотня

УСС, бійці якої робили дротяні загорожі, рили окопи, з'єднуючи польові сторожі з першою лінією.

Російські позиції знаходилися дуже близько до австрійських і на відстані 70–90 кроків, тому технічні роботи УСС проводили непомітно для ворога.

30 вересня 1916 р. розпочався російський артобстріл в районі села Потутори. Згодом російська піхота прорвала фронт у двох місцях і полк УСС опинився в оточенні. Внаслідок цієї операції значні сили УСС опинилися у російському полоні. Далі наступу російські війська не продовжували, а в австрійців не було сил, щоби відбити Потутори [155, с.143–144].

До Бережан відправлялися прифронтові відділи та установи УСС: обоз, пресова квартира, полкова канцелярія і ін. Сюди ж пробилася з Потуторів одна чета сотні поручика Труха. Однак самого полку УСС на фронті уже не існувало.

Активних боїв на фронті далі не відбувалося. Росіяни провели наступ під Милівкою, де їм протистояли угорські війська та час від часу атакували австрійські позиції. В умовах осіннього бездоріжжя бої припинилися.

У лютому 1917 р. прибув з Коша на фронт під Бережани легіон. Був це лише один курінь, командантом якого був австрійський підполковник Кікаль. Давніх стрільців у ньому залишилося мало. Здебільшого це були стрільці, які отримали поранення на Лисоні, а решта – новобранці. До куреня УСС прикомандирували технічну сотню УСС і відправили на фронт під Куропатники [155, с.147–148].

Питання Галичини було актуальним як міжнародна проблема з початком Першої світової війни і до її завершення.

Ще напередодні війни царська Росія ставила перед собою завдання опанувати Галичину як бастион українських національних сил та глибше просунутись у слов'янський світ, захопивши верхів'я Карпат. Саме такі

завдання покладались на російський наступ проти австро-угорських сил восени і зимою 1914 р. У стратегічному плані володіння верхів'ями Карпат відкривало для російських військ можливості утвердження на Балканах і Середземномор'ї.

Водночас ще задовго до початку бойових дій у російських політичних колах було вироблено особливе ставлення до галицького краю. Невипадково у промові, виголошеній у Львові у вересні 1914 р. царський губернатор граф Бобринської заявив, що Галичина становила по суті завжди інтегральну частину великої неділимої Росії, що на тій землі живе “русский народ”, а побудова державного ладу в цій країні повинна опиратися на “русских началах”.

Стосовно до російського східного впливу, то Галичина була тією передовою європейською позицією, де цей вплив можна було зупинити. У цьому сенсі утворення в Галичині національних військових формувань, а такими стали Українські січові стрільці, означало, що “... створення українського легіону по стороні Центральних держав мало не тільки українське національне значення” [193, с.85].

Однак нині можна зазначити, що політика Центральних держав, а, зокрема, Англії, як до українського питання в Австро-Угорщині, так і до формування національних збройних сил була неоднозначною, а дуже часто і невизначеною. Скажімо, англійська політика базувалась на проблематичній польській допомозі. Англія готова була віддати задля свого розрахунку Польщі Галичину, але одночасно вона нерішуче схилилася до розуміння ваги української проблеми на сході Європи.

Впродовж усього періоду Першої світової війни ставлення європейських держав до українського питання змінювалося. Про підтримку польської позиції європейськими монархами свідчив акт 4 листопада 1915 р., за яким австрійський і німецький монархи проголосили, що з польських

земель, звільнених з-під Росії, буде створена польська держава і, що у зв'язку з цим у Галичині, як в австрійському коронному краї, буде визнано самоуправління. Цей крок Австрії та Німеччини викликав відповідно незадоволення в українському суспільстві, проти цього запротестувала і Загальна Українська Рада. Однак політичне українське представництво публічно активно не висловлювалося.

Політичні процеси, в які була втягнута галицька суспільність у 1917–1918 рр., відбулися під значним впливом російських подій. Російська революція відкрила перспективи до розгортання українського національного руху та утворення Української Народної Республіки. Центральні держави, як і більшовицька Росія, були зацікавлені в тому, щоби ліквідувати російський фронт і заключити мир. Вже в ході підготовки мирних переговорів у Брест-Литовському в січні 1918 р., делегати від Української Центральної Ради підняли питання поділу українських і польських земель, які перебували під владою Австро-Угорщини. В цей же період народний з'їзд у Львові прийняв резолюцію, щоби за наслідками мирних переговорів кордони між Австро-Угорщиною і Україною залишалися незмінними, а в межах Австрії було утворене Галицько-Володимирське королівство. У випадку невиконання цієї умови, з'їзд вимагав проведення у Галичині плебісциту та участі українських представників у мирних переговорах [143, с.100].

Українська делегація у Брест-Литовському вимагала для Галичини спочатку права на проведення плебісциту. Австрійський представник на переговорах відмовився від включення цього питання у порядок денний переговорного процесу і заявив про недоторканість австро-угорської території. Не сприяли українській делегації і події, які відбувалися на фронті. Вже з 1 лютого 1918 р. українські делегати змушені були обмежити свої вимоги лише поділом Галичини на українську і польську частини та

створення зі Східної Галичини і Північної Буковини окремого австрійського автономного краю.

Ця вимога увійшла згідно з бажанням австрійського міністра закордонних справ графа Черніна в таємну постанову Брест-Литовського договору 9 лютого 1918 р. Хоча вимога не була зреалізована на практиці, вже сама її постановка мала помітне значення у довгій національно-політичній боротьбі в Австро-Угорщині.

Наступ за наказом Керенського російської армії у Галичині був останньою спробою зміцнити її моральний стан задля програми російської революційної демократії. Однак спроба не вдалася. Річ у тому, що частини генерала Корнілова, які зайняли 11 липня Калуш, а далі Галич, були до певної міри деморалізовані, тому що силами 8-ої армії під впливом чорносотенців та агентів розвідвідділу Південно-західного фронту вчинили у Калуші великий погром [76, с.114–115]. В інших же полках, особливо XVII-го і XLI корпусів, де служили переважно українці, про подвиги яких на фронті у перших днях липня заговорила російська преса, і серед солдатів почалися розмови про національні ідеали, жовто-блакитні прапори [48, с.46]. Далі воювати за невизначені російські ідеали солдати не хотіли. 19 липня 1917 р. німецькі і австрійські війська розпочали контрнаступ в районі Золочева і, не зустрічаючи великого спротиву відтіснили російські війська за Збруч. Це сталося в перших днях серпня 1917 р. Австро-німецька армія простояла тут аж до заключення Брестського миру.

Весною 1917 р. легіон Українських Січових Стрільців розміщувався під Куропатниками на Бережанщині. Сюди він прибув після проведення військового вишколу 20 березня. У вишколі легіон перебував після розгрому під Потуторами від жовтня 1916 року. Було поповнено ряди легіону.

У цей же час дві сотні легіону залишалися на фронті. Технічна сотня розміщувалася під Бережанами, а Гуцульська сотня воювала у

південносхідних Карпатах в околицях Кирлібаби, тобто на відрізку буковинсько-угорського кордону.

Під Куропатники легіон УСС прибув у той час, коли в Росії розпочалася революція, а в Україні з'явилися перші звістки про організацію автономної української влади під проводом Центральної Ради. З вибухом революції на російському фронті почалося затишшя. Згодом почалися "братання" і наступило перемир'я. Обидві сторони чекали на близький кінець війни.

У квітні 1917 р. розпочалася українізація російських полків, в яких служила більшість українців. Стихія національного визволення захопила армійські частини.

Однак новий російський тимчасовий уряд під проводом Керенського не думав закінчувати війни, а закликав продовжувати її "до переможного кінця". Щоб зупинити революційну стихію і національні рухи поневолених народів, а зрештою, щоб виконати зобов'язання перед союзниками Керенський розпочав у червні 1917 р. новий могутній наступ.

У ході наступу росіян 30 червня 1917 р. на ділянці фронту, який займали сили УСС на північ від Куропатник під Конюхами склалась несприятлива бойова обстановка і як наслідок половина легіону була полонена переважаючими російськими силами [129, с.136]. Їх було відправлено у табори для військовополонених в глиб Росії. Лише у листопаді 1917 р. їм вдалось повернутись на Україну та організувати у Києві курінь Січових Стрільців.

Однак наступ Керенського тривав недовго. Зустрівши опір австро-німецьких військ у середині липня 1917 р., російські армії зупинилися. 19 липня союзники розпочали загальний контрнаступ, в ході якого російські війська залишили Галичину. З початком серпня 1917 р. фронт опинився за Збручем.

Участь Українських Січових стрільців у бойових діях 1915–1916 рр. змінила частково відношення австрійської влади до українського питання, утвердила політичну силу української репрезентації у Відні, активізувала українське громадське життя на територіях, де не відбувалися бойові дії. Військові операції 1917 р. засвідчили значний ріст національної свідомості у військовому середовищі на Східному фронті. Характерними стають процеси українізації російської армії, а національна ідея в УСС виступає головним чинником формування Української Галицької Армії та сил Української Народної Республіки.

3.3. Українські військові формування та діяльність К.Трильовського в період ЗУНРу

Постанова Брестського договору мала бути здійснена 31 липня 1918 р. Однак політичне і воєнне становище держав Центрального блоку значно погіршилося, головним чином у зв'язку з вступом у війну США на боці Антанти. Щоб врятувати своє державне існування керівництво Австро-Угорщини звернулося 14 червня 1918 р. до президента США з нотою, де висловлювалася вимога надати народам Австро-Угорщини була дана можливість автономного розвитку та створити польську державу, в склад якої мали увійти землі, заселені польським населенням.

Австрійська влада планувала зреалізувати цей проект наступним чином. До майбутнього кабінету міністрів мали б увійти представники усіх етносів Австро-Угорської монархії, які від імені своїх народів мали б заявити згоду залишитися у федеральній Австро-Угорській державі, при цьому

Польща разом з Галичиною мала б увійти в реальну унію з цією новою державою.

Українські політичні сили виступили проти австрійського проекту. Євген Петрушевич, як голова української репрезентації в австрійському парламенті заявив, що українці зберігають за собою право на об'єднання всі українських земель в одній самостійній українській державі і домагатимуться приєднання до неї усіх українських земель Австро-Угорщини [193, с.180].

У жовтні 1918 р. австрійський цісар Карл I знову видає маніфест із проектом майбутнього державного устрою Австрії. У документі зазначалося, що кожен народ в Австро-Угорській монархії повинен встановити на своїй території власну владу. Однак Галичина, яка залишалася предметом суперечливих планів у маніфесті окремо не виділялася. Це відповідно активізувало українські політичні сили у Галичині [10, спр.85, арк.1–22].

18 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада у Львові прийняла рішення: “1) Всі українські етнографічні землі в Австро-Угорщині, а, зокрема, Східна Галичина з граничною лінією ріки Сян та з включенням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська т.зв. Угорська Русь творять українську територію. 2) На тій території утворюється Українська Держава” [193, с.182].

1 листопада 1918 р. військовий комітет, очолюваний сотником Дмитром Вітовським взяв владу у Львові, а Українська Національна Рада видала відозву наступного змісту: “До населення міста Львова. Волею українського народу утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава. Найвищою державною владою Української Держави є Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу у столичному місті Львові і на цілій території Української Держави. Дальші зарядження видадуть цивільні і військові органи Української Національної Ради. Взивається населення до

спокою і послуху тим зарядженням. Під тою умовою забезпеченість публічного порядку, життя і маєтку, як також заосмотрення в поживу вповні забезпечується. Українська Національна Рада, 1-го падолиста 1918” [193, с.184].

10 листопада 1918 р. Українська Національна Рада видала настанову новоутворюваному урядові з тим, щоб він проводив необхідні заходи для з’єднання усіх українських земель в одну державу. Згідно цього доручення галицький уряд заключив 1 грудня 1918 р. прелімінарний договір у Фастові з директорією Української Народної Республіки. В договорі обидва уряди зобов’язувалися якнайшвидше провести об’єднання українських земель із збереженням для західноукраїнських земель національно-територіальної автономії. З січня 1919 р. Українська Національна Рада у Львові затвердила цей договір і проголосила об’єднання Західно-Української Народної Республіки із Українською Народною Республікою в одну державу. 22 січня 1919 р. на софійському майдані в Києві було проголошено акт злуки обидвох українських земель. Саме тоді було й прийнято назву Західна Область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Рішення злуки мали підтвердити всеукраїнські установчі збори. Але з причин пізнішої політичної обстановки і воєнних дій вони не були проведені.

Кульмінацією визвольних змагань галицьких українців першої чверти ХХ століття стало утворення Західно-Української Народної Республіки. На правах колишнього українського посла до австрійської Державної Ради Кирило Трильовський увійшов до законодавчого органу молоді республіки – Української Національної Ради, перші тижні перебувавши в складі її віденської делегації. Та напередодні листопадового зриву він повернувся в Галичину [375, с.18–19] й включає до активної праці по розбудові органів новоутвореної української держави. Трильовський був одним із найактивніших промовців на засіданнях УНРади, як заступник голови

Тіснішого Організаційного Комітету Окружної Національної Ради в Коломиї [53, с.3] він постійно відвідує міста й села Покуття, виступає на вічах та зборах.

У воєнні роки галицько-українські політичні партії, делегувавши своїх представників до міжпартійних ГУР, а пізніше ЗУР, фактично припинили організовану діяльність у низових ланках. Лідери радикалів Микола Лагодинський та Лев Бачинський, діючи узгоджено з націонал-демократами, в серпні 1918 року навіть пропонували розформувати партію. Тому К.Трильовський разом зі своїми однодумцями Грицем Дувіряком і Петром Шекерик-Доніківим, відновили на початку 1919 року видання радикальної газети "Громадський голос" у Коломиї, і створили там селянсько-радикальний клуб, який реорганізувався в однойменну партію. Трильовський обійняв тоді посаду голови новоствореної партії.

Виїхавши разом із Павлом Лавруком та Грицем Дувіряком до Вінниці на засідання комісій Трудового Конгресу, делегати привезли звідти 27 вагонів харчів для населення Галичини [44, с.3]. Згодом К.Трильовський виїхав до Відня в дипломатичних справах ЗУНР.

На останньому засіданні четвертої сесії УНРади К.Трильовського було обрано до обласної земельної комісії, яка мала би провадити аграрну реформу.

Українська Галицька Армія почала створюватися у листопаді 1918 р.

Після відступу зі Львова УСС займають лінію вздовж Винник. Комендант УСС Осип Букшований разом з начальником бригадної булави сотником Мироном Луцьким поспішно організовує в Куровичах "групу Схід" і відбиває перший наступ поляків зі Львова під Підберізцями, займає Чортівську Скалу і встановлює фронт. В організації групи Схід найактивнішу участь бере отаман Микитка.

На кінець 1918 р. УГА займала польсько-український фронт під Львовом (група “Схід”), далі від Хирова до залізничної лінії Львів – Перемишль (група “Південь”) і на північ від тієї лінії на фронті Любачів – Рава-Руська – Угнів – Варяж – Володимир Волинський (група “Північ”). Усього на фронті було 15 тис. вояків [51, с.93].

В кінці 1918 р. Начальна Команда УГА планувала на 27 грудня наступ. Однак дії УГА випередили поляки і розбили ударну групу армії в околиці Наварія – Оброшино ще перед початком наступу. На початку січня 1919 р. поляки перекинули у Галичину, головним чином під Львів, сильні частини, використавши перемир'я на чеському фронті і слабкі дії німців на познанському напрямку.

10–11 січня 1919 р. польські сили прорвали український фронт в районі Рави-Руської і Жовкви та підійшли до Львова. Відповідно 11 січня розпочався наступ УГА, в ході якого було здобуто декілька місцевостей на південь від Львова. Але дальші дії припинились у зв'язку із добре організованою поляками обороною Львова із південного боку. 12–13 січня польські сили відповідно вийшли на лінію Бартатів і Великий Любінь і також припинили активні дії. Війна набрала позиційного характеру і майже місяць не проводилися активні дії.

28 січня польські сили зайняли Белз і відбивали українські атаки на Раву-Руську. 4 лютого поляки розпочали наступ в районі Хирова, але успіху він не приніс [51, с.94].

У лютому 1919 р. Начальна Команда УГА планує наступ на залізничну лінію Львів – Перемишль, щоб, перетнувши її, відрізати Львів із заходу. III-ій корпус мав наступати між Городком і Судовою Вишнею (Вовчухівська офензива), а II-ий корпус, підкріплений частинами I корпусу мав ударити на Львів. Для зміцнення операції, що планувалась в напрямку Городка відправлено Бригаду УСС і два курені Коломийської Бригади. 15 лютого

війська УГА здобули Долиняни, Вовчухи, Бар і Довгомостиська та дійшли майже вже до залізничного шляху, так, що поїзди з Перемишля до Львова вже не могли проїжджати. В цей час II-ий корпус розпочав наступ на Львів з боку Голоська і Збоїськ.

У час активних дій українського війська антантівська місія почала вимагати в Начальній Команди припинити бої з поляками і передати питання збройного протистояння між поляками і українцями на вирішення міжнародної мирної конференції. Українська влада не бажала зраджувати держав Антанти і погодилася на перемир'я. Бої було припинена на час від 25 лютого до 1 березня 1919 р. [51, с.95]

Однак представники місії Антанти поставили вимогу, щоб українські війська відступили за так звану лінію Бертельмі, яка залишала по українським боці міста Сколе, Стрий, Миколаїв, Сокаль, а Борислав, Дрогобич, Бібрка, Львів, Жовква, Камінка Струмилова, Рава-Руська і Белз мали залишитися на польським боці. Отже, українські війська мали відступити навіть з тієї великої частини території, яку вони займали від 1 листопада 1918 р. [51, с.95].

Український уряд не прийняв цих вимог і 2 березня 1919 р. знову відновилися бойові дії. 7 березня Гуцульський Курінь четаря Галицького відбив наступ поляків на Братковичі-Вовчухи, а 8 березня українці здобули Родатичі і Братковичі та знищили залізничний шлях на відстані кількох кілометрів. Львів був відрізаний від Перемишля, однак надто слабкий удар УГА під Львовом дав змогу полякам відновити сили. Прийшла також допомога польським силам із заходу.

12 березня 1919 р. розпочався наступ польських сил, який завершився тим, що 19 березня залізницю Городок – Судова Вишня знову зайняли поляки.

В кінці березня 1919 р. Антанта домоглася відновлення переговорів, які проходили у Хирові. Поляки і далі вимагали, щоб українська армія

відступила на лінію Бертельмі. Хоча переговори і було перервано, проте активних бойових дій жодна із сторін не проводила [206, с.96].

17 квітня 1919 р. польський голова міністрів Падеревський зобов'язався у Парижі, що польська армія не буде далі наступати на українському фронті і що армія генерала Галлера, утворена у Франції для боротьби проти більшовиків, не буде воювати проти українців ні в Галичині, ні на Волині. Як відомо, цих зобов'язань польська сторона не дотрималась і 19 квітня 1919 р. поляки розпочали у Галичині новий наступ.

1 і 9 травня 1919 р. на вимогу української делегації у Парижі полякам знову було запропоновано перемир'я, але вони на це не погоджувалися. Окрема комісія, призначена Радою чотирьох, у яку увійшли делегати США, Англії, Франції й Італії, під керівництвом англійського генерала Боти винесла 13 травня нові умови перемир'я. Однак нова лінія польсько-українського розмежування майже повторювала лінію Бертельмі, залишаючи, правда, на українському боці дрогобицький і турківський повіти. Українськими представниками у Парижі ці умови були прийняті, але польська сторона їх відкинула і в середині травня, використовуючи потужні сили армії генерала Галлера, розпочала наступ по всьому фронту.

15-а і 4-а польські дивізії прорвали фронт групи Крукеничі і пішли на Самбір. Ситуація, що склалася на цій ділянці фронту, змусила і українські частини хирівського напрямку відступати на Старий Самбір, а звідти в Карпати. Однак, і відійшовши в гірський масив частини хирівського напрямку та Гірська Група продовжували відступати перед польським натиском.

Активізував і польський наступ на Волині. 16 травня польські сили зайняли Луцьк, що дало змогу вийти на лінію Кристинопіль – Жовква – Великі Мости – Рудки – Комарно – Самбір. До 24 травня польський фронт просунувся до лінії Болехів – Ходорів – Бібрка – Буськ.

У зв'язку з тим, що Румунія 23 травня 1919 р. почала вимагати відступу українських частин на лівий берег Дністра, тут почала складатися така ситуація, що всі з'єднання УГА передислокувалися в трикутнику між річками Дністер – Збруч, контролюючи лише залізничний шлях Гусятин – Чортків – Товсте – Заліщики [206, с.96].

В кінці 1918 р. військові формування УГА поділялися на три групи – “Схід”, “Північ”, “Південь”. Ці групи відповідно ділилися на підгрупи.

Група “Північ” поділялася на підгрупи: сокальську, угнівську, белзьку, равську, яворівську і янівську.

Відповідно кожна група мала 3–5 куренів.

У січні 1919 р. було проведено основну реорганізацію армії. Усю армію було поділено на три корпуси.

З групи “Північ” було утворено I-ий корпус, в склад якого входили чотири бригади: 5-а Сокальська, 6-а Равська, 9-а Белзька і 10-а Янівська.

Група “Схід” стала 4-ою золочівською бригадою і разом з 2-ою коломийською, 1-ою УСС і 3-ою Бережанською увійшла в склад II корпусу.

Група “Північ” стала III-ім корпусом, в склад якого увійшли: 7-а Львівська бригада, 8-а Самбірська, 11-а Стрийська та Гірська Бригада. Кожна Бригада складалася з 3–5 куренів піхоти, сотні кінноти й полку артилерії, що мав 3–5 батарей.

Згодом проведено було реорганізацію бригад і кожна з них складалася із 2 полків, а відповідно полк мав 3 курені [10, спр.85, арк.1–22].

Після реорганізації УГА мала 45 куренів піхоти, близько 40 батарей і декілька сотень кінноти.

Озброєння УГА становило: 25 тисяч крісів (гвинтівок), 150 гармат, 600 шабель. В УГА було два панцерні поїзди (бронепоїзди), 6 панцерних автомобілів, близько 40 літаків.

Дані відносно кількості воїнів УГА дуже неточні. Більшість авторів вказують, що УГА налічувала близько 100 тис. бійців, а Збруч перейшло понад 50 тис. Вернулись з Наддніпрянщини близько 20 тис. [206, с.98].

Керівниками УГА в 1919 році були: генерал Омелян Павленко (від 10 грудня 1918 р. – до 9 червня 1919 р.), генерал Олександр Греков (від 9 червня до 5 липня 1919 р.), генерал Мирон Тарнавський (від 5 липня до 7 листопада 1919 р.), генерал Микитка (від 7 листопада 1919 р. до 6 лютого 1920 р.).

Групу Схід УСС переведено під Щирець і тут сформовано з неї першу бригаду УСС в складі УГА. Бригада складалася з полку піхоти під командуванням сотника Зенона Носковського, ад'ютантами якого були поручник Р.Купчинський, а згодом поручник Верховий. Першим курінем керував поручник Іванович, другим – сотник Білінкевич, третім – поручник Іваницький. В бригаду входив гарматний полк під командуванням сотника Балтро, а пізніше отамана Ярослава Воєвідки (Я.Воєвідка – комендант I Гарматного полку УСС загинув від більшовиків 30 березня 1920 р. в Піщанці, біля станції Попелюхи Балтського повіту на Одещині). В бригаду входили також відділ кінноти під командуванням Левка Лепкого та технічний відділ на чолі з поручником Климом, а пізніше Калитчуком.

Бригада УСС мала свою військову школу (вишкіл) у Розвадові, якою керував поручник Краснопера. Кіш УСС розташовувався постійно у Станіславові під командуванням отамана Р.Дудинського (отаман УСС і кошовий Роман Дудинський помер у 1922 р. в Росії, куди він був ув'язнений більшовиками після полонення у 1920 р. в Києві).

Бригада УСС в ході боїв у Галичині постійно підпорядковувалася начальній команді Галицької Армії.

До вдалих боїв, проведених силами відділів бригади слід віднести: бої під Львовом в бік ЛяшокМурованих, Малехова, Сорок (II курінь), і Підбірців, Вайнберген і Винник (I і III курінь) в ході якого цілий полк було переведено

до Сихова, пізніше до Сокільник і, накінець, для відпочинку і поповнення під Щирець до Милашович.

Звідти весною 1919 р. I-ий полк і частину артилерії було направлено під Городок, де 4 березня полк разом з Коломийськими куренями здійснив прорив фронту і зайняли залізницю Львів–Перемишль.

В історичній літературі є версія, що Начальна Команда не використала цієї перемоги, бо зняла з фронту I і III курені, чим фактично полегшила генералові Івашкевичеві провести контрудар з боку Львова [229, с.50].

На початку травня 1919 р. бригада УСС зайняла ділянку фронту в районі Старого Села, замінивши 2-у Коломийську бригаду. Саме тут бригада стала як суцільна бойова одиниця. Фронт проходив через Давидів – Виннички – Зубру, а командування бригади розташовувалося у Старому Селі. Лікар бригади В.Щуровський у своїх спогадах зазначав, що саме таке розташування сприяло б негайному медичній допомозі. Проте польський наступ, безперервні бої не давали можливості налагодити медичне обслуговування. Навіть польовий лазарет, який бригада отримала по 2-ій Коломийській бригаді, довелося вантажити у вагони і відправляти в тил між Озерянами і Скалою. В час відступу важко поранених відправляли до лікарень, розташованих у більших містечках, легко поранених відділи відвозили зі собою на підводах, творячи величезні санітарні валки. У період відступу війська особливо поширилися епідемічні недуги [104, с.23–25].

На початку червня 1919 р. сили УГА перегрупувалися і розпочали великий наступ – “чортківську офензиву”. Перший удар наніс 7 червня 13-ий полк 7-ої бригади під командуванням сотника Дибуляка на Ягільницю, 3-а і 7-а бригади наступали на Чортків. 8 червня у Чортків увійшли українські війська. Після взяття Чорткова I-ий корпус наступав на Копиченці, II-ий – на Бучач, III-ий – вздовж Дністра вів наступ у напрямку Галича. Після зайняття Бучача II-ий корпус рушив на Микулинці і разом з I-им корпусом 15 травня

1919 р. здобув Тернопіль. З Тернополя українські сили почали наступ на Бережани. У цей час III-ій корпус переміг польські сили під Язлівцем, здобув Монастириська і розвивав наступ далі на захід, сягаючи правим крилом Бережан. 16–19 червня вояки II корпусу здобули Бережани і продовжували наступ до Перемишлян. Відповідно I-ий Корпус після взяття Тернополя, наступав на Золочів – Білий Камінь і скоро вийшов на лінію Красне – Броди. III-ій корпус прорвав польську лінію оборони біля Скоморохів і 24 червня вийшов на лінію рік Свирж – Дегова – Підкамінь – Яглуш. II-ий корпус зайняв позиції вздовж Гнилої Липи [51, с.96].

Успіхи УГА у червні 1919 р. привели до того, що до війська почали зголошуватися десятки тисяч добровольців. Однак, за браком одягу і зброї УГА могла із 90 тис. добровольців прийняти лише 15 тис. вояків. Брак зброї та амуніції був вирішальним і в тому, що під ударами свіжих польських сил в кінці червня 1919 р. УГА почала швидко відступати. Нараховуючи в цей період щонайбільше 50 тис. осіб, УГА не могла протистояти добре спорядженій 110 тисячній польській армії [51, с.96]. 16–18 липня 1919 р. сили УГА перейшли на лівий берег Збруча і рушили на з'єднання з національними збройними формуваннями Наддніпрянської України.

В ході будівництва Української Галицької Армії важливим напрямом стало формування авіаційного з'єднання. Весь авіаційний матеріал в кінці 1918 р. довелось збирати по усій території Галичини. В Тернополі було зібрано декілька літаків без коліс та інших складових частин. Навіть, коли працював у літаках двигун, то найчастіше пошкодженою була пневматична система коліс. Ангари і бараки були у майстерні поручника Слезака, який перебував у Краснім. Сюди привозили необхідні для літаків частини, бензин і, навіть, спеціалістів з ремонту техніки. При першій спробі польоту з льотчиком Кавутою відмовив двигун і літак змушений був сісти на рівному полі. Трагедії вдалося уникнути.

Фактично творення авіаційного підрозділу розпочалося після відступу зі Львова Галицької Армії. Було утворено керівництво летунського відділу, який підпорядковувався спочатку Начальній Команді, а згодом Військовому Секретаріату. Новий відділ займався збиранням летунського майна, виконував розвідувальні польоти. Особливе зацікавлення до розвитку летунського відділу виявляв полковник Д.Вітовський. До визначних прихильників летунського відділу слід віднести і Бубелу. Головним чином авіаційний підрозділ складався із наддніпрянців [230, с.130–131].

До керівного складу летунського відділу належали: поручники Томенко, Бассан, Льопуч, Слезак, сотник Залозний, полковник Кануков (який, не дивлячись на високе армійське звання, виконував накази галичан).

Незабаром постало ціле мале містечко з бараками, ангарами, численними майстернями, десятками літаків, покритими матеріалами. Команда складалася із штабу старшин, підстаршин та козаків. Перед наступом генерала Галлера відділ налічував 50 літаків та величезне летунське майно. Усе це було розтрачено під час відступу УГА [230, с.130–131].

У відділі трапився прикрий випадок: під час навчання розірвалася бомба і загинули вісім кращих співробітників [230, с.130]. У відділ бракувало спеціалістів, тому керівництво зверталось до австрійських фахівців, які дуже часто не сприймали революційних поглядів ні у середовищі Наддніпрянських керівників, ні серед сил УСС. Це стосувалося головним чином генерала Ціріца.

Джерела дають підстави проаналізувати напрями розвідувальних польотів у 1919 році, їх здійснював льотчик Кавута. На початку січня 1919 р. він вилетів на розвідку у північному напрямку, обстріляв декілька маєтків, а коли повертався ворожа куля пробила картер двигуна і він змушений був зробити посадку. Як наслідок, від удару літак застряг у березі річки, а пілоту вдалося врятуватися. Однак попав у полон. Їх ескортували до Грубешова і

Любліна. Після восьми днів перебування у люблінській в'язниці, перевели до Кракова на Домб'є. Як видно із цієї мемуарної згадки, відношення до льотчиків тоді було особливим, бо швидко Кавута опинився на чеському кордоні, а далі у Відні, де перебувала головна квартира генерала Павленка [230, с.130–131].

Згодом льотні сили були знову зібрані у Галичині. Льотчик Кавута загинув на німецькому літаку, яким мав нерелетіти до Красного разом з трьома козаками (Поховані у селищі Краснім на Львівщині).

У летунському відділі було багато наддніпрянців. Бойові вилети на маленьких “Нюпорах” виконували Алємокін, Сериків. Спеціалістом з бомб був Іванів.

Одним з найскладніших завдань було питання організації санітарної служби в Українській Галицькій Армії. Початок її створення припадає на бригаду УСС, яка у жовтні 1917 р. знаходилася на Буковині.

Вже 1 листопада 1918 р. легіон УСС (т. зв. Польова формація) і військова школа (вишкіл) отримали наказ від Української Генеральної Команди негайно переїжджати до Львова у її розпорядження. Військову школу було переформовано у курінь і названо 2-ий курінь УСС, а легіон став 1-им куренем УСС. Організація санітарної служби встановлена була на зразок австрійських частин, тобто у куренях.

У 1-ому курені обов'язки лікаря виконував лікар В.Щуровський і два медики: Лєсь Перфецький і Роман Гаванський. У 2-ому курені лікарем був др. В.Свідерський, а йому допомагав медик Волосянський. У такому медичному забезпеченні обидва курені брали участь у боях за головний залізничний вокзал, на Персенківці та інших районах міста Львова.

В ході боїв на Персенківці було поранено 50 стрільців і декількох убито. Лікарську допомогу тут здійснювали “Перші Помочі”, які містилися у вагонах. Поранених перев'язували на дворі, між вагонами. Фактично медики

працювали під обстрілами, а зрідка над Персенківкою з'являлися польські літаки і проводили бомбардування. Санітарний поїзд знаходився у Сихові. Після невдалих боїв, коли ешелони УСС відійшли на станції Давидів і Старе Село, санітарний поїзд був відправлений до Станіслава. Там поранені були переведені до міських лікарень [104, с.78–80].

Після проголошення української влади у Львові 1 листопада 1918 р. почалось створення санітарної служби. Керівником цієї структури при Генеральній Команді було призначено Костю Танячкевича. Йому підпорядковувалися усі санітарні справи на фронті. При Комісаріаті військових справ санітарний відділ очолив Ростислав Білас. Відділ керував загальною санітарною організацією армії. Нова влада декларувала перехід усіх австрійських шпиталів під військове управління. Персонал залишено попередній, лише було визначено лікарський і командний нагляд. На фронті у головних об'єктах почали створювати “Перші помочі”. Такі ж медичні пункти було створено у будинку колишнього сейму, на головній почті, в управлінні поліції, в казармах Фердинанда, в казармах при вул. Св. Петра і Павла і на Цитаделі. В “Народному домі” знаходилася “Головна Перша Поміч” і “Складниця Санітарного матеріалу”. Для транспортування поранених і хворих використовували санітарні автомобілі і підводи.

Число поранених і вбитих у Львові точно визначити не вдасться. В “Листі страт”, поданих Начальною Командою зазначено 90 вбитих і понад 200 поранених. Звичайно, що ці цифри слід вважати далеко неповними [104, с.80].

Евакуація зі Львова проходила поспішно вночі серед польського оточення, тому було вивезено лише незначну частину санітарного майна.

Залишивши Львів, війська УСС утворили фронт на схід і південний схід зі Львова. Однак санітарні установи були зовсім не встановлені. Лікар і

“Перші помочі” трималися окремих сотень, з якими вийшли зі Львова. Окремі відділи були зовсім без лікарської допомоги.

В таких умовах Начальна Команда провела реорганізацію санітарної служби. Для кожного куреня було призначено старшого медика. В Куровичах було закладено приют і медичний відділ до відправки воїнів на праве крило фронту. У військовій школі групи Схід у Словіті було організовано військовий приют на 30 ліжок і розміщено у монастирі оо. Василіан.

Майже всі “Перші помічі” розташовувалися у кожному окремому селі в селянських хатах. “Перша поміч” мала свою власну підводу, а в міру потреби залучала й інші цивільні підводи. Санітарна організація по сотнях полягала на сотенних стежах в числі 4 і 1. Виряд стеж був примітивний, примінений за обставин і відповідав потребі.

Санітарні коші імпровізовано з шатрового або звичайного полотна і дерев’яних дрючків. Крім оригінальних шин, вживали теж з паперу (текстури) і дощечок. Замість санітарних торбин, вживали хлібники, наплечники. Для навчання санітарів існувала вечірня школа.

При команді групи Схід і при військовій школі було утворено “Поборові Комісії”. У Куровичах на фільварку було відкрито купальню з дезинфектором. Аналогічна купальня було під самим фронтом у селі Пруси, а дезинфектор приїжджав туди з Курович.

Важко хворих і поранених з фронту спрямовували до польового шпиталю в Ожидові, повітової лічниці у Золочеві і Перемишлянах. До січня 1919 р. лічниця в Перемишлянах і Ожидові підпорядковувалася команді групи Схід, які вона заснувала і переформувала. Лічниця в Ожидові на 50 ліжок мала лише внутрішній відділ, в Перемишлянах на 200 ліжок з відділами: внутрішніх хвороб, хірургічним і венеричним. При команді групи Схід було утворено склад санітарного матеріалу. У зв’язку з тим, що на фронті йшли криваві бої біля Підбірець, Ляшок Мурованих, Сорок,

Малехова, Дублян поранених було багато. Тому санітарний матеріал використовували дуже ощадно. Найбільша кількість поранених була 27 грудня 1918 р. у перший день наступу на Львів. Тоді ж було введено санітарну статистику із описами поранених і вбитих (Звіти та поіменні листи втрат пропали в період боїв під Бердичевом у квітні 1920 р.) [104, с.71].

З початком 1919 р. у Галичині почались ширитися епідемії між цивільним населенням і частково військовим. Так поширилася інфлюєнца (іспанка), почав спалахувати п'ятнистий тиф, дошкуляли шкірні хвороби, що було викликане недостатньою кількістю мила і білизни.

У другій половині січня 1919 р. розпочалася реорганізація армії: було ліквідовано групи, а створено бригади і корпуси. Складність організації медичного обслуговування на даному етапі полягала у тому, що керівні установи армії були відірвані від своїх бойових частин.

Належною організацією санітарної служби вирізнялася лише військова школа і частини, розміщені біля керівництва бригад, де діяли дезинфектор, міські парні в Миколаєві і Щирці. У Розвадові улаштовано було купальню в залізничному потязі. Утворено приюти та 30 ліжок у Розвадові і на 25 ліжок у Красові. Важко хворих, які потребували довгого лікування відправляли до окружної лікарні у стрію, а епідемічні захворювання лікували у польовому госпіталі у Щирці.

В кінці лютого 1919 р. кінний полк, артилерія і кіннота відійшли на фронт під Городок. З цією групою відбув лікар Свідерський, який у Комарні організував приют, перев'язочну і "відсилкову точку". Сюди відправляли з фронту хворих і поранених. З Комарно відправка йшла підводами до Рудок, а звідти до Самбора. Саме в цей період відбувалися важкі бої під Вовчухами, Бартатовом, Братківцями і Городком. Число поранених і вбитих зростало. В частинах нерідкими стали випадки тифу і сипняку (висипки). Складність в

організації медичної допомоги була викликана тим, що курені були порозкидані по різних бригадах і бувало так, що між ними не було зв'язку.

На початку травня 1919 р. бригада УСС зайняла ділянку фронту в районі Старого Села, замінивши 2-у Коломийську бригаду. Саме тут бригада стала як суцільна бойова одиниця. Фронт проходив через Давидів – Виннички – Зубру, а командування бригади розташовувалося у Старому Селі. Лікар бригади В.Щуровський у своїх спогадах вважає, що саме таке розташування сприяло б негайному медичній допомозі. Проте польський наступ, безперервні бої не давали можливості налагодити медичне обслуговування. Навіть польовий лазарет, який бригада отримала по 2-ій Коломийській бригаді, довелося вантажити у вагони і відправляти в тил між Озерянами і Скалою. В час відступу важко поранених віддавали до запасних лікарень у більших містах, легко поранених відділи відвозили зі собою на підводах, створюючи величезні санітарні валки. В період відступу війська особливо поширилися епідемічні недуги [104, с.80].

Визначальна роль у творенні Української Галицької Армії належала бойовим підрозділам УСС, які стали основою для її формування. Керівний склад УСС, який мав бойовий досвід, не тільки брав участь в українсько-польській війні 1918–1919 рр., але й виступав творцем структурних підрозділів ГА, в тому числі летунської частини та санітарної служби. Діяльність К.Трильовського у 1918–1919 рр. була зосереджена головним чином на роботі комісії та управ уряду ЗУНР.

3.4. Втілення ідей Січового Стрільцтва на Наддніпрянщині

На протязі 1914–1916 рр. у російський полон потрапило немало Українських Січових Стрільців. В Росії вони перебували у Сибірі, Поволжі, Туркестані, а також використовувалися російською владою як робоча сила на шахтах Донбасу та Криворізького рудного басейну. Це були найбільш свідомі і революційні елементи УСС.

На їх світогляд у російському полоні вплинула перш за все революція 1917 р. у Росії і події, що пов'язані з розвитком Російської імперії. Звичайно, що на початковому етапі полонені УСС майбутнє українське національно-державне будівництво зв'язували з допомогою держав Центрального блоку – Німеччини і Австро-Угорщини, бо їм не здавалося, що, роздавлене царським режимом, українське національне життя може швидко відродитися у Росії. Однак їхні погляди на майбутнє української справи в Росії швидко змінювалися. У Києві утворився новий український національно-політичний центр: Центральна Рада і уряд – Генеральний Секретаріат. Усі повідомлення з підросійської України свідчили про несподіваний і швидкий ріст свідомості українських мас, про будівництво українського державного апарату, творення української національної армії, “українізацію” російських полків. Ставало зрозумілим, що реальна сила української нації на Наддніпрянщині така могутня, що вже не потрібно оглядатися на ніякі Центральні держави. Тому у середовищі УСС “австрійська орієнтація” поволі починає відходити на задній план, утверджуючи думку, що й без Австрії Україна відірветься від Росії до самостійного державного життя.

Мало того, наступ військ Тимчасового уряду Керенського показав, що найкраще на фронті воюють зукраїнізовані полки російської армії і що Центральна Рада звернулася до “своїх” військ, щоб вони хоробро билися. Отож полонені в Росії УСС бачили, що із зростанням організованої

української сили, все більше розвалюється Росія, що після завершення війни проти Центральних держав, завданням української держави, яка на їхніх очах створилася на Наддніпрянщині буде відібрання українських земель, які залишилися під Австрією і з'єднання їх з основним масивом українських територій в Росії для творення самостійної держави. Ось чому на першому етапі немало полонених УСС вступили у “зукраїнізовані” полки [150, с.46].

Події 1917 р. на Наддніпрянській Україні мали значний вплив на січове стрілецтво. Утворення Центральної Ради вело до того, що стрільці більше не хотіли воювати за розмиті австрійські ідеали. В середовищі стрілецтва велись дискусії, з'являлись таємні гуртки, члени яких пропагували перехід УСС на Наддніпрянщину.

Зміни зафіксував Брестський мир. Українська держава стала дійсністю. В рядах Наддніпрянської армії діяла частина січових стрільців.

У березні 1917 р. активну працю по створенню національного війська розгорнув Міхновський, створивши “Організаційний Комітет по формуванню українського війська” на чолі з полковником М.Глинським. 5–9 травня 1917 р. було проведено у Києві Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд, який утворив “Український Військовий Генеральний Комітет”. Створений з ініціативи М.Міхновського, Полуботківський полк протягом однієї ночі у липні 1917 р. обеззброїв російську військову команду Києва і зайняв усі державні, військові та муніципальні установи міста, примусивши коменданта російських військ Київського округу полковника Обручова рятуватися втечею [213, с.221]. Заходи М.Міхновського по створенню українського війська проходили не тільки при значних перешкодах, що їх чинили представники російського тимчасового уряду, але й при опорі політично-невиробленої української інтелігенції, яка не розуміла державницьких потреб створення власного війська.

Тільки після повалення царизму українці у Києві разом з галичанами опрацювали статут “Січей”. Не маючи січового статуту з Галичини, вони базувалися на статуті російського “Сокола”, роблячи деякі зміни і додатки. Статут “Січі” затвердив український уряд і в 1918 р. була заснована “Січ” у Києві. На жаль, наддніпрянська “Січ” скоро припинила своє існування. В період революційних змін у лютому 1919 р. К.Трильовський приїхав до Вінниці, де перебувала Директорія, і організував там Головний Січовий Комітет. Січовими організаторами й інструкторами мали стати січовики з Галичини. Однак, через окупацію України більшовиками, ця ідея не була реалізована. Нову спробу було зроблено наприкінці 1919 р. Тоді відбулися перші загальні збори “Січі” в Кам’янець-Подільському. Кошовим було вибрано полковника П.Богацького, січовим батьком – полковника Лордченка, січовою маткою – п. Ліщинську. За короткий час до “Січі” вступило 300 чоловік. Однак процес творення організації припинився через евакуацію уряду з Кам’янець-Подільська.

Уже в липні 1917 р. у Києві серед галицьких і буковинських українців, що були зорганізовані у “Галицько-Буковинському комітеті” зародилася ідея створити окрему галицьку військову частину, в завдання якої входило: навчання зразкової військової формації, охорона Української Центральної Ради, збройна боротьба за відбиття Галичини і Буковини від Австро-Угорщини та приєднання їх до основного масиву українських земель Наддніпрянщини [213, с.221]. Однак створити таке військове формування у Києві одразу не вдалося, бо на перешкоді стояв представник російського Тимчасового уряду в Києві, позиції якого були досить міцними, а також малоактивною була діяльність щодо формування національних збройних сил політиків Центральної Ради.

У жовтні 1917 р. в Києві активізувалася робота по утворенню національної військової формації. Галичани, що перебували в Києві

протестували проти цісарського акту з листопада 1916 р., який передбачав передачу Східної Галичини полякам. Однак дозвіл на формування військової частини вдалося здобути лише в середині листопада 1917 р. після падіння Тимчасового уряду.

13 листопада 1917 р. була опублікована відозва “тимчасової Головної Ради Галицьких, Буковинських і Угорських Українців” із закликом вступати до “Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців”. У відозві зазначалося: “... ми, галицькі, буковинські і угорські українці, сини єдиного українського народу, в цей важкий час, почувуючи свою відповідальність перед будучими поколіннями, не можемо бути тільки глядачами, а повинні взяти як найдіяльнішу участь в творенні нового ладу на Україні і в закріпленні тих всіх свобод, які виборов собі український народ.

Сповняючи цей наш святий обов’язок, ми повинні створити таку силу, яка змогла б допомогти українському народові здобути і закріпити те все, що було проголошено в Третім Універсалі. В порозумінні і за згодою Генерального Військового секретаріату – Головна Рада Галицьких, Буковинських і Угорських Українців приступає до переводження організації військових частей з галицьких, буковинських і угорських українців...” [213, с.222]. Авторами відозви стали Іван Лизанівський (голова), Гр. Лисенко (товариш голови), Федь Черник (секретар), а також Микола Низкокклон, Іван Чмола, Євген Коновалець, Роман Дашкевич [147, т.1, с.250].

Організаторами Куреня Січових Стрільців виступили також В.Семець, А.Домарадський, Г.Гладкий, а першим комендантом Військового Секретаріату призначив сотника Олександра Лисенка. Було визначено також місце перебування куреня у Києві в казармах по вул. Пирогівській, 9.

Протягом першого місяця до куреня записалося близько 200 добровольців, головним чином це були колишні військовополонені, які перебували у таборі в Дарниці. В січні до Києва прибули добровольці з

Катеринославщини і Кривого Рогу (також колишні військовополонені галичани і буковинці) на чолі з О.Думінім. Після їх прибуття була сформована друга сотня куреня Січових Стрільців на чолі з І.Чмолою.

На початку січня 1918 р. до куреня прибула група колишніх військовополонених із табору Дубовка, що в Поволжжі. До складу групи входили А.Мельник, В.Кучабський, Р.Сушко, П.Пасіка, Д.Гречанівський, Ф.Микуляк, М.Матчок та ін., які, як рядові стрільці увійшли до Куреня Січових Стрільців. Старшини Куреня Ф.Черник, І.Чмола, А.Домарадський, В.Семець почали творити з нього боєздатну військову частину.

На перешкоді формування Куреня як бойової одиниці стояли представники від Всеукраїнської Ради Військових Депутатів, які були під радянським впливом і намагались запровадити у війську виборні начала. Та невдовзі були скасовані військові ради у Курені і запроваджено тверду військову дисципліну.

Головним органом Українських Січових Стрільців стала “Стрілецька Рада”, яка вирішувала ідеологічні, політичні та організаційні питання. До її складу увійшли командант Січових стрільців, команданти сотень та призначені ними військові старшини [213, с.224].

Командантом Січових Стрільців став Євген Коновалень, який змінив сотника О.Лисенка. Було змінено назву куреня на “І Курінь Січових Стрільців”, що відкидало його галицько-буковинське походження, а Січові Стрільці ставали всеукраїнським військом. Назначено нових керівників: командантом куреня піхоти став Андрій Мельник, курінним ад’ютантом Михайло Матчак. В курені піхоти І-ою сотнею командував Роман Сушко, II-ою – Іван Чмола, запасною сотнею Василь Кучабський, а сотнею кулеметів (скорострільів) – Федір Черник, відділом гармашів – Роман Дашкевич. Для посилення бойової дисципліни у війську 19 січня 1918 р. Стрілецька Рада I-го Куреня Січових Стрільців прийняла правила, де закріплювались

централізація армії, дисципліна, боротьба за Самостійну Українську Народну Республіку [213, с.226–227].

У другій половині січня 1918 р. розпочався більшовицький наступ на Україну. Українська Центральна Рада не зорганізувала військових сил і лише окремі відділи почали формуватися, коли вже більшовики під командуванням Муравйова і Антонова зайняли Полтаву. Зорганізовані полки виявляли нейтральність, а інколи переходили до бік ворога. Геройська оборона Крут сотнею київських студентів закінчилась трагічно.

Єдиним військовим формуванням, здатним організувати оборону, виявилися Січові Стрільці. 23 січня 1918 р. 1-а сотня під командуванням Р.Сушка (близько 200 осіб), разом із сотнею Чорних Гайдамаків (Юнацькою Школою) виїхали у напрямку Полтави, щоб стримати наступ більшовиків. Бій відбувся на станції Кононівка, але під тиском вдесятикрат переважаючими силами ворога Січові Стрільці і Чорні Гайдамаки відступили.

При відступі до Києва на станції Бровари Січові Стрільці підійшли до зукраїнізованого полку ім. Наливайка, який нараховував 1400 бійців, але під впливом більшовицької агітації планував виступити проти Української Центральної Ради. З полку навіть було вислано підричника, який намагався висадити в повітря поїзд Січових Стрільців. Однак січовій сотні, при допомозі деяких керівників цього полку, вдалося його роззброїти. До Січових Стрільців попало 2500 гвинтівок, 75 кулеметів, 8 гармат та значне число боєприпасів.

У період, коли більшовицьким військам на Лівобережжі протистояли Лівобережний Кіш під командуванням Симона Петлюри та 1-а сотня Січових стрільців у Києві вибухнуло більшовицьке повстання.

27–29 січня 1918 р. більшовицькі диверсанти зайняли у Києві арсенал, залізничні станції, Поділ та почали рухатися у напрямку середини міста до

будинку Педагогічного Музею, де безперервно проходили засідання Української Центральної Ради на чолі з Михайлом Грушевським.

Центральну Раду обороняли невеликі частини, що склалися із зукраїнізованих полків, окремі відділи Вільного Козацтва. Однак ці сили не були добре організованими: не мали єдиного плану дій. Порівняно краще трималися зукраїнізовані частини на Печерську та сотня Вільного Козацтва під арсеналом, що складалася із студентства та робітництва. Тут діяла Дніпровська сотня та полк ім.Гордієнка.

Сили більшовицьких повстанців, які склалися з місцевого російського населення були значно більшими і краще зорганізованими.

29 січня наступив критичний момент, тому що більшовики підійшли до Хрещатика та Бібіківського бульвару, вийшли на Пирогівську вулицю та зайняли готель “Прага”, який розташовувався за кілька сотень метрів від будинку Центральної Ради, який вже почали обстрілювати більшовики. Стрілецька казарма на Подолі також була оточена більшовиками і відрізана від центру міста [213, с.46–48].

Оскільки 1-а сотня Січових Стрільців діяла на Лівобережжі, то головний удар на Подолі повинна була взяти на себе 2-а сотня Івана Чмоли, а всією бойовою операцією мав керувати Андрій Мельник.

29 січня загін Петра Пасіки зайняв Львівську і розпочав бої за Сінну Площу. Перший відділ січовиків під керівництвом Федора Черника атакував противника у будинку Старокиївського поліцейського відділу на розі вулиць Великої Житомирської і Великої Володимирської, де зустрів шалений опір. Стрілецький другий відділ Івана Вирвича пройшов вулицею Великою Підвальною і здобув готель “Прага”, зупинившись перед Софійським Майданом. Третій відділ Івана Чмоли також підійшов до Софійського Майдану.

30 січня, на другий день виступу Січових Стрільців, відділ Івана Чмоли після бою зайняв Михайлівський монастир, а відділ Івана Вирвича здобув Володимирську Гірку, перервавши більшовикам зв'язок між Подолом і Печерськом. Однак на відтинку, який обороняли бійці Федора Черника і далі йшов бій, тому що противник, зосередивши сили в районі Трьохсвятительської вулиці намагався пробитися до центру міста. Складна ситуація складалася і на Подолі в районі казарми Січових Стрільців.

На третій день боїв, 31 січня, сили відділу Федора Черника здобули більшовицькі барикади в районі Трьохсвятительської вулиці і дійшли до Андріївського спуску. Одночасно більшовицький полк Георгіївських кавалерів наступав на казарму Січових стрільців на Подолі та був відбитий. Перемога відділу Федора Черника в районі Трьохсвятительської та оборона казарми Січових Стрільців на Подолі вирішили, як долю Подолу, так і всього більшовицького повстання [213, с.46–48].

1 лютого, на четвертий день боїв розпочалося здобування Подолу. Впродовж дня відділи Василя Кучабського та Івана Чмоли здобули Поділ із Житомирським Базаром, а загін гармашів Романа Дашкевича зайняв Фроловський монастир.

На п'ятий день боїв, 2 лютого, стрільці вибили більшовицькі сили, які укріпилися на стрімкій горі Щекавицького цвинтаря. В руках більшовиків залишався ще Печерський Арсенал і залізничні вокзали.

Остаточна перемога над більшовицьким постанням у Києві була досягнута тоді, коли 2 лютого з лівого берега Дніпра, з Дарниці Гайдамацький Кіш під проводом Симона Петлюри та 1-а сотня Січових Стрільців пробилася через дніпровські мости у напрямку Печерська і зайняли Лавру.

Наступного дня 1-а сотня Січових Стрільців та курінь Гайдамаків і Дорошенківців розпочали наступ на Київський Арсенал. Протягом усього

дня йшов запеклий бій. Вільні козаки, Гайдамацький Кіш, Січові Стрільці, Гордієнківці, гармаші Алмазова та інші з'єднання продовжували атакувати противника, який наступного дня зранку припинив опір. Здобувши перемогу, українські сили рушили до центру міста.

До Києва наближалися більшовицькі війська, які декілька разів переважали українські сили. Розпочався артобстріл міста з лівого берега Дніпра, по завершенню якого сили Муравйова вступили у вуличні бої. Після дводенних запеклих боїв, в ніч з 7 на 8 лютого українські з'єднання залишають столицю і відходять у напрямку Житомира.

Січові Стрільці фактично стали охороною Української Центральної Ради, яка також відходила у західному напрямку. Однак і в ході відступу 1-а сотня Романа Сушка і 2-а Івана Чмоли, які йшли в авангарді, як охорона уряду, вступали у сутички з окремими підрозділами, які перейшли на більшовицькі позиції.

Під Бердичевим Запорізька Дивізія вступила у сутичку з більшовицькими з'єднаннями, а Січові Стрільці вели бої за здобуття станції Коростень, яку невдовзі зайняли. 2-а сотня Січових Стрільців зайняла Сарни.

Під час відступу з Києва, 9 лютого Січові Стрільці отримали звістку про заключення міждержавного договору між Україною і державами Центрального блоку, за яким Українська Народна Республіка визнавалася незалежною державою.

Відділи Січових Стрільців у Маневичах, близько колишньої лінії фронту зустрілись з німецькими військами, які йшли в Україну [213, с.49–50].

Розпочалося повернення української влади до Києва. На головному напрямку Коростень – Київ наступ вели Українські Січові Стрільці і Гайдамацький Кіш Симона Петлюри. Головний бій відбувся на р. Ірпінь, де стрілецькі сотні та артилерійська батарея Романа Дашкевича відкинули

противника. З березня 1918 р. Січові Стрільці та Гайдамацький Кіш першими ввійшли до визволеної столиці. Із визволенням Києва завершився перший етап діяльності Січових Стрільців на Наддніпрянщині.

Уряд Української Центральної Ради та її голова М.С.Грушевський визнали Січових Стрільців як гвардію війська України і їх було залишено у Києві для охорони уряду та столиці.

В кінці квітня 1918 р., фактично після двох місяців перебування у Києві розпочалася реорганізація та укомплектування з'єднань Січових Стрільців. Було створено у Києві піхотний полк Січових Стрільців у складі трьох куренів по чотири сотні у кожному (сотня нараховувала 160–170 бійців). Командантами куренів були: Роман Сушко, Іван Чмола і Василь Кучабський. Командантами сотень – Андрій Домарадський, Осип Думін, Іван Рогульський, Микола Загаєвич, Іван Андрух, Микола Бісик, Федь Мамчур, Мирон Маренін, Дмитро Бочан й Іван Чорниш. До полку належали дві сотні кулеметів (скорострелів), обидві під командуванням Федора Черника (нараховували 16 кулеметів). Кінною частиною (50 шабель) командував Франц Борис. Артилерійський підрозділ (2 батареї) очолював Роман Дашкевич, а заступником був Михайло Кураха. Таким чином Січові Стрільці налічували 3000 бійців і стали потужним військовим з'єднанням. Штаб очолював Євген Коновалець, а технічно-організаційним заступником був Андрій Мельник з помічником Михайлом Матчаком та ад'ютантом Грицьком Гладким.

На новому етапі формування з'єднання Січових Стрільців відбулися зміни, що було пов'язано із входженням до складу групи значної кількості українців вихідців із Наддніпрянщини. В кінці квітня 1918 р. наддніпрянці становили $\frac{1}{4}$ усього складу Українських Січових Стрільців [229, с.238–239]. Це нівелювало етнічну різницю між українцями вихідцями із колишньої

Російської імперії та Австро-Угорщини та утверджувало у їхній свідомості ідею соборницької незалежної національної держави.

Поява зразкового військового з'єднання у Києві привели і до нового розуміння формування на такій основі національної армії. М.Грушевський, враховуючи трагічний досвід військового будівництва попередніх місяців у статті “Армія” писав: “Коли охоронним засобом нашої держави має бути армія, треба подбати, щоб її скласти якнайкраще, влити в неї елементи здорові, надійні, дати їй напрям певний і незломний... Ним доконче потрібна хоч невелика, але добра, тверда, дисциплінована армія. Треба раз поставитись до армії не як до якоїсь свалки, куди скидають найменш цінні, на ніщо краще не придатні елементи, а як до окраси держави і нації, її почесну варту, куди йде все що найкраще, найбільш перейняте щирим, серйозним відношенням до держави, її демократичних, соціальних і національних завдань, не за напасть, не за страх, а за совість, щоб віддати кілька найкращих літ сповненню найвищого громадянського обов'язку: боронити найвищі народні досягнення своєю кров'ю” [213, с.49].

Усі ці принципи повинні були закріпити Українські Установчі Збори, які планувалися Українською Центральною Радою на середину травня 1918 р.

Формування київського полку Січових Стрільців Євген Коновалець і Андрій Мельник, підполковник Роман Сушко, сотники – Іван Чмола, Василь Кучабський, Іван Рихло, Кость Воєвідка, Федь Черник, Рогульський та ін.

На Наддніпрянській Україні УСС належали до групи архикнязя Вільгельма.

Довгий час вони перебували у Олександрівську. Згодом УСС перенесли свої бойові формування до Єлисаветграда. Бойова частина розміщувалася в Масляниківці. Кіш УСС спочатку був у Карлівці, а згодом

його перенесли у село Іванівка – Благодать. Вишкіл УСС знаходився у селі Грузьке під керівництвом отамана Гриця Коссака.

Перебуваючи в цьому районі, архикнязь Вільгельм увійшов у конфлікт з представниками штабів австрійського і німецького командування. Він категорично виступав проти карних експедицій і грабежів українських сіл. У зв'язку з доносами до керівництва, які торкалися його особи, Вільгельм від'їхав до Відня і Берліна, де змушений був давати пояснення.

Архикнязь Вільгельм повернувся до Єлисаветграда, однак 16 жовтня 1918 р. отримав наказ перевести свою групу та УСС на Буковину, щоб утримувати фронт проти Румунії. Група архикнязя (Василя Вишиваного) розташувалася у Чернівцях, а Кіш УСС у Вижниці. В рядах стрільців відбувалися різні наради відносно перевороту і вони обрали головним комендантом УСС Осипа Букшованого. Керівництво Кошем очолив Теодор Рожанковський. До Львова виїхали стрілецькі старшини разом із сотником Дмитром Вітовським, щоб приготуватися до взяття влади у Галичині [229, с.49].

Перший відділ УСС виїхав на оборону Львова 2 листопада 1918 р.

Однак 22 листопада 1918 р. УСС за наказом керівництва залишили Львів.

Після переходу за Збруч УГА разом з Придніпрянською Армією УНР почали готуватися до бойових операцій. Ситуація, що склалася на фронті була викликана перевагами більшовицьких сил, які відтіснили Придніпрянську Армію на лінію Гусятин – Жмеринка – Вапнярка – Могилів. Це невелика територія, з найбільшим містом Кам'янцем-Подільським заледве могла вмістити обидві армії. Тому найпершим гаслом для українських сил став наступ на Київ, який згідно плану армії провели 8–31 серпня 1919 р.

В поході на Київ УГА складалася з 20 тис. піхоти, понад 500 кулеметів (скоростріль), 800 кіннотників (шабель), 160 гармат, кількох панцирних

поїздів (бронепоїздів), дивізіону панцирних автомобілів і летунського (авіаційного) полку. Загалом більшість дослідників поділяє думку, що армія УГА в цей період нараховувала 50 тис. бійців [50, с.80].

Армія складалася із трьох корпусів (поділених на бригади). Керівником УГА став після генерала О.Грекова, що провів чортківську операцію генерал М.Тарнавський. Начальником бурави (генерального штабу) став полковник Шаманек. Комендантами корпусів були: I-ий Корпус – полковник Микитка, II-ий корпус – полковник Вольф, III-ій Корпус – генерал Кравс.

Що ж до Придніпрянської Армії, то вона складалася з 4-ох Груп і 2-ох Дивізій і нараховувала близько 30 тис. бійців (з яких 15 тис. складала піхота і кіннота), 533 кулеметів (скорострілів), 177 гармат, 9 панцирних поїздів (бронепоїздів), 6 панцирних автомобілів, 26 літаків і 4 радіостанції. УГА та Придніпрянську армію в поході на Київ та Одесу підтримували повстанські загони Зеленого, Сокола, Павловського, Шепеля та ін. Загально це виносило близько 100 тис. військ [50, с.88].

На чолі Штабу Головного Отамана, що утворився після об'єднання армій став генерал М.Юнаків, а його заступником – генералом-квартирмайстром, генерал Курманович. Оперативним відділом керував полковник А.Долежаль.

На початковому етапі бойових дій об'єднаної українській армії протистояли більшовицькі з'єднання, які налічували близько 20 тис. бійців, тому що головні більшовицькі сили вели бої на сході проти Колчака і на півдні проти Денікіна. Враховуючи обстановку, що склалася, штаб українських сил прагнув здобути Київ та Одесу, та й усю Правобережну Україну, маючи надію на те, що Денікін пройде Лівобережною Україною і піде на Москву, а поляки розпочнуть війну проти більшовицької Росії.

За планом було створено три ударні армійські групи для наступу на Київ та Одесу. Вздовж залізничного полотна Жмеринка – Київ мала

наступати найсильніша група, в яку увійшли I і III галицькі корпуси і групи Запорозжців. Керівником групи було призначено коменданта III корпусу генерала Кравса. На лівому крилі цієї середньої групи мала йти на Шепетівку і Коростень Північна Група, утворена з II галицького корпусу та Січових Стрільців. Командантом цієї групи був командир II корпусу полковник Вольф. Третя група, яку називали Східною, повинна була наступати на Одесу й Христинівку – Шполу і складалася з групи отамана Ю.Тютюнника, Залізної Дивізії полковника Удоваченка, в склад якої входив “Буковинський Курінь”, Волинської групи, а згодом до неї ще було приєднано I-у Бригаду УСС та XI-у Бригаду УГА. Командантом цієї групи був отаман Василь Тютюнник.

Наступ почався 2 серпня 1919 р. атакою Східної групи Тютюнника, яка мала здобути Жмеринку. Більшовики чинили відчайдушний опір, бо розуміли, що їм загрожує оточення.

Щоб розвинути тактичну ініціативу Штаб вирішив вдарити більшими силами одночасно на Жмеринку і Вінницю. Наступ здійснили 8 серпня I-ий і II-ий галицькі корпуси спільно з дивізією Тютюнника, а через два дні – 10 серпня здобули Жмеринку. Того ж дня галицькі частини разом із Запорозжцями зайняли Вінницю. Зайнявши Жмеринку і Вінницю, українські сили здобули значні трофеї.

Північна група 4 серпня зайняла Старокостянтинів, а 10 серпня підійшла до Ямполь. Більшовики на короткий час відбили Старокостянтинів, але галицькі бригади здобули 14 серпня це місто вдруге. Інші частини Північної групи зайняли тоді ж Білгородку, Шепетівку і Миропіль.

18 серпня сили II-го корпусу здобули місто і залізничну станцію Козятин, 19 серпня I-ий корпус увійшов у Бердичів, 21 серпня північна група зайняла Калинівку. Запорозжці проводили наступ у напрямку Погребища і Ружина [50, с.76].

Відповідно на одеському напрямку бої розгорталися наступним чином. Силами 3-ої дивізії 10 серпня Східна група зайняла Крижопіль, а протягом 15–22 серпня група Ю.Тютюнника взяла Брацлав, Гайсин, Христинівку та Умань. Успіхи українських сил активізували дії повстанців. Загін Зеленого розпочав похід на Білу Церкву, щоб вийти до Канева, а відтак з півдня вдарити на Київ.

Загальна ситуація на фронті складалася таким чином, що більшовики отримували все значнішу підмогу в силі з півночі. Однак, на початковому етапі це не могло стримати наступ об'єднаних армій. На одеському напрямку українським силам ще протистояли більшовицькі угруповання, проте на київському напрямку сил противника було менше.

Зі сходу від Полтави наближалися частини армії Денікіна і біля Христинівки зійшлися з українськими частинами. Бойових дій між собою ці сили не вели, оскільки виступали як мимовільні союзники проти спільного ворога більшовиків [50, с.78].

16 серпня 1919 р. більшовицькі сили почали евакуйовуватись з Києва.

В той же час на півдні України відрізнаними від основних сил залишилися 45-а, 47-а і 58-а більшовицькі дивізії, проти яких діяла Східна група українських армій та розпочав наступ Махно. 58-а дивізія відступала на Ольвіопіль, а 45-а і 47-а – в напрямку Жмеринки, воюючи одночасно і проти українських і денікінських сил. Східна група на початку вересня розбила 45-у більшовицьку дивізію під Городищем. В умовах, що склалися, шлях на Одесу був фактично відкритий для українських сил, проте з'явилася нова загроза – численні білогвардійські російські з'єднання і денікінці.

Головні події розвивалися на київському напрямі, де наступ проводила група під керівництвом генерала Кравса. III-й Корпус наступав вздовж залізниці, I-ий корпус займав ліве крило київського напрямку, Запорозжці наступали на Білу Церкву. 24 серпня українські сили здобули Фастів і Білу

Церкву, 26 серпня – Васильків. I-ий корпус зайняв переправу на річці Ірпінь і вийшов на житомирський шлях, щоби нанести удар на Київ із заходу і південного заходу. 29 березня галицькі бригади вже стояли за декілька кілометрів від Києва. Вони оточили столицю від залізничного шляху на Коростень з півночі, до Дніпра на півдні і розпочали гарматні обстріли. Розвідувальні групи галицьких військ з'явилися в передмісті Києва.

Однак в цей же день до Києва підійшли і денікінські війська, кіннота яких ранком 31 серпня 1919 р. увійшла до Києва. Галицьким частинам було дано наказ не входити з денікінцями у ніякі сутички. Тому, коли на вулицях Києва з'являлася російська кіннота, її пропускали вільно.

31 серпня галицькі бригади провели урочистий марш в центрі Києва. До міської Думи приїхали Коменданти I-го і III-го корпусів, полковник Микитка і генерал Кравс. На будинку Думи вивісили український прапор. Водночас до будинку Думи разом із з'єднанням кіннотників, прибула делегація від Денікіна, яка зажадала вивісити на Думі також і російський прапор. Українці на це погодилися [50, с.80].

В той же час генерал Кравс від'їхав на переговори з російським генералом Бредовим, який командував денікінським корпусом, щоб визначити лінію розмежування між обидвома арміями.

Біля будинку Думи між військовими розгорівся інцидент, викликаний тим, що росіяни таки повісили прапор, а запорожці здерли його з балкону. У відповідь денікінці розпочали проти українських сил збройні дії і відтіснили галицькі бригади на передмістя, взяли в полон декілька галицьких куренів і штаб III корпусу, що знаходився у поїзді.

Начальна Команда УГА видала наказ галицьким силам залишити Київ.

У ситуації, що склалася, був стратегічний прорахунок української сторони, яка вважала, що Денікін використає допомогу українських армій у боротьбі з більшовиками і, обминувши Київ і Україну, буде займатися

московськими проблемами. Водночас Денікін вважав, що, захопивши Україну, матиме добру підтримку у російського народу для розгрому більшовицьких сил.

Водночас похід об'єднаних українських армій на Київ мав не лише військовий, але й значний національний аспект, що став одним з етапів формування національної свідомості на усьому загальноукраїнському просторі.

Після 31 серпня 1919 р. УГА згідно договору з Денікіним відступила на лінію Попільна-Сквира і в бої з денікінцями не входила.

У кінці вересня 1919 р., коли уряд УНР оголосив Денікіну війну (оголошено 24 вересня 1919 р.), денікінці розпочали бої з III-ім Корпусом, а згодом і частинами I і III корпусів УГА. Але охоплена тифом і хворобами армія УГА, не могла успішно воювати. В умовах, що склались в армії, 6 листопада 1919 р. керівництво УГА заключило з Денікіним договір, за яким УГА перейшла до складу Денікінської армії, зберігаючи внутрішню автономію.

Уряд ЗУНР (диктатор Є.Петрушевич) та уряд УНР (Директорія) розцінили цей крок Начальної Команди УГА як зраду, а тому генерал М.Тарнавський і керівник штабу полковник А.Шаманек предстали перед воєнним судом. Однак суд виправдав їх, визнаючи, що в такому безвихідному становищі, в такому чотирикутнику смерті по іншому вчинити було неможливо.

Наступне керівництво Начальної Команди генерал Микитка і полковник Ціріц відновили 17 листопада 1919 р. договір з денікінцями в Одесі. В кінці року денікінці зазнали невдач на більшовицькому фронті і почали відступати на Одесу, а з ними й війська УГА [50, с.80].

Начальна інтендатура Української Галицької Армії була створена 4 жовтня 1913 р. і займалася виплатою грошей та придбанням і розподілом

матеріальних і технічних засобів для всієї Галицької армії. Кошти виділяло Військове міністерство УНР, матеріальні та технічні засоби інтендатура одержувала від Головного начальника постачання Української Армії. Складалася з 9-ти відділів: загального, бюджетно-статистичного, поборів, харчового, однострою, технічно-матеріального, головної скарбниці Галицької Армії, розрахунково-контрольного, інтендатури при начальній команді Галицької армії [17, спр.6, арк. 1–4; спр.23, арк. 1–2].

На початку 1920 р. в умовах, коли УГА потроху почала відходити від страшної пошесті тифу, до розташування армії вздовж лінії Жмеринка – Роздільна – Одеса – Тираспіль почали підходити більшовики. В ситуації, що склалася, УГА не могла далі відступати з денікінцями, але одночасно вона не могла протистояти більшовикам. А тому Начальна Команда пішла на “союз” із більшовицькими силами, як перед тим це було зроблено із денікінцями.

У квітні 1919 р. Штаб Дієвої Армії розпочав необхідну реорганізацію Армії УНР. Замість існуючих корпусів, дивізій і полків, вирішено було ввести одинадцять піхотних дивізій. Кожна дивізія після реорганізації мала складатися з трьох піхотних і одного гарматного полку та сотні кінноти. Що ж до корпусів, то як тактичні одиниці вони скасовувались, а дивізії зводилися у групи. Однак, до самого кінця існування Армії УНР реалізувати цей проект до кінця не вдалося.

У зв'язку з наміченим планом реорганізації перейменовано також корпус Січових Стрільців (до того “Осадний Корпус СС”) на Групу СС. Перейменовано також обидві його дивізії і першу – на 10-ту, а другу – на 12-у. До Групи СС було приєднано 9-ту залізничну дивізію, якою командував отаман Бень.

На початку травня 1919 р. Група СС розташовувалася на фронті таким чином: 3-ій полк займав ділянку фронту по обидва боки залізниці Шепетівка – Здолбунів, 4-ий полк стояв навпроти містечка Острог, а 2-ий полк на

південь від нього в районі Межиріччя. 9-а дивізія отамана Беня займала околицю Кунева.

Крайнє праве крило фронту, яке було визначено група СС зайняв “Кіш Кулеметників СС” (“Кіш Скорострілів СС”) під командою В.Соловчука, що стояв у Ямполі. В ямполівському районі крім цього мали бути ще відділи місцевого “Вільного Козацтва”, зорганізованого І.Чмолою, тодішнім комендантом Коша СС у Кременці. А далі на південь, аж до кордону Галичини фронт був відкритим.

У запасі за фронтом стояв 1-ий полк, розташований у селі Коростові, кінний дивізіон під командою Ф.Бориса, розташований в селі Івачкові, а 5-ий полк прикріплений до групи СС носив назву “Полк імені Богуна” (5-ий полк СС під командуванням А.Домародського після бою під Бердичевом в квітні 1919 р. було розформовано).

Команда групи СС у цей період знаходилася в місті Здолбунові, а Кіш у Кременці. Поблизу Кременця в селі Біля Криниця у казармах розташовувалась школа старшин і школа підстаршин та панцирний дивізіон сотника Турка.

В середині травня 1919 р. більшовики напали на м.Ямпіль і майже цілковито розбили Кулеметний Кіш. Це привело до того, що між галицьким кордоном і м.Куневом, на просторі 55–60 км утворилася прогалина з відкритим для більшовиків шляхом на Кременець і Радивилів [173, с.55–56].

Розгром Коша кулеметників СС був цілковитою несподіванкою, бо він мав доволі значні сили. Крім чотирьох чи п’яти десятків самих кулеметів, у його склад входила також піхота і кіннота. Після розгрому частини Коша відступили не на Кременець, а у глибокий тил до Галичини і опинилися у Збаражі.

Відступ Коша Кулеметників до Галичини, а не в Кременець чи Шумськ привів до того, що більшовики, знаючи що зі сторони Галичини їм нічого не

загрожує, а з боку Кунева, де стояла 9-та дивізія, також немає великої небезпеки, бо дивізія пов'язана боями в своєму районі, розробили план нападу у глибокий тил на Кременець.

В даний період армія УНР була надзвичайно слабка. Запорізький Корпус і Запорізька Січ прибували щойно з Румунії в околиці Радивилова і Бродів. Вони були стомлені переходами і страждали від хвороб. Інші наддніпрянські війська, відтиснені більшовиками з-за Збруча до Галичини (відділи Шандрука і Шаповала) із-за своєї малочисельності також не були грізним противником.

Найпотужнішою силою, на якій тримався антибільшовицький фронт Армії УНР, був корпус СС, разом з 9-ою дивізією. Туди і скерували більшовики свої удари.

Та план більшовиків ліквідувати Армію УНР чи відтіснити її в Галичину, не вдався, бо незабаром на фронті з'явився Запорізький корпус, Запорізька Січ і деякі частини Галицької Армії [173, с.57].

Перший полк СС був знятий у першій половині травня з фронту і відбув на відпочинок у село Коростів, а згодом його перевели у села Грем'яча і Грозова.

Волинські села знаходилися під впливом більшовицької агітації і до галичан відносилися ворожо. Між селянами і стрільцями дуже часто навіть із-за дрібниць доходило до гострих непорозумінь. Навіть соломи для спання селяни не дозволяли брати стрільцям без солідної плати. Неприхильне відношення до стрільців, – на думку історика А.Крезуба, – було викликане агітацією більшовиків і низьким рівнем національної свідомості місцевого населення. Був ще один фактор, зазначає А.Крезуб, багато волинян служили в Червоній Армії, що також мало неабияке значення [173, с.58].

Суттєвим у цьому плані було положення про проведення мобілізації на основі відповідного наказу. На основі мобілізаційних наказів Штабу Дієвої

Армії, кожна військова частина в районі, де вона розташовувалася, мала не тільки право, але й обов'язок притягати місцеве населення до військової служби. Така мобілізація не могла бути плановою, не могла привести до зміцнення армії, а, навпаки, витворювала хаос і ще більше деморалізувала населення. Наказів про мобілізацію в першій половині 1919 р. виявилось дуже багато. Їх видавав не тільки Штаб Дієвої Армії, але також отаман Петлюра, Військове Міністерство, а також губернські комісаріати. Були випадки, коли мобілізовані вливалися в частину і трималися у ній до тих пір, поки вона стояла у їхньому селі. При зміні частиною дислокації, вони дезертирували і забирали із собою виключно все до гвинтівки і набоїв. Здійснювати пошуки таких дезертирів в умовах фронтового життя було річчю нереальною.

Використавши прогалини на фронті Дієвої Армії, 20 травня 1919 р. більшовики захопили Кременець. Подібно як при розгромі Коша Кулеметників СС в Ямполі, частини, які стояли у Кременці діяли розпорошено і неузгоджено. Одні із стрільців подалися на Дубно, частина відійшла у напрямку галицького кордону і зовсім незначна кількість приєдналася до школи підстаршин у Білій Криниці [173, с.58].

Під Кременець були перекинуті 1-ий полк СС та прикомандирований до полку кінний дивізіон СС. Вони розбили більшовицькі групи на підступах до Кременця, заволодівши значними трофеями (кілька тисяч гвинтівок, близько 20-ти кулеметів, запаси набоїв). 22 травня 1919 р. війська 1-го полку СС зайняли Кременець, сюди підійшли також військова школа, панцирні автомобілі, а згодом і Штаб Корпусу СС. Команду 1-им полком СС у Кременці взяв полковник Рогульський.

Особливо складні санітарні обставини склались з переходом Галицької Армії на Придніпров'я. Річ у тому, що серед поранених вояків почалися ще й пошестні захворювання. В першу чергу поранених слід було здати до

лічниць. Однак тут були величезні труднощі. Наддніпрянських шпиталів майже не було. Міська і губернська лікарні у Кам'янці-Подільському були вщерть переповнені і більше не приймали пацієнтів. Дійшло до того, що важко хворих залишали по селах і містечках серед жителів. Вони ставали розсадниками недуг і в більшості випадків безпомічно вмирали. Проведенню санації у війську не сприяла загальна обстановка, яка склалася на фронті, коли галицькі війська безпосередньо з польського фронту перейшли на російський проти більшовиків.

З переходом за Збруч санітарним керівником УГА став лікар-полковник Бурачинський. Спочатку було з'єднано весь медичний персонал з численних шпиталів, що опинилися за Збручем і утворено 4 запасні шпитали. При кожному із 3-ох корпусів був польовий шпиталь і окремий польовий шпиталь бригади УСС. При бригадах було введено перев'язочні, а при куренях "Перші помочі". При кожному корпусі діяла "відсилкова точка". Також бригада УСС мала окрему "відсилкову точку". З фронту перевозили поранених і хворих на курінну "Першу поміч", а звідти підводами відправляли на перев'язочну бригади. Тут залишалися легко поранені і хворі на лікування, а в складніших випадках відправляли до корпусних "відсилкових точок", а звідти санітарними поїздами до польових лічниць. До запасних шпиталів у тилу здавали хворих етапні формації. Сюди направляли у випадку переповнення польові шпитали своїх хворих і тих, які потребували спеціального лікування [104, с.85].

Ще гірша ситуація була з дезінфекційними валками. Багато їх було розтрачено і знищено в час відступу. На території Наддніпрянщини, коли галицькі частини губили зв'язок між собою, то за цих обставин проводити дезінфекцію було неможливо.

Особливо важко доводилося бригаді УСС, яка за весь час на Наддніпрянщині аж до з'єднання з Денікіним не мала зв'язку з УГА.

Спочатку вона формувала оборону Кам'янця-Подільського, а далі стала частиною Придніпрянської Дієвої Армії. В цих умовах бригада розраховувала лише на власні ресурси. Лікар В.Свідерський розширив польовий шпиталь. Він розташувався в селі Сорокани, там де стояв кіш УСС. Шпиталь містив 150–200 хворих. Найбільше хвороб було на поворотний тиф і інфлюенцу. Зростало число хворих на сипний тиф: за серпень і вересень 8–9 % від усіх хворих; траплялись окремі випадки захворювання на віспу [104, с.86]. При шпиталі був дезинфектор. Помічником лікаря був санітар-четар Роман Гаванський. У селі Приворотня при бойовій школі було організовано приют на 100 ліжок у місцевій духовній школі. Лікарем тут був санітар-четар Ярослав Солтикевич, а фельдшером – підхорунжий Цибульський. Однак фактично ці два шпиталі обслуговували лише кіш і військову школу, тому що фронтові частини бригади були віддалені на 30 км і більше, перевезення хворих звідти було пов'язане з великими труднощами. У зв'язку з тим, вирішено було відкрити два приюти у Кам'янці-Подільському. Один із них розміщувався у замку (санітаром там був четар Кологон) [104, с.87].

Одночасно великою проблемою для санітарної служби стало “відвошивлювання” і створення “раціональних гігієнічних умов”. Проводили купання і дезинфекцію одягу. Як наслідок вдалося подолати в частинах п'ятнистий тиф, але поширення “поворотної гарячки” це не зупинило. Нове погіршення епідемічних недуг настало з переходом бригади на більшовицький фронт. Це було викликано довгими переїздами поїздами, браком лікарень в цьому районі, де діяла Дієва Армія. Все це змушувало возити хворих у поїздах.

Скажімо, бригада УСС, яка входила до складу 3-ої Наддніпрянської дивізії відсилала хворих і поранених санітарними летучками до “роздільної точки” Вапнярки, а звідти до Наддніпрянських лікарень у Жмеринці і до

польового шпиталю бригади УСС, який перемістився із Сорокан до Браїлова і перебував у земській лікарні. На фронті число хворих з кожним днем зростало. У вересні щоденно з однієї лише бригади УСС відправляли близько 70–100 хворих і поранених осіб [104, с.87]. Хворі лежали покотом на соломі в приюті у Христинівці і в залізничних вагонах. Почастішали випадки п'ятнистого тифу. Все важче ставало медичним працівникам проводити санітарні заходи і дезинфекцію.

Після укладення злуки з армією Махна в Жмеринці помістили ще 3 тис. хворих махнівців. Одночасно почався на цій ділянці фронту відступ перед Добровольчою Армією Денікіна. Хворих вояків продовжували відвозити у Жмеринку, де вони зайняли не тільки лікарні, але й приватні мешкання. Жмеринка стає містом недуги і смертей. Із заходу в місто також починають надходити військові, у зв'язку з наступом поляків.

Скажімо, бригада УСС, що розташувалося у Станіславчику біля Жмеринки була охоплена п'ятнистим тифом. Одночасно команда та установи Придніпрянської Армії відправлялися в бік Польщі, залишаючи хворих без опіки і приміщення. Залізничні станції були перевантажені безпомічними хворими. Кожна хата, практично кожна особа у прифронтовій зоні стала розсадником епідемії. Польовий госпіталь УСС було перенесено з Браїлова до Ялтушкова. Вся енергія лікарської служби була спрямована на лікування хворих. Було побудовано дезинфектор, почала роботу пральня, збільшено кількість санітарного персоналу. Лікарську службу у госпіталі бригади очолив В.Щуровський, а після його занедужання санітар-хорунжий Роман Кузьма разом із денікінським лікарем Берковичем.

Щоденно госпіталь бригади УСС обслуговував близько 300 пацієнтів. Крім того, працював ще приют у Браїлові. Для старшин був окремий (на 10 ліжок) відділ під керівництвом земського лікаря Ващинського. Смертність на

початку роботи госпіталю у Ялтушкові була висока, проте згодом медики опанували ситуацію [104, с.88].

Однак тільки медикам вдалося налагодити більш-менш нормальну працю, почався відступ Галицької Армії, що був викликаний розвалом Добровольної Армії Денікіна. УГА залишила район Вінниці–Жмеринки і почала відступати на Одесу. Дошкуляв холод, недостача одягу, величезне число хворих і знеможених воїнів. Усе це змусило Начальну Команду розпочати неофіційні переговори з більшовиками, а, одночасно, з антантівською місією в Одесі [104, с.88].

З новою владою було погоджено те, що на місцях залишали лікарні з важко хворими, а новий командний склад був уповноважений до зносин з новою владою, для полегшення становища хворих. В Браїлові залишалася провізорична лічниця, а бригада перейшла в район Бершадь–Берлівка. Переговори з антантівською місією були безрезультатними, а тому УГА на новому місці чекала приходу більшовицьких сил. Після з'єднання з більшовиками УГА як окрема одиниця перестала існувати. Війська УГА переформувалися. Було створено три бригади з галичан і розділено їх по різних більшовицьких з'єднаннях. Із 2-го корпусу і бригади УСС було утворено 1-у бригаду і названо її Червоні Українські Січові Стрільці. У березні 1-а бригада ЧУСС відправилася на фронт під Чуднів на Волині, де діяла разом з 44-ою більшовицькою дивізією 12-ої армії [10, спр.83, арк.21–32]. Санітарна служба в бригаді була організована наступним чином. Санітарним керівником був лікар Ляндес, який підпорядковувався санітарному керівникові 44-ої дивізії лікареві Белікову. Полковими лікарями були: у 1-ому полку (із бригади УСС) лікар Віллім (Наддніпрянець), у 2-ому полку (із 7-ої бригади) Євген Олексій, в 3-ому полку (із 3-ої галицької бригади) медик Сенчина. По куренях також працювали медики. У Бердичеві при монастирі Бернардинів розміщувався польовий госпіталь УСС на 120

ліжок. Комендантом був Рібенфельд, а лікарями-помічниками Петлик і Кульчицький. При полках на фронті діяли перев'язочні. Під фронт до Чуднова під'їжджав санітарний поїзд (комендант В.Щуровський) та забирав поранених і хворих до Бердичева. Відповідно тут перерозприділяли хворих до польового госпіталю УСС, більшовицьких лікарень у Бердичеві, або санітарними поїздами до Козятина [104, с.88]. Обладнання радянських лікарень у Бердичеві було дуже примітивним, відчувався перш за все брак ліків, а харчування було гіршим, ніж у галицьких. Найцінніший інструмент для проведення рентген-знімків більшовики забрали з галицького шпиталю і відправили на схід. Керівник санітарної служби галицької бригади лікар Ляндес мав постійні проблеми у відносинах з командиром санітарної служби дивізії і різними малограмотними комісарами.

За час союзу з більшовиками на фронті не було великих боїв. Найбільше число поранених (близько 40) було при здобутті бригадою Романова, походу під Миропіль, і при наступі польських сил 25 і 26 квітня 1920 р. В цей період втратили силу інфекційні захворювання, що було викликано не покращенням гігієнічних умов, а імунітетом населення до хвороб, який виробився внаслідок того, що вони перехворіли вже цими інфекційними захворюваннями. Разом з тим існувала небезпека захворювання на чахотку, яка виникала із-за повного виснаження військ.

Майже все майно УГА, між тим і санітарне безпосередньо перейшло з відділами Наддніпрянської армії в руки польських сил. Лише незначну частину медичних засобів зберігали відділи, очолювані генералом Кравсом, які влітку 1920 р. перейшли на територію Чехословаччини.

Формування та діяльність Українського стрілецтва на Наддніпрянщині було прямим виявом втілення січової ідеї, що зародилася на початку ХХ ст. у Галичині і стала вагомим рушієм розвитку українського національного руху українців в рамках Австро-Угорщини та Російської імперії.

“Українізація” російських полків та втрата “австрійської орієнтації” у середовищі УСС були вагомими чинниками формування національної програми української суспільності у революційних процесах 1917–1920 рр. Утворення УСС у Києві на початку 1918 р. та їх подальша історія нівелювала етнічну різницю між українцями вихідцями із колишньої Російської імперії та Австро-Угорщини і утверджувало в їхній свідомості ідею соборницької незалежної національної держави. Поява та діяльність зразкового військового з’єднання у Києві привели до нового розуміння формування на такій основі національної армії.

РОЗДІЛ 4

ДІЯЛЬНІСТЬ К.ТРИЛЬОВСЬКОГО У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Поразка ЗУНР в українсько-польській війні змусила більшість галицьких політичних лідерів залишити західноукраїнські землі. К.Трильовський опинився у Відні, де його було залучено до роботи в Кодифікаційній Комісії при екзильному уряді Є.Петрушевича. Як представник селянсько-радикальної партії Східної Галичини він увійшов до Виконавчого Комітету Всеукраїнської Національної Ради, створеної у Відні в січні 1921 року. Брав участь у громадському й культурному житті української еміграції, дописуючи до української преси США та Канади. Перебуваючи в еміграції разом з урядом, Кирило Трильовський у Відні продовжує дотримуватися ідеї створення національних товариств. У 1921 р. він утворив робітничо-руханкове товариство “Січ”, щоби “таким чином паралізувати впливи комуністів на наше робітництво” [36, с.64]. Кошовим був А.Мельник, членами – А.Ногович, Є.Черкасенко та ін. [36, с.62–64]. Тоді ж, аби паралізувати вплив комуністів на українське робітництво, заснував у Відні робітничо-руханкове товариство "Січ", із делегатами якого виїздив на Другу Міжнародну Робітничу Олімпіаду до Праги [36, с.64].

Влітку 1921 р. деякі січовики та Українські Січові Стрільці, а саме Роман Дашкевич, Гриць Ничка, Микола Ланка, Катря Пацулівна вирішили відновити у Львові Повітову Січ. До новообраної старшини належали: кошовий – Р.Дашкевич, осавул – Олександр Отямарштайн, члени – Михайло Царевич, Олекса Кушлик, Петро Пасіка, Іван Прокопів. З цієї нагоди було вислано привітання К.Трильовському, який перебував на еміграції у Відні.

У червні 1922 р. у Львові відбулося повітове Січове Свято, на яке прибуло приблизно 400 січовиків із Львівського повіту. Для участі у святі зібралося багато львівських українців. Це була перша такого роду українська демонстрація після невдалих визвольних змагань.

Але відновити січовий рух у довоєнних масштабах не вдалося. На перешкоді стала польська адміністрація, яка в 1923 р. видала розпорядження вважати неіснуючими ті товариства, які до того часу офіційно не відновили своєї діяльності.

Незважаючи на це, Повітова Січ від імені кількох сіл внесла на затвердження влади давні статuti. Проте, мотивуючи тим, що товариство є формуванням військового характеру, влада заборонила його реєструвати. Не допомогли і певні зміни в статутах, які здійснювалися як пристосування до бажань влади. Польські урядники відкидали саму назву товариства “Січ” [36, с.73].

Взимку 1923 р. Повітова Січ влаштувала в залі музичного товариства ім.М.Лисенка руханково-вокальний вечір. У червні 1923 р. знову відбулося Січове Свято, але воно не мало широкого резонансу. Весною 1925 р. старшина Повітової Січі внесла до адміністративної влади три різні проекти статутів руханково-пожежного товариства під трьома назвами: Січ, Луг, Братство. Львівський воєвода затвердив статут товариства “Луг” в с.Підберізці і статут товариства “Братство” в с.Глухів, і відкинув статут товариства “Січ” в с.Сороки. Від цього часу Повітова Січ почала утворювати товариства під назвою “Луг”. Пресовий орган “Січові вісті” було перейменовано на “Вісті з “Лугу”. У червні 1925р. відбулося останнє Січове Свято у Львові, в якому взяло участь лише декілька “Січей”. У більшості це були товариства “Луг”. У травні 1926р. польська влада розпустила Повітову

Січ. Найдовше “Січ” існувала в с.Горбачі Львівського повіту. За одними даними до 1929 р., за іншими аж до осені 1930 р. і була знищена під час пацифікації [52, с.46].

Однак січовий рух продовжувала розвивати українська еміграція. Найактивніше у Європі він проявився у Чехословаччині. Тут було організовано декілька “Січей”. У 1927 р. за участю К.Трильовського відбувся перший січовий з’їзд у Празі, представники якого увійшли до Соціалістичного Спортивного Інтернаціоналу. До УСС належали “Січі” у Празі, Подебрадах, Пльзені. Контакти з українськими організаціями у Чехословаччині підтримувала й “Січ”, яка діяла у столиці Болгарії Софії, що функціонувала під керівництвом М.Паращука, а також робітничо-руханкове товариство “Січ” у Відні. Відбулося два Січові з’їзди 1933,1938 року. На останньому з’їзді кошовим було обрано О.Безланка, а почесним головним кошовим- І.Сокальського. Пізніше активісти і симпатички “Січей” в Чехословаччині були заарештовані органами радянської державної безпеки.

Спроби створити “Січі” робили українські діячі і на Закарпатті у міжвоєнний період. Зокрема це був Осип Безпалко, організатор у минулому “Січі” у Вашківцях на Буковині. На еміграції у Чехо-Словаччині він викладав німецьку мову в Українській Господарській Академії в Подебрадах. Згодом в Українському Вільному Університеті у Празі здобув ступінь доктора філософії. Як український соціал-демократ він співпрацював із чехословацькою соціал-демократичною партією і виїхав на Закарпатську Україну, де планував утворити “Січі”. Однак підтримки з боку чеських соціал-демократів О. Безпалко не отримав. З цього приводу К. Трильовський писав відомому чеському соціал-демократу Совкупу, що О. Безпалко не орієнтувався в наставленні пражського уряду – потуранні москвофільству, і що

він звинувачував, навіть, К. Трильовського у ворожості до чеських “визволителів” того клаптика української землі з мадярського ярма ... [36, с.125].

Перша січова організація в США виникла 27 липня 1916 року у Нью-Йорку. У статуті товариства зазначалася мета діяльності, яка трохи відрізнялася від цілей товариства в Україні. Завдання були наступними: “а) щоби усі чесні українці були зв’язані ідеєю любови та братерства; б) допомогти собі вільно матеріально та морально...; в) ширити просвіту між членами” [31, с.1]. Члени товариства на зборах повинні були вживати виключно українську мову усно і письмово [31, с.2]. До товариства могли належати і люди іншої національності, та володіння мовою було обов’язковим. Спадкоємність прослідковується в тому, що “в разі розв’язання Товариства весь маєток переходить на добровільні цілі українського народу в Галичині, в першій спробі на поперте шкільництва”. З травня 1924 р. січовий рух підупадає, а потім і зовсім припиняється в США і Канаді.

Повернувшись з еміграції до Галичини наприкінці 1927 року, К.Трильовський відкрив разом з Іваном Турянським адвокатську канцелярію в Коломиї [49, с.4]. Відтак, не заангажувавшись у радикальній партії, яка дещо змінила ідейну орієнтацію, висунув свою незалежну кандидатуру на виборах до польського сейму. Та ниву, яку "орав" на Покутті в передвоєнні роки "батько Кирило", вже засівали інші... Під час передвиборної агітації у місцевостях, де колись його з нетерпінням чекали й зустрічали як героя, К.Трильовський тепер нашоується на стіну нерозуміння та скептицизму [49, с.1].

Суттєвий вплив на українське політичне життя вже здійснювали не представники січового руху, а сокільських організацій.

Українські сокільські організації у міжвоєнний час фактично стали головними національними організаціями, що діяли на напівлегальних чи легальних засадах і діяльність яких далеко виходила за означені рамки спортивного товариства. Головним внутрішнім документом, який регламентував роботу товариства був його статут. У статуті українських Соколів зазначалося, що крім завдань всебічного і гармонійного виховання під фізичним і духовним наглядом, ставилося завдання постійно дбати про “добро і розвиток усього свого народу” [26, с.32]. В статуті також зазначалося, що сокільська організація, це добровільний союз людей, що кермуються певними приписами, що їх самі установили. Ці приписи – це статут, що його прийняла найвища влада в організації Загальні збори, а затвердила влада. Головне завдання полягало у виховній роботі, яка розглядалася як “свідоме намагання піднести якусь істоту до вищого й досконалішого стану”, через гармонійний розвиток здібностей і цінностей молодого покоління. “Всестороннє виховання” у товаристві розглядалося як поєднання фізичної та духовної сторін людини.

Основи вихованого процесу у товаристві були подані у вигляді питальника і відповідей на них. Ось окремі приклади:

... Як треба розуміти всестороннє виховання? – Всестороннє виховання духовних і фізичних сил означає з одного боку розвиток розуму, чуття й волі – це є духовне виховання, а іншого, – означає розвиток здоров’я й фізичних сил – це є розвиток людського тіла.

... У чому полягає виховання духовних сил? – Виховання духовних сил полягає на розвитку розуму та плеканні твердого й непохитного характеру.

Зазначалося, що з цією метою Сокільство доручає проводити фізичне виховання і різні гімнастичні вправи, що мають дуже великий вплив на розвиток духа й характеру.

В питальнику зазначалося, що духовний розвиток повинен відбуватися поруч з фізичним. Зазначалося, що завдяки фізичній підготовці людина може долати усі перепони. Що ж до духовного розвитку, то саме він може привести не лише одну особу, але й весь народ до великого духовного розвитку.

Аналіз статуту українських соколів показує, що окрім морально-естетичних завдань, духовного та фізичного розвитку, які були притаманні сокільським організаціям, наявний був дуже потужний громадянський аспект діяльності товариства, який окреслювався вже статутними документами. Йшлося про служіння нації і Батьківщині.

Провідною ідеєю виступало “добро Нації”. В рамках цього товариство “... вчить здорову людину точности, словности, систематичности, впоює замилювання до праці й точного викопування кожного діла, дає впевненість, що одиниця буде виконувати своє суспільне заняття згідно з потребами й добром цілого народу”. Зазначалося також, щоб молода людина в ході сокільської праці здобуває не тільки здоров’я, силу тіла та гарт духа й добуває ту національну свідомість, що є членом надзвичайно важної і корисної для Нації організації”.

Окремі положення статуту носили виразне національне спрямування і йшлося тут вже не про основи фізичного виховання, а про культурно-освітню працю, плекання народного духа, любов до Батьківщини та світлих традицій Рідного Краю [26, с.12].

Зрозуміло, що такий напрям діяльності товариства не міг не викликати спротив аналогічних польських організацій, які намагалися поставити українського “Сокола” поза законом. Особливо загострилось протистояння українських і польських сокільських організацій в період проведення польським урядом політики пацифікації у 1930 році.

Національне спрямування діяльності товариства видно із III розділу статуту “Обов’язки сокола”. В цьому розділі зазначалося, що соколи мають обов’язки супроти: 1) Бога й релігії; 2) Батьківщини й народу; 3) Своєї Сокільської Організації; 4) побратимів і посестер; 5) Себе самого.

Зокрема зазначалося, що

“...Соколи люблять свою Батьківщину.

... Любов до Батьківщини полягає на безмежному самовідреченні себе самого і безоглядно вірній службі. Тому Соколи, вважаючи Батьківщину за найвищий ідеал, бажають для неї найбільшого добра, боронять її чести; й є готові до безмежної посвяти. Важким обов’язком кожного Сокола є пізнати її минувшину, знати її географію, традицію, історію культурних надбань та того всього, що підносить її значіння у світі.

... Для нації сокіл є примірним громадянином, свідомим своїх обов’язків і прав, та пропагатором і зразком фізичного, духовного та економічного відродження нації і зразком поступу нації вперед на кожному полі її життя.

... Примірний громадянин означає таку людину, що точно виконує свої обов’язки, ніколи не відрікається свого українства, шанує й вживає української мови, як зовнішнього знаку своєї національності” [26, с.33].

Статут українських соколів ставив комплексне завдання по духовному розвитку українського народу, його національному відродженню.

Окремо визначалися і завдання фізичного виховання. Ними стали такі вправи: 1) впоряд; 2) прорух; 3) долівкові вправи; 4) приладівка; 5) рухові гри й забави: 6) змаги (спорти); 7) національні танки’.

В статуті досить детально були виписані завдання фізичного виховання. Основою фізичного виховання стала сокільська руханка – метод рухових вправ, прийнятих у сокільській організації. Сокільська організація прийняла клич: “В здоровому тілі – здорова душа”.

Окремо були виписані завдання щодо організації жіночого фізкультурного руху та розвитку жіночого спорту.

Слід зазначити, що статут сокільського товариства планував його роботу у значно масштабніше, ніж це здійснювали інші подібні організації.

Одним із завдань були плани економічного відродження. У документі зазначалося: “Під економічний відродженням розуміємо збагачення цілого народу та його економічне незалежнення. Одно йде в парі з другим, бо коли народ вистрачає сам собі – це значить все витворює у себе – тоді він збагачується... Кожний сокіл і сокілка має змагати до збагачення цілої нації... Багатство добувається працею й ощадністю; тому сокіл, що для інших має бути зразком, повинен в першій мірі якнайвидатніше і якнайбільше працювати та ощаджувати й не провадити життя понад стан” [26, с.31].

Особливі надії ставилися на соколів-емігрантів: “Соколи, що мешкають в Америці, чи деінде, повинні нести поміч своєму народові й Батьківщині, повинні підпирати своїх земляків. Щоденним патріотичним обов’язком еміграції є впоювати в дітвору український дух – це є рідну мову й любов до рідного краю” [26, с.32].

Окремим пунктом у статуті були виписані обов'язки членів сокільських організацій, які спрямовуватися на підтримку високого рівня організації, через наполегливу працю, високі моральні засади, створення товаристського мікроклімату в окремих організаціях, добросовісне виконання наказів, а також знання традицій та історії сокільського руху. В статуті з цього приводу зазначалося: “Найперше старається не шкодити їй ані морально, ані матеріально. Тому кожний сокіл і сокілка заховується все дуже примірно, головню тоді, коли має на собі приписаний однострій, чи сокільську відзнаку; соколові не вільно збезчестити сокільського ймення, бо кожне його діло паде на плечі цілої організації. Для сокільської старшини виказує все велику пошану, а коли сокіл виступить із сокільських рядів – не шкодить сокільству ні чином, ні письмом, ні словом.

Особливе завдання стосувалося знання та підтримки традицій сокільського руху, як важливого чинника формування українського національного життя на західноукраїнських землях та за їх межами. Статут націлював на те, що “кожний сокіл зобов'язаний знати найважливіші речі з власної організації, головню повинен знати про: 1) мету, ідею та історію Сокільства; 2) ступні організації; 3) дату заложення першого сокільського гнізда – отже початок Сокільства; 4) дату заложення свого Гнізда; 5) старшину власного Гнізда; 6) сокільські відзначення; 7) відзнаки сокільської старшини” [120, с.40].

Практичну діяльність сокільські товариства відновили вже на початку 20-х рр.

Перше післявоєнне засідання старшини Сокола-Батька, яке відбулося 10 листопада 1920 р. обрало головою товариства М.Волошина.

Завдяки активній тривалій праці тодішнього керівництва відновили свою діяльність львівські й краєві гнізда.

У 1923 р. головою Сокола стає М.Заячківський, який очолює товариство до 1934 р. Сокільська анкета, складена у березні 1923 р., затвердила новий зразок одягу соколів. Починає видаватися часопис “Січово-Сокільські Вісти”. У краї йде активна робота, доказом якої є зростання гнізд у 1928 р. до 586. В Галичині відбуваються різні Сокільські обласні свята в честь полеглих Соколів-Героїв.

Ці свята повинні були вказати молодому поколінню шлях до праці і національної традиції. Селянська молодь активно вступає в сокільські ряди.

1934 р. головою організації стає інженер М.Хроновят. З нагоди 40-ліття існування “Сокола-Батька” відбувається у Львові 1 серпня 1934 р. III Краєвий Зліт (Здвиг).

Історія “Сокола” кінця 30-х років свідчить про велике зростання організованості сокільських організацій. В останніх роках відбуваються змагання на “Найкращого Сокола”, “Найкраще Гніздо” і т.ін.

Соколи відіграли у 20–30-их рр. велику роль у розвитку українського спорту. І.Боберський працює над створенням нової для Галичини форми фізичного виховання, а саме утворення спортивних клубів. Відновлюється й українське спортивне життя у Львові. Зокрема, відбуваються Запорізькі ігри. Виявом національно-спортивної активності стали II Крайові спортивні змагання, які відбулися у Львові у 1929 р. У 1936 р. відбулися III Крайові сокільські спортивні змагання.

Сокільська ідея зміцнюється і серед українських емігрантів, особливо у Чехословаччині, де творяться січово-сокільські гуртки. У 1926 р. в Чехословаччині виник перший Український Сокол, а у 1931 р.

організуються усі сокільські закордонні гнізда в окремий Союз Українського Сокільства за кордоном. Союз охоплює усі українські сокільські гнізда, що існують у Європі (Чехословаччина, Югославія, Франція), Америці й Азії [120, с.52].

Паралельно із сокільськими організаціями в Галичині шириться пластунський рух.

Пластунські організації почали з'являтися на території західноукраїнських земель в 1911 р., але їх діяльність не була статутно оформленою. Незабаром Крайова шкільна рада порушила питання про створення пластунських гуртків при школах та інших навчальних закладах. Метою пластунських організацій було всебічне патріотичне самовиховання молоді, підготовка її до боротьби за незалежність України. До кола діяльності Верховного Командування входила організація і контроль за діяльністю пластунських таборів. У 1930 р. польський уряд заборонив і офіційно розпустив пластунські організації, але вони продовжували існувати нелегально аж до 1939 р. [14, спр.7, арк.1]

В умовах заборонених акцій стосовно січового руху і його керівництва, передовсім Кирила Трильовського, для міжвоєнного часу характерним стає розвиток фізкультурного руху, який, на думку влади, не ніс національної атрибутики і не пов'язувався безпосередньо з національними військовими формуваннями. Водночас, пластовий рух, що зародився на початку ХХ ст. і поява його якраз була викликана військовим протистоянням, а, зокрема, війною англійців проти бурів в Африці, де якраз молоді люди у віці від 8 до 16 років добре зарекомендували себе у розвідувальній службі під час військового протистояння. Від 1908 року ведуть початок перші пластові організації [118, с.3].

Міжвоєнний період характеризувався значним зростанням кількості молодіжних спортивних організацій, які у переважній більшості носили парамілітарний характер. Це стосувалося молодіжних організацій Польщі, Німеччини, Франції та інших європейських держав. Організація і діяльність цих товариств були помічені в СРСР і однозначно потрактовані як такі, що ведуть до загострення напруженості, протистояння між народами і війни [234, с.28].

Разом з тим, засновник пласту Баден Павел вкладав у завдання своєї організації виховання нової поведінки. Бути учасником пластунської організації означало сприйняти новий спосіб життя, думання, поведінки. В галицьких інформаціях щодо пластунських товариств перш за все наголошувалося на тому, що прихильники цього руху повинні “триматися молодо”, незалежно від свого віку. У приклад ставилися представники англійської нації, які і в похилому віці виглядали досить жваво і вели активний спосіб життя. Професор І.Боберський, рекламуючи пластунський рух, писав з приводу англійців: “Народ давний, розумний, який хоче гігієнічно жити, гігієнічно поступати, і що так висловлюватися, гігієнічно думати і гігієнічно творити” [118, с.4].

Недивлячись на критику молодіжного спортруху і парамілітарних організацій на Заході, в самому СРСР ширився рух серед молоді під гаслом “Готовий до праці і оборони” [132, с.20], та зростала кількість посібників щодо організації воєнізованих ігор на місцевості [238, с.239]. Водночас І.Боберський говорив не тільки про морально-етичний і фізичний бік пластунського руху, а й про його соціальні засади. Ними, на його думку і були, висловлені ще в період протистояння з бурами, англійські ідеї захисту “стану посідання”, захисту майна. Йшлося тут про те, що громадянин

повинен для цієї мети “нагромаджувати енергію”, яка у відповідний момент небезпеки гарантувала би його “власну міць”, життєві стандарти, захист. Назагал, у зверненні до молоді висувались морально-етичні завдання: “... говори правду, роби добрі діла, працюй невпинно, держись разом, усміхайся навіть під тягарем, жий в природі, сліди кожний слід, дивись бистро, пам’ятай, чувай, помагай, борони!” [118, с.5].

Таким вихованням, особливо серед молоді, повинен був займатися “скавтінг”, а в Галичині було знайдено відповідник цьому англійському слову – “пласт”. І.Боберський, який стояв біля основ цього руху у Галичині, зазначав, що слово “пласт” взяте з минулого і що наші війська мали пластунів, “що плазом підсувались під ворожі стінки, щоб приглянутись розміщенню ворожих сил. Слово добре. Висказує однак певного роду спочивання. Англійське дієслово “to scout” (“ту скавт”) висказує рух, означає в англійській мові “слідити”, “розвідувати”, «вивідувати”. Це енергія, щоб відкрити, що потрібне. Іменник “the scout”, це той, що слідкує за чимсь: “звідун”, “розвідник”. Польське слово “гарцерж” не віддає душі англійського вислову. “Скавт” – це той, що слідить, що глядить, котрого бистрі очі отворені, той, що не задрімає, той, що бачить, помічає, що вихіснує, щоб помічене перемінити в діло” [118, с.5].

На галицькому ґрунті утвердилося таки слово не “скаути”, а “пластун”, “пластуни”.

Водночас і сам І.Боберський, і його оточення розуміли, що, якщо сокільницька робота була пов’язана, перш за все, з фізичним вихованням, фізичною підготовкою, то пластунський рух утверджував нову форму поведінки, поведінки активної, нове розуміння досягнення мети і ділової активності. До певної міри пластунська філософія нівелювала “національний

аспект”, була свого роду проривом у гендерних відносинах. Однак для українців Галичини пластунський рух його організаторами розглядався першочергово як засіб позбавитися байдужості, інертності, рутинних звичаїв. У своєму виступі 1928 р. у залі Ставропігії у Львові І.Боберський зазначав: “Я маю щось забрати, щоб забрати, мушу піти, щоб піти, мушу мати дорогу; щоб знайти дорогу, мушу слідити і знайти, не смію спізнитись. Я маю дійти до цілі, значить я маю мати успіх. Щоб досягнути його, мушу напружити всі мої сили. Щоб чоловіка до цього виховати, то треба зачати від молодого...” [118, с.2–8].

Як і в Європі, так і в Галичині пластунський рух повинен був формувати у молодих людей волю, завзяття, витривалість, вміння відстояти себе. Для досягнення цих цілей передбачалась організація таборів для молоді, де вони могли б проживати серед природи, далеко від цивілізаційних здобутків, десь у лісах, над річкою або озером, але обов’язково в товаристві, бо це вимагало від них ладу, праці, обов’язків. Молоді люди повинні були вміти запалити вогонь, зварити їсти, спати в шатрі, стояти на сторожі, знати стежки, дерева, рослини, птахів, звірів, зорі на небі; вміти плавати, веслувати, будувати кладку через ріку, в походах вивчати свій рідний край, знати його теперішній стан і вміти пізнавати дійсність.

Вплив на поширення пластунського руху в Галичині мали й українські емігранти, які перебували у Канаді. Організацією цього руху тут займався сам Баден Павел. (Під його впливом у 1912 р. Олександр Тисовський написав перший український підручник з рекомендаціями щодо організації пластунських об’єднань).

І.Боберський, відзначаючи прогресивну роль пластунського руху для Галичини, звернув увагу і на спільне виховання молоді – хлопців і дівчат від

шкільного віку до університету. На його думку, в організації такого спільного виховання і навчання відчувався вплив англосаксонського світу. Що ж до роздільного навчання юнаків і дівчат у Галичині, то, на думку, І.Боберського, це вибудовувалось на німецьких і французьких зразках. У пластунських організаціях права і обов'язки чоловіків і жінок були однаково потрактовані, а це означало, що у виборі спортивних ігор все більше зникала різниця в їх поділі на чоловічі та жіночі. Що ж до впливу пластунського руху на побутову працю, то він був на початку ХХ ст. важливим чинником в нівелюванні поділу праці на чоловічу і жіночу: прибирання квартири і подвір'я, приготування їжі, миття посуду і т.ін. [120, с.8–10]

Після невдачі з утворенням нових “Січей” К.Трильовський не брала більше активної участі в політичному житті, хоча постійно цікавиться ним. Він переїхав до Гвіздця, де провадив адвокатську практику. У міжвоєнний час відновив також свою публіцистичну діяльність. Протягом усього періоду творчої діяльності Кирило Трильовський під своїм прізвищем та псевдонімами Гайдамака, Гриць Покотило, Кирило, Клим Обух, приятель, Радикал, Січовий батько, Снятинчук [112, с.139] опублікував багато статей, поезій і січових пісень, видав низку брошур, січових співаників тощо. Він був також автором історичних нарисів: “Про велику Французьку революцію”; “Російська цариця Катерина II”, “Боротьба італійців за свободу та соборність”. Редагував місячники “Громада”, “Зоря”, двотижневик “Хлопська правда”, календарі “Запорожець”, “Отаман”, був співредактором інших радикальних видань.

Відійшовши від активної політичної роботи, К.Трильовський залишився непохитним і цілеспрямованим у власній публіцистиці.

Проведення польським урядом т.зв. пацифікації супроводжувалося масовим терором проти українських інтелігентів та священників. З цього приводу К.Трильовський писав, що "... в о.Стефановича зробили обшук і арештували його. Україножерний "Ilustrowany Kurier Codzienny" писав, що в о.Стефановича нашли машинові кріси, і подібні небилиці. Такі "сенсації" пускав той "кур'єрок" масово і, хоч вони виявлялися звичайною брехнею, ніколи не спростовував їх. Таким чином він розпалював міжнаціональну ворожнечу" [36, с.99].

Після приходу радянської влади до Галичини, переживши обшук і допити в НКВД, Трильовський мусив тимчасово припинити всяку діяльність. Родина Трильовського була в списках осіб, що їх планувалося вивезти [41, с.269]. Та невдовзі почалася німецька окупація...

У новоствореному коломийському часописі "Воля Покуття" друкувалася стаття Трильовського "Україна і Московщина", в якій автор подав історичну ретроспективу військової, політичної та культурної експансії Росії проти українського народу, описав наслідки дворічного господарювання більшовиків у Галичині, жахливі звірства НКВД перед відступом [39, с.3–4]. Публікація статті закінчилася 19 жовтня 1941 року. Того самого дня Трильовського не стало...

У величавому похороні, який відбувся в окупованій угорськими військами Коломиї 21 жовтня, взяли участь цілі маси селян з близьких та далеких сіл Покуття. Його улюблений баленецький хор і оркестр віддали йому останній січовий салют від імени всієї Галичини [42, с.5].

Отже у міжвоєнний період діяльність К.Трильовського була зосереджена на роботі у селянсько-радикальній партії та адвокатській практиці. У цей час він зарекомендував себе як публіцист та теоретик

радикального руху. Перебуваючи у Відні в екзильному уряді Є.Петрушевича, К.Трильовський працював у кодифікаційній комісії, а також займався організацією Селянсько-радикальної партії Східної Галичини. К.Трильовський представляв радикальні організації у Виконавчому комітеті Всеукраїнської національної ради. На початку 20-х років К.Трильовський робить спробу організувати січові товариства у середовищі української еміграції. У 1921 р. за його ініціативи у Відні виникло робітниче спортивне товариство “Січ”, яке представляло українців на міжнародних робітничих олімпіадах. В 30-х роках К.Трильовський займався адвокатською практикою у Коломиї і Гвіздці і відійшов від активної політичної діяльності.

ВИСНОВКИ

1. К.Трильовський був активним українським політичним та військовим діячем передовсім австрійської доби. Його суспільно-політичний світогляд сформувався під час навчання у Золочівській, а згодом Коломийській гімназіях, під час навчання на юридичному факультеті Чернівецького і Львівського університетів.

2. Важливу роль у формуванні К.Трильовського як галицького політика і громадського діяча відіграв його вступ до Русько-Української радикальної партії. Незважаючи на те, що він ще студентом вступив до РУПР, К.Трильовський дуже швидко увійшов до керівного органу партії – Головної управи. Перебуваючи у керівництві РУПР, К.Трильовський займав активну дієву позицію, що нерідко приводило до конфліктів із керівництвом партії і, зокрема, з такими діячами як Михайло Павлик, Іван Франко, Северин Данилович та ін.

3. Вагомий внесок у поширенні вічевого радикального руху на Покутті та Гуцульщині мала не лише безпосередня участь у ньому К.Трильовського, але і його юридична практика. К.Трильовський мав величезний авторитет серед населення і, особливо, селянства, яке розглядало його як народного заступника у тих юридичних процесах, на яких він виступав адвокатом. Займаючись юридичною практикою у Коломиї, а згодом у Яблоневі та інших галицьких містечках, а також у Львові, К.Трильовський доріс до рівня загальногалицького діяча. Він був серед тих діячів Русько-Української радикальної партії, які розглядали віче як важливу форму селянського протесту проти політики польської та австрійської адміністрації.

4. Значна культурно-просвітницька та агітаційна робота серед селянства Гуцульщини й Покуття, організація великого селянського страйку

у Галичині 1902 року переконали К.Трильовського у необхідності створення особливих селянських товариств, якими стали “Січі”. 5 травня 1900 р. було організовано у с.Заваллі Снятинського повіту перший у Галичині осередок українського пожежно-гімнастичного товариства “Січ”. Невдовзі були засновані численні осередки “Січей” у Снятинському і Коломийському повітах. Існуючи, селянські об’єднання стали початком до утворення національних мілітарних угруповань серед галицької молоді. Діяльність “Січей” на першому етапі сприяла розгортанню національно-культурного руху у краї, утворенню бібліотек, читалень “Просвіти”.

5. Діяльність “Січей” у Галичині супроводжувалося значним національним піднесенням. Цьому сприяло те, що К.Трильовський уклав численні січові пісні і марші, видав низку творів, в яких роз’яснював засади стрілецького руху, завдання, які ставила перед собою організація. Особливим піднесенням і згуртуванням населення відзначалися свята “Січей”, які поперемінно проводилися у повітових містечках Галичини. Саме ці свята, які збирали десятки тисяч “січовиків” у відповідній формі, стали демонстрацією українських сил і їх зростання у краї. Водночас, в рамках січового руху почали виникати і національні фінансові організації – кооперативи: у 1904 р. в с.Іспасі Коломийського повіту було засновано перший кооператив на Покутті “Народну спілку”.

6. Громадська діяльність К.Трильовського вилилася у те, що у 1907 і 1911 рр. він обирався послом до австрійського парламенту, а у 1913 р. став послом Галицького сейму. В парламенті і сеймі К.Трильовський виступав проти незаконних та антинародних дій влади, а приклади таких “надужит” він брав із власної адвокатської практики. Виступи К.Трильовського в австрійському парламенті дуже часто передруковувалися і поширювалися книжечками у селянському середовищі, одночасно популярними були

часописи, які редагував К.Трильовський: “Громада” (1896–1897); “Зоря” (1094), двотижневик “Хлопська правда” (1903, 1909).

7. Організаційна праця “Січей” у краї привела до необхідності загальної координації їх діяльності. У квітні 1908 р. у Станіславові було створено центральну управу “Січей” – Головний Січовий Комітет. З наближенням у Європі війни “Січі” все більше набирають мілітарних ознак. У 1912 р. К.Трильовський став генеральним отаманом об’єднання “Січей” – Українського січового союзу, в рамках якого у 1913 році було засновано напіввійськову організацію – Українські Січові Стрільці.

8. В роки Першої світової війни К.Трильовський увійшов до складу Головної української ради, а з серпня 1914 р. очолив Боеву Управу УСС. У 1915 р. він увійшов до складу Загальної української ради у Відні.

9. В період національного будівництва на західноукраїнських землях та Наддніпрянщині К.Трильовський в жовтні 1918 р. увійшов до складу Української Національної Ради ЗУНР – ЗО УНР. В період діяльності ЗУНРу у 1918–1919 рр. К.Трильовський став заступником голови відділу Окружної національної ради в Коломиї, членом комісії закордонних справ, увійшов до складу військової та адміністративної комісії УНРади. У квітні 1919 р. К.Трильовський був обраний до обласної земельної комісії, яка мала реалізувати аграрну реформу. В УНРаді він займав особливу позицію і відстоював необхідність партійного будівництва, зокрема відновлення діяльності радикальної партії. К.Трильовський створив селянсько-радикальний клуб, який став організатором Селянсько-радикальної партії, а в лютому 1919 р. відновив видання в Коломиї радикальної газети “Громадський голос”.

10. Після поразки ЗУНР К.Трильовський емігрував до Відня, де працював у кодифікаційній комісії при екзильному уряді Є.Петрушевича. У

січні–квітні 1921 року, як представник Селянсько-радикальної партії Східної Галичини він входив до Виконавчого комітету Всеукраїнської національної ради.

11. Перебуваючи в еміграції, К.Трильовський брав участь у громадському житті еміграції. У 1921 р. він заснував у Відні робітниче спортивне товариство “Січ” і як його представник перебував на Міжнародній робітничій олімпіаді в Празі.

12. Після повернення до Галичини К.Трильовський займався адвокатською практикою у Коломиї та Гвіздці. В нових умовах польської влади відновити січовий рух було справою нереальною. Водночас К.Трильовський належним чином оцінював роботу українських організацій “Сокіл”, “Пласт” та ін.

13. У 20–30-х рр. К.Трильовський активно займався журналістською та публіцистичною діяльністю. Він дописував до українських видань у США та Канаді. Опублікував низку статей, поезій: січових пісень, окремих брошур. Редагував тижневик “Громадський голос” (1919 р), календарі “Запорожець”, “Отаман”, численні видання радикальної партії. Популярністю серед селян користувався, редагований К.Трильовським, двотижневик “Січовий голос” (1919 р.). У міжвоєнний період К.Трильовський написав декілька історичних нарисів: “Про велику Французьку революцію” (1913, 1918, 1934); “Російська цариця Катерина II” (1927); “Боротьба італійців за свободу та соборність” (1928).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Архівні джерела

Центральний державний історичний архів України у м.Києві

1. Ф.274 (Київське губернське жандармське управління), оп.1.
2. Ф.361 (Канцелярія військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни), оп.1.
3. Ф.365 (Тимчасове жандармське управління військового генерал-губернатора Галичини), оп.1.

Центральний державний історичний архів України у м.Львові

4. Ф.206 (Українське педагогічне товариство “Рідна школа”), оп.1.
5. Ф.309 (Наукове товариство ім.Шевченка), оп.1.
6. Ф. 312 (Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько, м.Львів), оп.1.
7. Ф.348 (Товариство “Просвіта”), оп.1.
8. Ф.352 (Збірна станиця Українських Січових Стрільців, м.Відень (1914–1921), оп.1.
9. Ф. 353 (Легіон Українських Січових Стрільців, м.Львів, 1910–1921), оп.1.
- 10.Ф.359 (Назарук Осип, 1883–1940), оп.1.
- 11.Ф.360 (Радикальна партія), оп.1.
- 12.Ф.368 (Томашівський Степан, 1875–1930), оп.1.
- 13.Ф.385 (Горук Семен, 1887–1918), оп.1.
- 14.Ф.389 (Верховна пластова команда, м.Львів (1910–1939), оп.1.
- 15.Ф.640 (Франко Петро, 1890–1941), оп.1.
- 16.Ф.663 (Павлик Михайло, (1853–1915), оп.2.
- 17.Ф. 749 (Начальна інтендатура Української Галицької Армії), оп.1.
- 18.Ф. 847 (Головний січовий комітет гімнастичного і пожежного товариства “Січ”, м.Львів (1904–1914), оп.1.

Державний архів Львівської області

- 19.Ф.290 (Товариство “Січ” у Львові), оп.1.

20.Ф.350 (Дирекція поліції у Львові), оп.1.

Державний архів Івано-Франківської області

21. Ф.10 сч (Русофільський рух), оп.1.

Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів.

22.Ф.3 (Окремі надходження).

23.Ф.11 (Барвінські)

II. Опубліковані документи

24.Звіт з діяльності руханкового товариства “Сокил-батько” у Львові за 1927 р. – Львів: Накладом “Сокола-батька”, 1928. – 31 с.

25.Кривава книга. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 274 с.

26.Основи сокильництва. На основі джерел зладив Е.Жарський. II видання. – Львів: Накладом “Сокола-Батька”, 1937. – 32 с.

27.Порадник для пожарно-руханкових товариств “Сокил”. – Львів: Накладом “Сокола-батька”, 1926. – 32 с.

28.Статут пожарно-руханкового товариства “Сокил”. – Львів: Накладом “Сокола-батька”, 1928. – 13 с.

29.Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т. 1. – Вінніпег: Вид-во Д.Микитюка, 1958. – 670 с; 1960. Т. 2. – 384 с; 1966. Т. 3. – 232 с; Т. 4. – 392 с

30.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. /Упор. В.Ф.Верстюк (кер.), О.Д.Бойко, Ю.М.Гамрецький та ін. – Київ: Наук. думка, 1996 – 1997. – Т. 1. – 587 с; Т. 2. – 423 с.

31.Українське товариство “Січ” в Едgewater, N.Y. статут. – Нью – Йорк. – (б.р.) – С.1.

32.Устав пожарного і руханкового товариства “Сокил”. – Львів: Накладом “Сокола-батька”, 1923. – 13 с.

33.Podręcznik Statystyki Galicji.– Б.м. і р.в. – Т.9.– Cz.1.

III. Твори Кирила Трильовського

34. Трильовський К. (Кирило). Селяни, уважайте добре на кого здаєте свою долю, свою будучність! – Коломия: Друковано накладом Д-ра Трильовського, 1909. – С.4.
35. Трильовський К. З мого життя ... (Уривок із спогадів) // Гей, там, нагорі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей”. Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Едмонтон, 1965.– С.13–28.
36. Трильовський К. З мого життя. Канадський Інститут Українських Студій.– Київ; Едмонтон; Торонто: Вид-во ТАКСОН, 1999.
37. Трильовський К. Мої перші дні у З.У.Н.Р. // Літопис Червоної Калини 1936. – Ч.11.– С.18–19.
38. Трильовський К. Пласт. – 1919. – 26 с.
39. Трильовський К. Україна і Московщина // Воля Покуття. Вісник Коломийської округи.– 1941. – 28 вересня. – С.4–5; 12 жовтня. – С.2–3; 19 жовтня. – С.3–4.
40. Трильовський К. Чи давати Австрії рекрутя! (Промова виголошена в австрійській Державній Раді 15 березня 1909 р.). – Коломия, 1909. – С.8.
41. Трильовський П. Як я те бачив... // Гей. Там на горі “Січ” іде! Пропам’ятна книга “Січей”. Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Едмонтон, 1965. – С.278–282.

IV. Періодичні видання

42. Воля Покуття. Вісник коломийської округи. – 1941. – 26 жовтня.
43. Громадський голос. – 1907. – 21 травня.
44. Громадський голос (Коломия). – 1919.– 22 березня.
45. Діло. – Відень, 1915.– Ч.5.
46. Запорожець. Календар на 1914 рік / Уклали Кирило Трильовський, Іван Чупрей.– Коломия, 1913.– 247 с.

- 47.Ілюстрований народний Календар товариства “Просвіта” з термінарком на переступний рік. 1916. – Річник XXXIX. – Львів: 3 друк. НТШ, 1916.– 165 с.
- 48.Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1937 рік.– Львів: Накладом вид-ва “Червона Калина”, 1936.– 146 с.
- 49.Коломийські Вісти. Тижневик для українського народу Покуття (Коломия). – 1927. – 27 грудня. – Ч.18.
- 50.На Київ! // Народний ілюстрований Календар “Просвіта” на звичайний рік 1939. Річник 59. Другий наклад.– Львів: Накл. тов. “Просвіта” у Львові, 1939.– С.99.
- 51.Народний ілюстрований Календар “Просвіта” на звичайний рік 1939. Річник 59. Другий наклад.– Львів: Накл. тов. “Просвіта” у Львові, 1939. – 182 с.
- 52.Новий час. – 1930. – 16 червня.
- 53.Покутський Вісник (Коломия). – 1918.– 17 листопада.
- 54.Світ. Ілюстрований журнал літератури і мистецтва / Під редакцією Миколи Голубця. 1917. – Лютий.– С. 66–68.
- 55.Січові Вісті (Виходить як додаток до “Громадського Голосу”). – 1913.– Лютий, Березень.– Ч.1–3.
- 56.Січові Вісті (додаток до “Громадського Голосу”).– 1912.– Січень.– Ч.1–6.

V. Мемуари

- 57.Бізанц Альфред. Ягольниця // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина, 1922. – С 52-59.
- 58.Блажкевич Іванна. Листопадовий спогад // Літопис. Червоної Калини. – 1937. – Ч. 12. – С 4-6.
- 59.Божик С. З останніх днів УГА. – Львів, 1923. – 79 с.
- 60.Бородієвич Є. В чотирикутнику смерті (причинки до трагедії УГА на Великій Україні). – Київ; Львів: Нове життя, 1921. – 86 с.
- 61.Бречка Д. До історії Белзької бригади // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т. 3. – Вінніпег: Вид-во Д.Микитюка, 1966. – С 76-86.

- 62.Бучаччина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк; Лондон; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1972. – 942 с.
- 63.Верига В. Там, де Дністер круто в'ється. – Львів: Каменяр, 1992. – 279 с
- 64.Винниченко В. Відродження нації. (Історія української революції [марець 1917 – грудень 1919 р]). – Ч. 2-3. – Київ; Відень, 1920. (Київ: Видавництво політичної літератури, 1990). – 330, 542 с.
- 65.Войнаровський Т. Спогади з мого життя // Історичні постаті Галичини ХІХ– ХХ ст.– Нью.-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; НТШ, 1961. – С.11–79.
- 66.Гайдукевич Ю.Було колись. Із записника польового духовника УГА. – Львів, 1937. – 110 с.
- 67.Гакстен. Дубляни в боях за Львів // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч. 3. – С 7-8.
- 68.Галаган М. З моїх спогадів. Ч. 1. – Львів: Червона Калина, 1930. – 202 с.
- 69.Гарасимів Юрко. Десять днів на Прикарпаттю. Спомин з 1919 р. // Календар Червоної Калини на 1930 р. – Львів: Червона Калина, 1929. – С 15–26.
- 70.Гірняк Н. Микулинецькі події в 1919 р. // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 1. – С 12-13.
- 71.Гірняк Никифор. Організація: духовний зріст Українських Січових Стрільців. – Філадельфія: Америка, 1955. – 84 с.
- 72.Гриневич Я. З ХІV бригадою на Великій Україні // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 7-8. – С 2-6.
- 73.Дашкевич Роман. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1965. – 205 с.
- 74.Дівнич Антін. Під Бережанами // Календар Червоної Калини на 1922 р. – Львів: Червона Калина, 1921. – С 49-53.
- 75.Дольницький Мирон. Військова підготовка Листопадового Зриву та її здійснення // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т. 1. – Вінніпег: Вид-во Д.Микитюка, 1958. – С 49–59.

76. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. (1914-1920). - Мюнхен, 1969. – 542 с.
77. Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк; Париж; Сидней; Торонто: Наукове товариство ім. Шевченка, 1973. – 856 с.
78. Думін О. Напад большевиків на Крем'янець в травні 1919 р.: (Спогад) // Календар Червоної Калини на 1930 р. – Львів; Київ, 1929. – С.54–68; – Підп.: Крезуб А.
79. Думін О. Полк. Дм. Вітовський у спогадах // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч. 11. – С 4–6.
80. Зварич П. Спомини. 1877–1904. – Вінніпег: Тризуб, 1976. – С.50–52.
81. Зиблікевич Є. Зі споминів січовика (1914-1919). – Відень, 1920. – 16 с.
82. Кордуба Мирон. В посольстві до Гетьмана // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 12. – С 11-15.
83. Кравс А. За українську справу. Спомини. – Львів: Червона Калина, 1937. – 99 с.
84. Кренжаловський Д. Перший летунський полк УГА // Календар Українського інваліда на 1937 р. – Львів, 1936. – С 20–22.
85. Кривокульський Володимир. Санітарна частина У.Г.А. // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 2. – С 15-16.
86. Кузьма Олекса. Листопадові дні 1918 р. – Львів: Червона Калина, 1931. – 448 с.
87. Левицький Осип. Військовий договір Української Галицької Армії з Добрармією ген. Денікіна // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. – Т. 1. – С 484-514.
88. Лемківський Іван. Летунство У.Г.А. // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 11. – С 7-10; Ч. 12. – С 15-17.
89. Максимчук І. Кожухів. Трагічна доля рештків УГА. – Львів, 1930. – 100 с.
90. Марітчак Т. От. Волощук про чорківську офензиву // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.3. – С.3–6; Ч.4. – С.9–11.

91. Марунчак Г. Січковий рух Покуття і Городенщини // Городенщина. Історично-мемуарний збірник (Український архів НТШ. – Т. XXIII). – Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. – С. 294.
92. Мацьків Т. 3-тий гарматний полк // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т. 3. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1966. – С. 91–94.
93. Омелянович-Павленко М. На Україні 1917-1918. Спомини. – Прага: Стилус, 1935. – 72 с.
94. Оскілко В. Між двома світами. – Рівне: УНП, 1924. – С. 72.
95. Паліїв Д. Генерал Мирон Тарнавський // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 9. – С. 2–4; Його ж: Листопадова революція. З моїх спогадів. – Львів: Новий час, 1929. – 44 с.
96. Прудиус Петро. Ходорів // Українська Галицька Армія: матеріали до історії. Т. 3. – Вінніпег: Вид-во Д. Микитюка, 1966. – С. 175.
97. Сірко Володимир. Наймолодші учасники УГА // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 11. – С. 5–6.
98. Цьокан І. Від Денікіна до большевиків. – Відень, 1921. – 20 с.
99. Чайковський А. Чорні рядки. Спомини за час від 1.11.1918 до 13.5.1919. – Львів, 1930. – 119 с.
100. Чортківська округа. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1974. – 924 с.
101. Шемлей Й. З XII Бригадою на Бережани і Перемишляни в 1919 р. // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч. 3. – С. 18–19.
102. Шишка О. Слідами листопадових боїв. – Львів: Львівська Політехніка, 1993. – 236 с.
103. Шкрумеляк Юрій. Кривавий шлях: виїмки з днів неволі Української Галицької Армії. – Філадельфія, 1922. – 64 с.
104. Щуровський В. Зі записків лікаря Бригади УСС // Календар Червоної Калини на 1924 р. – Львів; Київ: Червона Калина, 1923. – С. 23–25.
105. Яворівський Євген. Чортківська офензива і відворот за Збруч в освітленні Начальної Команди // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 12. – С. 4–8.

106. Mączyński Cz. *Woje lwowskie*. Т. 1–2. – Warszawa, 1921. – 316 s.
 107. Rogowski J.Z *walk o Lwów*. – Poznań, 1929. – 122 s.

VI. Дослідження

108. Алиськевич М. Переговори з мадярами в 1918 р. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1931. – Ч.7–8. – С.5–13.
 109. Андрусак М. Думки Грушевського про потребу української армії // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч.3.
 110. Андрусак М. Як прийшло до чортківського пролому // Літопис Червоної Калини. – 1936. – Ч.1.
 111. Аркуша О. Галицький сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. – 174 с.
 112. Арсенич П. Засновник “Січі” на Покутті // Дзвін. – 1992. – № 3–4. – С.139–141.
 113. Баран С. Австрійські українці на війсьній еміграції у Відні в рр. 1914/5 // Ілюстрований Народний Календар Товариства “Просвіта” з термінарком на переступний рік. 1916. – Річник XXXIX. – Львів: Друк НТШ, 1916. – С.162–168.
 114. Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження. Львів: Кальварія; Каменяр, 1998. – 140 с.
 115. Бачинський В. Генерал Мирон Тарнавський, начальний вождь УГА. – Львів: Вид. І.Тиктор, 1938. – 30 с.
 116. Бевз Т. Лисяк-Рудницький про польсько-українські стосунки в 1917–1921 рр. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 62–65.
 117. Бережинський В.Г. Галицькі військово-спортивні організації. – Київ: Академія Збройних Сил України, 1997. – 32 с.
 118. Боберський І. Помічення про Англійський пласт. – Львів: Видавець “Сокол-Батько”, 1939. – 18 с.
 119. Боберський І. Рухові забави і гри / Переглянув Т.Ф. [Тарас Франко]. – 4-е вид. – Львів: Накладом “Сокола-батька”, 1923. – 56с.

120. Боберський І. Українське сокільництво (1894–1939). – Львів: Сокіл-Батько, 1939. – 16 с.
121. Велика історія України. У 2-ох томах / Передмова д-р І.П.Крип'якевича, Зладив М.Голубець. Т.П. – к., 1993. – 400 с.
122. Великочий В. Національна політика ЗУНР у контексті українсько-польських відносин: джерелознавчий аспект //Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано Франківськ: Плай, 1997. -С 113-117.
123. Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919). Документальний нарис. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 1997. – 78 с.
124. Верига В. Нариси з історії України (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). – Львів, 1996. – 447 с.
125. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – Київ, 1998. – 256 с.
126. Воєнні дії 1914 року в Галичині (редакційна стаття) // Народний ілюстрований Календар “Просвіта” на звичайний рік 1939. Річник 59. Другий наклад.– Львів: Накл. тов. “Просвіта” у Львові, 1939.
127. Волинець Степан. Передвісники і творці Листопадового Зриву. Західньо-українські громадські і політичні діячі. – Вінніпег: Тризуб, 1965. – 324 с.
128. Гайдучок С. Пів століття сокільських видань. – Львів, 1937. – 453 с.
129. Гнатевич Б. Легіон УСС в 1917 р. // Народний Ілюстрований Калюндар “Посвіти” на звичайний рік 1937. Річник 57. Львів: Наклад товариства “Просвіта” у Львові.– С.134–139.
130. Голубко Віктор. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів: Кальварія, 1997. – 288 с.
131. Гордієнко В. Українська Галицька Армія. – Львів: Меморіал, 1991. – 112 с.
132. Готовий до праці та оборони. – Харків: На варті, 1931. – 20 с.
133. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.

134. Грушевський М. До некрольогу Остапа Терлецького. // ЗНТШ. – Львів. – 1902. – С.14.
135. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. – Київ, 1918. – 120 с.
136. Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння: до питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. – Львів: Україн. технології, 1997. – 68 с
137. Гуйванюк М.Р. Січковий рух у Галичині й на Буковині (1900–1914 рр.). Автореферат канд. дис. ... канд. іст. н.– Чернівці, 2002. – 21 с.
138. Гунчак Тарас. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – Київ: Либідь, 1993. – 288 с.
139. Дашкевич Р. Підручник для руханково-пожарних товариств січей та лугів. – Львів, 1926. – 116 с.
140. Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми й історіографічні висновки // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1996. – Вип.9.
141. Дем'янюк О.Й. Джерела до вивчення парамілітарної діяльності української молоді Галичини напередодні та в роки Першої світової війни // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія” (Відповід. ред. – проф. Дещинський Л.Є. – Львів, 2004. – с.31–35.
142. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський – цісарські намісники Галичини 1903-1913. – Рим, 1987. – 132 с.
143. Дещинський Л. З історії створення збройних сил Української Народної Республіки (березень 1917 – березень 1918 рр.) / Вісник Державного ун-ту “Львівська політехніка”. Держава та армія. – Львів, 1998. – № 344. – С.3–13.
144. Дещинський Леонтій, Голубко Віктор. З історії створення збройних сил Української Народної Республіки (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Розбудова держави (Київ). – 1996. – Ч. 6. – С 50-55.

145. Дзіковський В. Маківка (з нагоди 15-ої річниці побідного бою) // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік.– Львів: Накладом вид-ва “Червона Калина”, 1929.– С.3–4.
146. Довідник з історії України / За загальною редакцією І.Підкови і Р.Шуста. Видання 2 – ге, доопрацьоване і доповнене. – Київ: Генеза, 2001. – С.756.
147. Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т.1. – Ужгород, 1932. – С.419.
148. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців. 1914–1918. – Львів: Червона Калина, 1936. – 375 с.
149. Дух і ревність. Владика Снігурський та інші перемишляни / Упоряд. Володимир Пилипович. – Перемишль; Львів, 2002. – 498 с.
150. Євтимович В. Поручик Микола Міхновський, творець новітнього українського війська // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1937 рік.– Львів: Накладом вид-ва “Червона Калина”, 1936.– С.46–48.
151. Жовківщина. Історичний нарис. Т. 1. / Відп. ред. М.Литвин. – Жовква; Львів; Балтимор: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 1994. – 326 с.
152. Жолдак І. Небезпека війни та буржуазний спортрух. – Харків: На варті, 1931. – 28 с.
153. Заклинський М. Дмитро Вітовський. – Львів: Всесвіт, 1936. – 32 с.
154. Заклинський М. Дмитро Вітовський: громадський діяч, стрілецький ідеолог, вождь Листопадового чину, секретар військових справ ЗОУНР. – Нью-Йорк, 1967. – 128 с.
155. Заклинський М. На чужій роботі // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік. – Львів: Накладом вид-ва “Червона Калина”, 1929. – С.143–144.
156. Зінкевич Р.Д. Початки українізації російської армії навесні 1917 р. // Вісник Національного університету Львівська політехніка” “Держава та армія” / Відповід. ред. проф. Дециньський Л.Є. – Львів, 2004. – С.36–44.
157. Ісаєвич Я. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів: Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАНУ, 1996. – 336 с.

158. Історичні постаті Галичини XIX – XX ст. – Нью-Йорк, Париж; Сідней; Торонто; НТШ, 1961.
159. Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – Київ: Україна, 1992. (Львів: Червона Калина, 1937). – 347 с.
160. Історія України. / Кер. авт. Ю.Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – 488 с
161. Історія України: нове бачення. У 2 т. / О.І.Гуржій, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін.: Під ред. В.А.Смоля. – К.: Україна, 1995. – Т.1. – 350 с.
162. Історія України: нове бачення. У 2 т. / Під ред. В.А.Смоля. – К.: Україна, 1995. – Т.2. – 494 с.
163. Історія українського війська (від княжих часів до 20-их років XX ст.). Вид. 4-те, змінене, доп. – Львів, 1992. – 702 с.
164. Капустянський М. Похід Українських Армій на Київ-Одесу в 1919 р. – Книга 1–2. – Мюнхен, 1946. – 110 с; 200 с.
165. Карпинець І. 1 курінь 8-ої бригади // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч.1. – С.13–14; Ч.2. – С.20–23; Ч.3. – С.20–21.
166. Кедрин І. Бої у Львові в офіційному польському висвітленні // Літопис Червоної Калини. – 1933. – Ч. 2. – С 15–17.
167. Кіраль С.С. Стежками Остапа Терлецького // Жовтень. – 1984. – № 12. – С.88–96.
168. Книш З. ЗУНРО. Історично-політичний нарис. – Торонто: Срібна сурма, 1974. – 304 с
169. Кондратюк К.К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX століття. – Тернопіль, 1993. – 100 с.
170. Коновалець Є. Причинки до історії української революції. – [Б.м.]: Накл. Проводу Укр. націоналістів, 1948. – 48 с.
171. Копач І. З моїх сокільських споминів: на 40-літній ювілей українського “Сокола”. – Львів: Накладом “Сокільських Вістей”, 1934. – 16 с.
172. Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967. – Чікаго: Ювілейний для відзначення 50-річчя створення формації Січових Стрільців, 1969. – 664 с.

173. Крезуб А. Напад большевиків на Крем'янець в травні 1919 р. // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1930 рік. – Львів: Накладом вид-ва “Червона Калина”, 1929. – С.55–56.
174. Кривокульський В. Санітарна частина У.Г.А. // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.2. – С.15–16.
175. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). Вид. 4-те, змінене і доповнене. – Львів: Світ, 1992. – 702 с.
176. Кугутяк Микола. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
177. Купчанко К. Армія групи ген. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 року // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина, 1922. – С.10–108.
178. Курманович В. Відворот УГА за Збруч // Літопис Червоної Калини. – 1934. – Ч.5. – С.3–6.
179. Кучабський В. Січові Стрільці. Їх історія і характер. – Львів, 1920. – 45 с.
180. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни. – Тернопіль: Тайп, 2003. – 114 с.
181. Левицький К. Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі поминів та документів. – Львів: Червона Калина, 1931. – 150 с.
182. Левицький К. Українські політики Галичини. Сильветки наших давніх послів і політичних діячів. – Львів, 1936. – Т.1.; 1937. Т.2 (перевидання: Тернопіль, 1996. – 178 с.).
183. Лепкий Л. Осінь 1918 р. // Календар Червоної Калини на 1927 р. – Львів: Червона Калина, 1926. – С.85–98.
184. Лепкий Л. Про однострої нашої Армії // Календар Червоної Калини на 1923 р. – Львів: Червона Калина, 1922. – С.133–135.
185. Лещук О. Американська військова місія // Календар Червоної Калини на 1927 р. – Львів: Червона Калина, 1926. – С.104–107.

186. Лилик С. Західноукраїнська Народна Республіка (Методичні рекомендації для вчителів історії і учнів шкіл та профтехучилищ). – Львів: ЛО і УВ, 1990. – 40 с.
187. Лисенко О.Я. Остап Терлецький. // Жовтень. – 1959. – № 5. – С.110.
188. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Відп. ред. Ф.Сисин; упоряд. Я.Грицак. Т.1-2. – Київ: Основи, 1994. – 554 с; 573 с
189. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів: Ін-т українознавства НАНУ; Ін-т Центрально-Східної Європи, 1998. – 448 с.
190. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Ін-т українознавства НАН України; Олір, 1995. – 368 с.
191. Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменяр, 1990. – 200 с.
192. Лозинський М. Українство і москвофільство серед українсько-руського народу в Галичині. Репринтне видання. – Стрий: МП “Опришки”, 1994. – 94 с.
193. Лозинський Михайло. Галичина в рр. 1918-1920. – Відень, 1922. – 228 с; 2-ге вид. Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
194. Львів. Історичні нариси /Упор. Я.Ісасвич, Ф.Стеблій, МЛитвин. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича ПАН України, 1996. – 648 с
195. Макарчук С.А. Українська республіка галичан. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
196. Малик Я.Й., Вол В.Д., Чуприна В.М. Історія Української державності. – Львів: Світ, 1995.
197. Матейко Р., Мельничук Б. За рідний край, за нарід свій... Українська Галицька Армія на Тернопільщині, – Тернопіль: ДАТО, 1993. – 79 с.
198. Мірчук П. Євген Коновалець. – Торонто: ЛВУ, 1958. – 106 с.
199. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Київ: Український письменник, 1993. – 414 с.
200. Над синім Дунаєм. Ювілейний збірник університетського академічного товариства “Січ” у Відні / Зредагували д-р Остап Грицай і Теодор Марітчак. – Відень, 1932. – С.137–138.

201. Надбужанщина. Збірник. Т.1. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Об'єднання надбужанців, 1986. – 960 с.; 1989. – Т.2. – 950 с.; Т.3. – 735 с.
202. Назарук О. Про значення Українських Січових Стрільців // Ілюстрований народний Календар товариства “Просвіта” з термінарком на переступний рік. 1916. – Річник XXXIX. – Львів: З друк. НТШ, 1916.– С.106–107.
203. Науменко К. Мирон Тарнавський // Армія України. – 1993. – 24 серпня.
204. Науменко К. Сотник Петро Франко // Армія України. – 1993.– 4 травня.
205. Омелянович-Павленко М. Українсько-польська війна 1918–1919. – Прага, 1929. – 72 с.
206. Організація УГАрмії в 1919 році // Народний ілюстрований Календар “Просвіта” на звичайний рік 1939. Річник 59. Другий наклад.– Львів: Накл. тов. “Просвіта” у Львові, 1939.– С.98.
207. Панчук М., Панчук А. Акт Злуки УНР і ЗУНР в українській історіографії // Проблеми соборності України в ХХ столітті. – Київ, 1994. – С 98–105.
208. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів: Ін-т українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
209. Петрова В. Організація і діяльність українського товариства “Сокіл-Батько” (1894–1914 рр.) // Наукові записки. Львівський історичний музей. Вип. VI. Частина 2. – Львів, 1997. – С.21–33.
210. Подолинський Василь. Слово перестороги 1849 / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Упоряд. Ф.Стеблій. – Львів, 2001. – 120 с.
211. Ратов П.В. Підготовка до здавання норм на значок “Готовий до праці та оборони”. – Харків: На варті, 1932. – 54 с.
212. Реєнт О.П. Українська революція і робітництво. Соціально-політичні та економічні зміни 1917–1920 рр. – Київ: Інститут історії НАН України, 1996. – 265 с
213. Ріпецький Степан. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і Збройний чин. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1956. – 360 с.

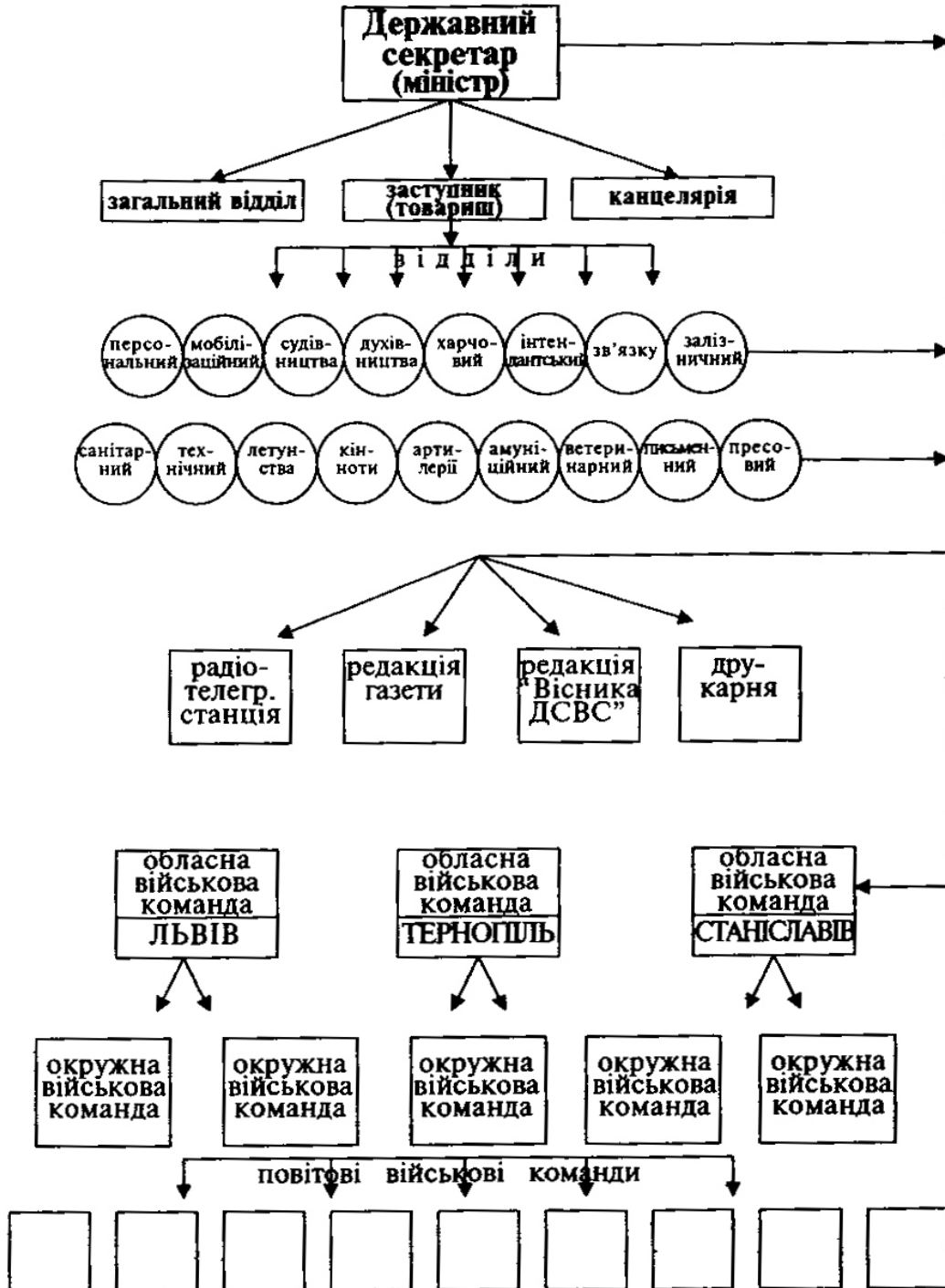
214. Рубльов О.С., Реєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Серія “Україна крізь віки”. Т.20. – Київ: Видавничий Дім “Альтернативи”, 1999. – 320 с.
215. Савчук Б. Український Пласт. – Івано-Франківськ, 1996. – 267 с.
216. Сіяківна Д. Вправи серпами. Ч.6. – Львів: Накладом Сокола-Батька”, 1932. – 6 с.
217. Сокурєнко В.Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века. – Львов: Вища школа, 1966.
218. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Концепція та історіографія. – Київ: Просвіта, 1997. – 411 с.
219. Сохоцький І. Полковник Дмитро Вітовський // Історичні постаті Галичини XIX-XX ст. – Ч. 2. – Нью-Йорк: НТШ, 1961. – С 220–230.
220. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціального руху на західних українських землях. – Львів, 1934. – С.87–88.
221. Стеблій Ф. Перемиський культурно-освітній осередок та його діячі епохи українського національного відродження (перша половина XIX ст.) // Перемишль і перемишльська земля протягом віків / Збірник наук. праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої Науковим товариством імені Т.Шевченка в Польщі. Під ред Степана Заброварного. – Перемишль; Львів, 1996. – С.103–148.
222. Субтельний Орест. Україна. Історія. – Київ: Либідь, 1991. – 510 с
223. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. 2-е видання, доповнене. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут українознавства ім.І.Крип’якевича НАН України, 1999.– 232 с.
224. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів: ВНТЛ. – Класика, 2002. – 268 с.
225. Терлецький Омелян. Галичина в історії України // Календар Червоної Калини на 1937 р. – Львів: Червона Калина, 1936. – С. 28–36.
226. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 року. – Київ: УРП, 1995. – 258 с.

227. Томашівський Степан. Під колесами історії. – Нью-Йорк: Булава, 1962. – 107 с.
228. Трофим'як Б.Є. Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.). – Київ: Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 424 с.
229. Угрин-Безгрішний М. Українські Січові Стрільці (В десятиліття 1914–1924) // Календар Червоної Калини на 1924 рік. – Львів; Київ: Накладом Вид-ва “Червона Калина”, 1913.
230. Ф. ... Летунський відділ У.Г.А // Календар Червоної Калини на 1924 рік. – Львів; Київ: Накладом вид-ва “Червона Калина”, 1923.– С.130.
231. Франко І.Я. Др. Остап Терлецький. Спомини і матеріали. // ЗНТШ. – Т.50. – С.20.
232. Франко І.Я. З поводу розв'язання товариства “Січ” і “Буковина” у Відні // ЗНТШ. – Т.50. – С.102.
233. Франко Т. Розвій руханки серед українців. – Львів, 1925. – 16 с.
234. Фюрст К. Соціаль-фашистський спорт-знаряддя війни. – Харків: Фізкультура, 1930. – 44 с.
235. Халак Н. Громадсько-політична та наукова діяльність Степана Томашівського в роки Першої світової війни // Матеріали засідання історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. Випуск другий (1995–1997).– Львів, 1999.– С.8.
236. Химиця Н.О. Становлення системи національної військової освіти у 1917–1918 рр. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. № 408 / Відп. ред. Л.Є.Дещинський. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2000. – С.55–60.
237. Чепига І. Жовніри-Українці у віденських шпиталях // Ілюстрований Народний Календар Товариства “Просвіта” з термінарком на переступний рік. 1916. – Річник XXXIX. – Львів: Друк НТШ, 1916. – С.114–118.
238. Черняк Є. Воєнізовані вправи та гри на місцевості. – Харків: ВФК, 1930. – 152 с.;

239. Черняк Є. Воєнізовані рухи в гуртку фізкультури. – Харків: На варті, 1931. – 34 с.
240. Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Вінніпег: Вид. Д.Микитюк, 1974. – 396 с.
241. Шишка О. Слідами листопадових боїв. – Львів: Львівська Політехніка, 1993. – 236 с.
242. Шлемкевич Микола. Галичанство. – Нью-Йорк: Ключі, 1956. – 120 с.
243. Якимович Б. Збройні сили України. Нарис історії. – Львів: Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України; Просвіта, 1996. – 359 с.
244. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918-1923 роках. – Філадельфія, 1956. – 184 с.
245. Batowski H. Rozpad Austro-Węgier 1914-1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne). – Kraków: Wyd. Literackie, 1982. – 389 s.
246. Czubiński A. Walka o granice wschodnie w latach 1918-1921. – Opole: Ins.Śląski, 1993. – 313 s.
247. Dmowski R. Polityka i odbudowanie państwa. – Warszawa, 1989. Wyd. II. T. 1. – 356 s.; T. 1. – 448 s.
248. Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918-1919 r. Aspekty polityczne i wojskowe. – Warszawa: Wojskowy Instytut Historyczny, 1997. – 286 s.
249. Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919. – Kraków: Znak, 1990. – 312 s.
250. Partacz Cz. Od Badaniego do Potockiego. Stosunki polsko-ukraiński w Galicji w latach 1888– 1908. – Toruń, 1996. – 280 s.
251. Serczyk W. Historia Ukrainy. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Ossolineum, 1979. – 517 s.
252. Sopotnicki J. Kampania polsko-ukraińska. Doświadczenia operacyjne i bojowe. – Lwów, 1921. – 139 s.
253. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989. – 468 s.

Додаток А

ЗУНР: Державне секретарство військових справ та військове управління

Додаток Б

ЗУНР: Організація стрілецького куреня

